

T.C.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ

YAVUZ SULTAN SELİMİN DOĞU POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Abdurrahim KÜÇÜKKAYA

T94467

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

VAN-2000

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH BÖLÜMÜ

YAVUZ SULTAN SELİMİN DOĞU POLİTİKASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Zeki TEKİN

Hazırlayan
Abdurrahim KÜÇÜKKAYA

VAN-2000

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd.Doç.Dr.Zeki TEKİN

imza

Üye : Yrd.Doç.Dr.Mustafa OFLAZ

Üye : Yrd.Doç.Dr.İlhami NALÇACIOĞLU

Onay: Yukarıdaki İmzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

..../03/2000

Doç.Dr.Recai KARAHAN
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	3
GİRİŞ.....	4

I.BÖLÜM

SULTAN SELİM DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİ

A. SAFEVİLER.....	12
1. Safevi Devletinin Menşei.....	13
2. Safevi Devletinin Kuruluşu.....	15
B. OSMANLI SAFEVİ İLİŞKİLERİ.....	17
1. Anadolu'da ki Türkmenler Arasında Şiiliğin Yayılması.....	17
2. Şah İsmail'in Anadolu Faaliyetleri Ve Şah Kulu İsyanı.....	21

II:BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİMİN DOĞU SİYASETİ

A. SULTAN SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞI.....	25
1. İdareyi Ele Alması.....	25
2. Kardeşlerinin Bertaraf Edilmesi.....	27
B. SELİMİN İRAN SEFERİ.....	29
1. Savaş Öncesi Aldığı Tedbirler.....	29
a. Yabancı Devletlerle Giriştiği Siyasi İlişkiler.....	29
b. Anadolu'da Kızılbaşların Hapis Ve İdam Edilmesi.....	30
c. Kızılbaşlarla İlgili Alınan Fetva.....	32
d. İran Sınırının Kapatılarak Ticaretin Yasaklanması.....	34
2. Çaldıran Savaşının Sebepleri.....	35
a. Şah İsmail'in Osmanlı devleti Üzerinde Giriştiği Yıkıcı Faaliyetler.....	35
b. Ekonomik ve Siyasi Rekabet.....	37
c. Selimin Kişiliği.....	40
3. Selimin Doğu Yürüyüşü.....	41
a. Ordunun Harekatı.....	41

b. Yiyecek Sıkıntısı ve İsyan Belirtileri.....	44
c. Çaldıran Meydan Muharebesi.....	47

III. BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'NUN FETHİ

A. YAVUZ'UN İRAN DÖNÜŞÜ.....	53
1.Sultan Selimi Dönmeye İten Sebepler.....	53
2.Kemahın Fethi.....	55
3.Zülkadir Beyliğinin İlhakı.....	57
4.Diyarbakırın Alınması.....	58
5.Diğer Doğu Anadolu Şehirlerinin İlhakı.....	61
B. İDRİS-İ BİTLİS-İ VE OSMANLI DEVLETİNE HİZMETLERİ.....	63
C. ÇALDIRAN SAVAŞININ SONUÇLARI.....	68
1.Dini, Siyasi ve Sosyal Sonuçları.....	68
2.Ekonomik Sonuçları.....	71
D. SULTAN SELİMİN DOĞU ANADOLUYU KAZANMAK İÇİN UYGULADIĞI POLİTİKA.....	73
E. DOĞU ANADOLUDA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI.....	87
1.Osmanlı Devletinin Fethettiği Bölgeler Üzerinde Uyguladığı Politika.....	87
2.Doğu Anadolu'nun İdari Taksimatı.....	90
a. Klasik Osmanlı Sancakları.....	95
b. Ektrat Sancakları.....	95
c. Hükümet Sancakları.....	96
SONUÇ.....	97
BİBLİYOGRAFYA.....	103
EKLER.....	110

Ö N S Ö Z

Farklı mezhepleri, dinleri, ırkları ve bölgeleri bünyesinde toplayarak bir cihan devleti kurmuş olan Osmanlı Devletinin dokuzuncu Padişahı Sultan Selim, devletinin topraklarına yalnız geniş bölgeleri katmakla kalmamış, aynı zamanda dini, siyasi, iktisadi hedeflerini de büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.

Belli çevreler tarafından, Osmanlı Padişahları içerisinde en çok tenkit ve ağır karalamaya maruz tutulan Yavuz Sultan Selimdir. Bu iddiâlardan biricisi, onun en yakınlarını bile hiç tereddüt etmeden öldüren bir cani, ikincisi de aşırı bir Kızılbaş ve Türkmen düşmanı olmasıdır.

Günümüzde doğu bölgesinde cereyan eden siyasi hadiselerin bir neticesi olarak belli bir kesim, bölgenin Kürt beyleri ve ağaları halklarını satarak onlara ihanet eden, İdris-i Bitlisi ile din adamlarını da masum halkın dinsel inançlarını sömürerek Emperyalist bir devlet olan Osmanlıya bağlamaya çalışan yaltakçılar olarak nitelenmektedirler.

Aynı çevreler Sultan Selimi de, çeşitli vaatlerle bölge insanını kandıran ve İran'a karşı kalkan olarak kullanan bir Padişah olarak tanıtmak gayreti içinde olmuşlardır.

Yaşadığı her çağa damgasını vuran bu milletin tarihinin, yeni nesle tam manasıyla öğretilmediği kanaatindeyiz. Kuru bir siyasi tarih öğretisi yerine, sebep-sonuç ilişkileri ile devrin özelliklerini de göz önüne alarak, olayları sosyal ve kültürel yönden yorumlayan bir tarih öğretimi yapmak gerekir ki, yeni nesle tarih şuuru verilebilsin. Şurası bir gerçektir ki, milli tarihimiz ile ilgili meselelerin çözülerek aydınlığa kavuşturulması, her şeyden evvel milletimizin geleceği açısından büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

Yaptığımız bu araştırmamızla, Sultan Selimin doğu politikasının ne olduğu, içeriği, Doğu Anadolu ve Safevi Devleti'ne karşı nasıl bir politika izlediği, doğu politikasını hangi metot dahilinde yürüttüğü, savaşın sonuçları, Doğu Anadolu'nun ilhakı ve bölge halkı üzerinde yürüttüğü siyaseti, kaynaklara ve olayların seyrine dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Ortaya çıkan gerçeklerle, yukarıda değinilen iddiaların ne denli mesnetsiz olduğu görülmektedir. Bu bilgilerin günümüz doğu bölgesinde cereyan eden olaylara da ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Bunu yaparken, iddialarımızı hayali ve felsefi bir anlayıştan uzak ,devrin kaynak ve araştırmalarına dayanarak yapma gayreti içinde olduk. Görölmektedir ki ileri sürölmek istenen iddialar, art niyetlere dayanmaktadır. Gerçek ve iyi niyetli bir araştırmaya dayanmadan iddialar asılsız olarak ortaya atılmak istenmiştir.

Selim'in doğu politikası anlaşılmadan, daha önceki ve sonraki Osmanlı Padişahlarının Doğu Anadolu ile ilgili icraat ve politikalarının anlaşılması mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu politikasının temeli Sultan Selim döneminde atılmış ve tüm gelişmeler bu anlayışa göre şekillenmiştir.

Bu nedenle Yavuz Selim'in Doğu Anadolu ile ilgili icraatını, her türlü saptırmadan uzak bir şekilde ortaya koymak oldukça önemlidir. Konuya. bugünkü hadiselere ışık tutması, aynı zamanda pratik çözümler bulunmasına yardımcı olması ve devlet siyasetinin daha sağlıklı bir şekilde ortaya konması bakımından, muhterem hocam Yard. Doç. Dr. Zeki TEKİN'in de yönlendirmesi ile konuyu araştırmaya değer bulduk. Her ne kadar Sultan Selim dönemi ile ilgili bugüne kadar çeşitli araştırmalar yapılmışsa da, biz ağırlıklı olarak onun Doğu Anadolu politikasını, Çaldıran seferi öncesi ve sonrası hadiseleri içinde, bir bütün olarak ele aldık. Yani, araştırmamızın temel hedefi Sultan Selim'in Doğu Anadolu icraatı ve bu konudaki yaklaşımları olmuştur.

Tezimiz ile ilgili önce, yazılmış olan eserler incelenmiştir. Daha sonra Selim dönemi veya o döneme yakın kaleme alınmış olan genel Osmanlı tarihleri tetkik edilmiştir. Üçüncü aşama olarak da Selim-namelerdeki bilgiler işlenmiştir. Gerçi Selim-namelerin hepsini görmek mümkün olmamıştır. Görölen Selim-namelerin de büyük bir kısmı, ya padişahı öven cümlelerle doludur, ya nazım şeklinde yazılmış, ya da klasik siyasi olaylar kronoloji edilmiştir. Yavuz dönemi ile ilgili Topkapı Sarayı Arşivinde bulunan vesikalar da görölerek değerlendirilmiştir. Bu vesikalar o devri karakterize etmesi bakımından oldukça önemli olup, araştırmamızda ehemmiyet arz etmiştir.

Bu araştırmamızın hazırlanması sırasında çok değerli vakitlerini bana ayıran danışman hocam sayın Yard. Doç Dr. Zeki TEKİN beye ayrıca Yard. Doç. Dr. Mustafa OFLAZ beye teşekür eder, bilim aleminden yanlış ve eksikliklerimin bağışlanacağını umarım.

Abdurrahim Küçükaya
Van-2000

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
gös. yer.	: Gösterildiği yer
Hız.	: Hazret
İA.	: İslam Ansiklopedisi
km.	:kilometre
M.Ö.	: Milattan önce
neşr.	: Neşreden
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vrk.	: varak
yay.	: Yayınlayan
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Suyu, iklimi, avcılığı ve doğa özellikleri ile ilk insanların iskan yeri olarak seçilen Doğu Anadolu, önemli özellikleri üzerinde taşıyan bir bölgedir. Bu nedenle tarih öncesi devirlerden bu yana yerleşim yeri olmuştur. Nitekim bölgeden çıkan arkeolojik malzemeler bunu doğrulamaktadır.

Tarihçiler bölge tarihini MÖ. Dört bin yıllarına kadar çıkarmaktadırlar. Doğu Anadolu bölgesine MÖ. 4000 yıllarından itibaren Kafkasya üzerinden Hurri kökenli kavimlerin büyük gruplar halinde göç ederek yerleştikleri bilinmektedir.

MÖ. 3000 yılları sonlarına doğru Anadolu topraklarına Hititlerin akın ettikleri ve MÖ.2000 yılları civarında ise bunların Doğu Anadolu üzerinden, Orta Anadolu bozkırlarına yerleştikleri görülmektedir.

MÖ. 2000 yıllarında Van Gölünden Kızıl ırmağa kadar olan bölgede bir Hurri hakimiyeti kuruldu. MÖ. 13.yy. da Hurri-Mittani siyasi teşekkülünün otoritesi zayıflayarak beyliklere bölündüler. Asurluların bu küçük beylikleri hakimiyetlerine alma çabaları sonucu, Nairi ülkesi ile Asurlular arasında bir mücadele devri başladı¹. İlk insanların Nairi ülkesi² olarak adlandırdıkları Doğu Anadolu bölgesine Asurlular tarafından bir çok saldırı yapıldı³. Bu Urartu Asur mücadelesi MÖ. IX. yy.ın ortalarına kadar devam etti⁴.

MÖ.IX-VI. yy.lar arasında bölge Urartuların hakimiyetinde kaldı. Asurluların bölgedeki kaleleri tahrip etmesi sonucu, Urartu devleti zayıfladı. İskit Türkleri ile Kimmerlerin akınları neticesinde kavimler hareketi başlayınca, Urartular kültürü ve uygarlıkları ile birlikte tarih sahnesinden silindiler. Öyle ki Firiglerin bölgeye yerleşmelerinden sonra onların akibeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmamaktadır.

Urartulardan sonra bölgeye sırasıyla İskitler, Medler, Persler hakim oldular. Medlerle Lidyalılar arasında ki mücadele sırasında bölgeye

¹ Orhan Kılıç, *XVI-XVII.Yüz Yıllarda Van*, Van 1977, 3.

² Nairi ülkesi,dağlık bölge anlamına gelmektedir. Bk. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*,Görsel yayınları, I,143 vd.

³ Fazla bilgi için bk: Firuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarih*, Ankara 1972, 37 vd.

⁴ Fazla bilgi için bk. Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986,15-27.

Ermenilerin küçük gruplar halinde sızdıkları görülmektedir. Büyük İskenderin Pers İmparatorluğunu zapt etmesiyle birlikte Romalıların elinde kalan bölge onun ölümüyle de komutanlarından Selevkisin idaresine geçti⁵.

İskenderin hakimiyetinden sonra bölge Bizans-İran arasındaki siyasi mücadeleye sahne oldu ve sürekli el değiştirdi. MÖ. I.yy.da Romalıların eline geçen Doğu Anadolu bu kez de Part ve Bizanslılar arasında savaş sahnesi oldu. Daha sonra da Sasani idaresi altına girdi⁶.

Anadolu'nun fethedilip İslamlaşma ve Türkleşme aşamasından çok önce, IV.yy.ın sonlarına doğru Anadolu'ya ilk Türk girişi Hun Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Avrupa Hunları 395 yılından sonra Kafkasya'yı aşarak Anadolu'yu istilaya giriştiler. Hun atlıları Erzurum üzerinden Doğu Anadolu'ya girerek Malatya'yı aştıktan sonra Urfa, Antakya ve Kudüs'ü vurarak yağmaladılar. Aynı hızla Batı Anadolu'dan Doğu Anadolu ve Azerbaycan yoluyla yurtlarına geri döndüler (396)⁷.

Hun istilasından sonra Anadolu'ya ikinci Türk akını Sabarlar tarafından gerçekleştirildi. Bu Türk kavmi Kafkasların güney bölgelerine kadar ki Bizans memleketlerini istila etti. Daha sonra ileri hareketlerine devamla bir çok Anadolu şehirlerini yağmaladılar⁸. Daha sonraki dönemde, 625 yılında Hazar Türkleri gelerek bölgeye hakim oldular⁹.

Aslında Doğu Anadolu bölgesi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında bir giriş kapısı rolünü oynamış, uygarlıkların ilk beşiği Mezopotamya kültür sahalarının yayılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca Doğu Anadolu toprakları üzerinde ilk Müslüman Türk devletleri de kurulmuştur. Bu nedenle üzerinde yaşadığımız bu toprakların derin ve zengin bir tarihsel boyutu, jeopolitik bir yapısı vardır¹⁰.

Müslüman Türkler Anadolu'ya 11.ve 12. yüzyıllarda gelmeden çok evvel, Hun ve Saka, Türklerinin Doğu Anadolu bölgesine gelerek yerleştiklerini söylemiştik. İslamiyet Anadolu'ya 7.yy.'da girmeye başlarken

⁵ Erzen,*aynı eser*,40 vd.

⁶ Süleyman Sabri Paşa, *Van Tarihi ve Kürttürkleri Hakkında İncelemeler*. Ankara 1982. 28.

⁷ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*. Ankara 1988,13-15.

⁸ gös yer.

⁹ Kılıç,*aynı eser*,4.

¹⁰ Orhan Türkdöğen, "Doğu ve Güneydoğu'da Aşiret ve Sosyo-Antropolojik Yaklaşımlar", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Van 1997,79.

Anadolu'ya İslamiyet'ten önce gelmiş ve büyük bir kısmı Doğu-Güney Doğu bölgesine yerleşmiş olan Türkler, İslamiyet'i bu bölgede benimsemişlerdir¹¹.

Doğu Anadolu bölgesi 641 yılında Hz. Ömer döneminde Müslüman Araplar tarafından feth edildi. Kısa sürede İslam orduları Kafkasya'ya kadar gelerek dayandı. Emeviler döneminde Tarsus üst olarak, Antakya'dan Erzurum'a kadarki bir hatta Sugur-Avasım tahkimatları oluşturuldu. Üst olarak kullanılan bu kalelerden gönüllü mücahidler, Bizans kalelerine akınlarda bulunarak küffara karşı cihad ve gaza yapmaktaydılar. Emeviler döneminde, bölgede sürekli Hazar Türkleri ile İslam orduları arasında savaşlar meydana geldi. Bu mücadele sonunda ahalinin yardımıyla da 720 yılında Hazar hakanı İbn-i Haf Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgesine hakim olmayı başardı. Bu İslam-Hazar savaşları 799 yılına kadar devam ettiyse de, Hazar Türklerinin İslamiyet'i kabul etmeleriyle bölgede Abbasi hakimiyeti tesis edilmeye başladı¹².

Bu dönemde Bizans'a akın eden gruplar arasında küçümsenemeyecek miktarda İslamiyet'i kabul eden Türklerde bulunmaktaydı. Ne var ki Abbasi devletinin zayıflaması neticesinde harekete geçen Bizans orduları, Sugur-Avasım kalelerini düşürerek Güney-Doğu Anadolu şehirlerini birer birer geri alarak İran sınırına dayandılar.

Bölgeye Oğuz Türkleri'nin akınları ve yerleşimi 1018'lerde Selçuklu devletinin kuruluşundan çok önce başlar. Anadolu'ya ilk Türkmen yerleşimi Doğu Anadolu bölgesine olmuştur. 1020 yıllarında Azerbaycan'a yerleşen Türkmenler Selçuklu şehzade ve beylerinin önderliğinde sürekli Bizans şehirlerine karşı akınlarda bulunmuşlardır. Tuğrul Bey ve Alparslan da zaman zaman Anadolu'ya geçerek bu fetih hareketini bizzat organize etmişlerdir. Kayseri, Ankara ve İç Anadolu'ya kadar uzanan bu akınlara Malazgirt öncesi akınlar adı verilmektedir¹³.

Büyük Selçuklu Devleti kurulduktan sonra kitleler halinde Anadolu'ya göçebe Türkmen gruplarının geldiği görülmektedir. Sürüleriyle göçer bir halde yaşamlarını sürdüren bu kalabalık kitle, kurulu düzeni alt üst etmekte ve ekinlere zarar vermekteydi. Halkın ve bölge emirlerinin şikayetleri üzerine, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, bu Türkmen kitleleri üzerinde belli bir politika

¹¹ Ahmet Uğur, *İdris-i Bitlisi ve Şükri-i Bitlisi*, Kayseri 1991, 5.

¹² Bk. G. Levi Della Vida, "Emeviler" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, IV, 245 vd.; ayrıca bak. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980. 57 vd.

¹³ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971, 1-41.

izlemek zorunda kaldı. Yaşam şartlarına uygun yaylak ve kışlakları olan Güney Doğu Anadolu'daki Bizans sınır şehirleri bu göçebe Türkmenlere yurt olarak gösterildi ve yerleşmeleri sağlandı. Zaman zaman bu Türkmenler sevk ve idare edilerek Bizans şehirlerine karşı, Selçuklu beyleri komutasında akınlarda bulundular ve çeşitli ganimetler alarak geri döndüler.

Tuğrul Beyin böyle bir siyaseti kendisine sığınan bu göçebe Türkmenlere yurt temin etmek, Bizans-Selçuklu sınırında tampon bir bölge oluşturarak Bizans akınlarını önlemek, bu şevval kitleye dayanarak Bizans istihkamlarını zayıflatmak ve daha sonra yapılacak olan düzenli fetihlere zemin hazırlamak amacını gütmekteydi. Büyük Selçuklu'ların bu göçebe Türkmenler üzerinde uyguladıkları politika, kendilerinden sonra kurulan Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti'ne de örnek olmuştur.

Türk akınları 1071 de devrin iki büyük devleti olan Selçuklu ve Bizans devletlerini karşı karşıya getirdi. Malazgirt'te kazanılan zaferden sonra, Doğu Anadolu Türklerin ikinci vatanı, öz yurdu ve yerleşim merkezi olarak Müslümanlığın, milli kültürün kök saldığı, geliştiği ve yaşadığı bir bölge oldu. Bu zaferle Doğu-Güneydoğu Anadolu'da kurulan ve Anadolu'nun ilk büyük Türk beylikleri olarak tarihe geçen Mengücekoğulları, Saltukoğulları, Artukoğulları, Danişmendoğulları... hakim oldukları bölgelerini imar, ekonomik ve alt yapı yönüyle kalkındırarak büyük bir ilerleme gösterdiler.

Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan bu zafer sonucunda, Anadolu Türkmen boylarına açıldı. Bu zafer bir anlamda İslamiyet'i Türkistan ve Horasanda kabul ederek Anadolu'ya giren Türkler ile, İslamiyet'i Anadolu'da daha önce kabul etmiş olan Türklerin kucaklaşma tarihidir¹⁴.

Süleyman Şah ile kurulan Anadolu Selçuklu Devleti zamanında, özellikle 1200'ler den sonraki Anadolu; Akdeniz memleketlerinin Asya'ya açılan kapısı durumuna geldi. Doğu Anadolu'daki Erzurum, Erzincan, Divriği, Diyarbakır, Van ve Bitlis... şehirleri büyük bir gelişme göstererek, dönemin en müreffeh, medeni ve iktisadi yönden kalkınmış birer akrepol şehirleri durumuna geldi¹⁵. Bölge, Osmanlı hakimiyetine kadar sırasıyla, Moğollar,

¹⁴ Uğur, aynı eser, 5.

¹⁵ Halil İncılık , "Doğu Anadolu Tarihine Toplu Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Van 1997, 66.

Eyyübiler, Karakoyunlular, Timur, Akkoyunlular ve Safeviler gibi bir çok devletin hakimiyetinde kaldı¹⁶.

Burada belirtilmesi gereken önemli noktalardan biri, Müslüman Türk devletleri arasında meydana gelen hakimiyet mücadelesi sırasında, bölgedeki Türk aşiretlerinin büyük oranda zarar görmüş olmasıdır. Bu çatışmalar aşiretlerin bir kısmının göçerek İran'a, Azerbaycan'a, Horasan'a ve hata Hindistan'a kadar gitmeleri, diğer bir kısmının da sarp dağlara sığınmaları ile sonuçlanmıştır.

Doğu Anadolu'ya Malazgirt öncesi bir çok Türk aşiretlerinin gelerek yerleşmeleri yanında, Selçuklularla birlikte kalabalık Oğuz kitleleri de göçerek bu bölgeyi yurt tutmuşlardır. Bu kitle batılı bir çok tarihçilerin dediği gibi, sadece göçebe insan yığını değil, aynı zamanda Orta Asya'dan gelen bu guruplar kendi kültürlerini de bu bölgeye taşımışlardır.

Nitekim 1270'lerde Çin'e gitmek üzere bölgeden geçen Marko Polo burayı "Türkmen Ülkesi" olarak nitelendirmektedir. Bölgede başka etnik guruplar da mevcut olmasına rağmen, hakim grup Türk unsurudur. Diğer bir ifadeyle, 11.yy.'dan 15. yy.'a kadar Doğu Anadolu bölgesi etnik nüfus, siyasi ve iktisadi bakımdan Türklerin hakimiyetindedir.

Anadolu'nun bin yıllık Türk tarihi içerisinde, buraya yerleşenlerin siyasi mücadeleleri, fetih ve yerleşme çabaları yanında, bu siyasi çekişmeleri destekleyen çok canlı ve zengin bir kültürün de oluşum geçirdiği muhakkaktır. Meydana çıkan bu fikri ve sosyal hareketler, çeşitli isimler altında mevcut otoriteyi uğraştırarak, halkı rahatsız edecek bir mahiyet arz etmiştir. Bu hareketler, Anadolu halk kitleleri arasında, özellikle inanç alanında bir farklılaşmanın meydana gelmesiyle sonuçlanmıştır. Diğer bir ifadeyle Alevilik anlayışı bazı göçebe Türkmenler arasında kabul görmüştür.

Selçukluların Anadolu'ya geldikleri 11.yy.'ın başlarında, Doğu Anadolu'da yaşayan ve eski göçlerin kalıntıları olan Müslüman halk, mezhep itibarıyla Araplardan aldıkları İslamiyet'i, Şafii mezhebi ile benimsemişlerdi.

¹⁶ Bk. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1971, 3.vd.; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, 45 vd.; Faruk Sümer, *Karakoyunlular*, I, Ankara 1984, 292-305.; Mükremin Halil İnanç, "Akkoyunlular", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, 1, 251-270.; Bahattin Ögel, Hakkı Dursun Yıldız, *Türk Milli Kültürü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1992, 1-48.; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1991, 103 vd.

Halbuki Selçuklular Asya bozkırlarında Müslümanlığı Hanefilik anlayışı içinde kabul etmişlerdi. Oysa Selçuklu ve daha sonraki dönemlerde Doğu Anadolu'ya göçen Türkmenler, İran'da bir müddet eğlendikten sonra Anadolu'ya göçmekte idiler. Bu durum bazı Rafizi inançlarını benimsemelerine ve Şaman inancıyla karışık dinî bir inancın oluşmasına sebep olmuştur. Yani bazı Oğuz kitleleri İslam mezheplerinin ilkelerini tam anlamıyla idrak edememişlerdir. Selçuklu anlayışının bir devamı olarak, Cumhuriyet dönemine kadar, Hanefilik resmi devlet anlayışı olarak gelmesine rağmen, bazı halk kitleleri kendi farklı mezhep anlayışları olan Alevilik inancını günümüze kadar taşımışlardır.

İşte tarihte karşımıza çıkan bu inanç sistemi, sosyal şartların bozulduğu veya devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda su yüzüne çıkmıştır. Siyasi, sosyal ve dinî bir hareket olan Baba İshak ayaklanması göçebe Türkmen boyları ve Rafizi inancını benimseyen kitlelerce baş tutmuştur. Bu hareket Anadolu Selçuklu egemenliğine ağır bir darbe vurmuş ve toplumsal barışı zedelemiştir. Biz bu hareketin sebepleri üzerinde detaylı bir şekilde durmadan, sadece sonuçları itibarıyla şunu söylemek durumundayız ki; bu ayaklanma, devletin sarsılması ve Moğol saldırısının hızlanmasına yol açar nitelikte olmalıdır.

Sosyal bakımdan bu dinî anlayış olan Alevilik günümüze kadar yaşamış, ayrı bir inanç ve dünya görüşü haline gelmiştir. Gerçekten de Moğol baskısı zayıflayınca, bu kez ehli hak anlayışı içinde bu fikirler yeniden yeşermiştir. Bu inanç Akkoyunlu Türkmenleri için dini bir tema mahiyeti almıştır. Aslında Kara ve Akkoyunlu devletleri arasındaki siyasi mücadele, Osmanlı-Safevi çatışmasından çok daha önce siyasi bir gerginliğin ilk işaretlerini taşımaktaydı.

Gerek Timur gerekse Akkoyunluların amansız bir şekilde takibatına uğrayan Karakoyunlu Türkmenlerin bir kısmı yurt değiştirirken, buna imkan bulamayanların ise sarp dağlara ve ıssız vadilere çekilerek giderek mahallileştikleri görülür.

Doğu Anadolu'daki bu inanç farklılığı istismar edilerek Şah İsmail tarafından geliştirilmiş ve siyasi bir mücadeleye alet edilmiştir. Bu siyasi mücadelenin son safhası ise, Şii-Safevi devleti ile Hanefi Osmanlı devletinin karşı karşıya gelmesiyle en ileri bir düzeye ulaştı. Sultan Selim'in Çaldıran savaşı öncesi ve sonrası Osmanlı topraklarında Rafizi inancına mensup Türkmenler'e karşı uyguladığı politika, daha sonraki dönemlerde de aynen

devam etmiş ve giderek hızını kaybetmesine rağmen Cumhuriyet dönemine kadar uzayıp gelmiştir.

Aslında Osmanlılar önce Akkoyunluları sonra Safevileri karşılarında buldular. Şah İsmail Şii-Alevi görüşünü benimsemiş ve Osmanlılara karşı Anadolu'da bir tehdit oluşturmuştu. Tekeden-Bolu'ya, Orta Anadolu'dan Doğu Anadolu'ya kadarki yerlerde yaşayan Türkmenler Sünni olmayıp, Kalenderi ve Rafizi mezheplerine bağlıydılar. Şah İsmail bölgedeki siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için Alevileri kullanarak sürekli kışkırtmaktaydı. Bunun neticesinde de Anadolu'da Osmanlı siyasi egemenliğini tehlikeye düşürecek Alevi isyanları baş gösterdi. Bu durum Osmanlı'nın, Şah İsmail'i ve onun dayandığı Türkmenleri büyük bir düşman olarak görmeye yetmişti. Osmanlılar Alevi Türkmenleri zaman zaman sürgün ederek isyanlarını çeşitli tedbirlerle bastırdılar. Çünkü Şah Kulu isyanı ile bu kitlenin ne denli tehlikeli bir düşman olduğu görülmüştü.

Sultan Selim Şii nüfuzunu kırmak ve Şah İsmail'in siyasi emellerini boşa çıkarmak için Doğu Anadolu'da Sünni olan başka etnik gruplarla işbirliği yaparak ve onlara yaklaşılarak ortak hareket etti. Bitlisli İdris vasıtasıyla da amaçlarını büyük oranda gerçekleştirdi.

1514'de Çaldıran savaşıyla Anadolu birliğini sağlayarak, sınırlarını İran hudutlarına ulaştıran Yavuz, bölgedeki boy ve oymakların yayılışına bakmadan, askeri ve coğrafi şartları göz önüne alarak idari yönden çeşitli il ve sancak kuruluşları meydana getirdi. Bunu yaparkende mahalli-örfi anlayışlara özen göstermiş ve özel kuruluşlar ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda da Anadolu'nun Doğu bölgesinde Çıldır, Erzurum, Van, Diyarbakır ve Zor eyaletleri oluşturuldu.

Osmanlı yöneticileri sözü edilen bölgede devlet nizamını kurarken bölge özelliklerine oldukça dikkat etmişlerdir. Bunlardan birisi, halkın örf ve adetleridir. Bölgedeki göçerleri tespit ederken ayrı metotlar kullanmışlardır.

Karakoyunlular, akrabalık ve daha başka ilişkilerle kendilerine bağladıkları Kürt oymaklara geniş yerleşme imkanı tanımışlardır. Bunlara dönemin kaynaklarında Kara Ulus adı verilmekte idi. Osmanlı yönetim hükmüne göre, bu bölgede üç grup göçer tespit etmiştir. Boz Ulus'u temsil eden Türkmenler, Kara Ulus adını taşıyan Kürtler ve müteferrik uluslardır¹⁷.

¹⁷ İnalçık, *Doğu Anadolu*, 67.

Bölge halkının haklarını garanti altına alan Osmanlı Devleti, gerekli huzur ve sükunu sağlamış, halka saadet getirmiştir. Ülkenin doğusunda meydana gelen çatışmalarda ve ortak hakların savunulmasında doğu halkı Osmanlı ile el birliği yapmıştır. İran savaşları sırasında ve bu yandan gelen saldırılarda birlikte mücadele ederek bir nevi dini bir tema etrafında kenetlenmişlerdi.

Bu uyum ve huzur 19. Asra kadar devam etmiş, emperyalist devletlerin ihtiras ve politikaları yüzünden bozulmuştur. Doğu Anadolu 1878 Berlin antlaşmasından sonra özellikle İngiliz emperyalizminin faaliyet gösterdiği bir yer haline gelmiştir. İngilizler buradaki etnik ve dini grupları tahrik ederek, Osmanlının kurduğu dengeyi bozmaya çalışmışlardır. Uzun asırlar birlikte ahenk içinde yaşamış, birbirleriyle kaynaşmış bölge insanların arasına fitne ve nifak tohumları ekilmiştir. Bunun acı neticeleri herkesçe bilinmektedir¹⁸.

Hemen şunu ifade etmek gerekir ki şu ana kadar doğu illerimizin derli toplu ve gerçek bir tarihi yazılmamıştır. Her ne kadar Süleyman Sabri Paşa, Şeref Han, Ziya Gökalp, Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Ahmet Akgündüz, Yusuf Halaçoğlu, Şerafettin Turan, Faruk Sümer, Ahmet Refik, Cengiz Orhonlu, Cevat Türkay, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzioğlu, Mahmut Rışvanoğlu, Edip Yavuz, Kemal Kop¹⁹...gibi bir çok bilim adamı çeşitli araştırma ve eserler vermişlerse de şüphesiz bu yeterli değildir. Topyekün ve her yönüyle Doğu Anadolu'nun tarihinin araştırılarak yazılması kanaatindeyiz.

¹⁸ İnalcık, *Doğu Anadolu*, 70 .

¹⁹ Türkdoğan, *aynı eser*, 79-93.

I. BÖLÜM

SULTAN SELİM DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİ

A-SAFEVİLER

1. Safevi Devleti'nin Menşei

Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin ehli beytine hürmet ve muhabbetten doğmuş olan Şia mezhebi, çeşitli kollara ayrılmaktadır. 12 imama muhabbetten doğan bu fırkalar arasında İmamiyye fırkasından İsna-Aşeriyye denilen bir mezhep ortaya çıkmıştır ki, günümüzde de bu İran'ın resmi mezhebidir¹. Bu mezhebin mensupları olan Şiiler halifeliğin Hz. Ali'nin hakkı ve bu işte üstünlüğünün olduğunu iddia ederler².

Bu mezhebin isnat ettiği 12 imam; Peygamber'in damadı Hz. Ali ile oğulları Hz. Hasan ve Hüseyin, Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynalabidin, onun oğlu ve torunları, Muhammed Bakır, Cafer Sadık, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Muhammed Naki, Hasan Askeri ve Muhammed Mehdi'dir³.

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, II, 225.

² İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 1980, 17-39.

³ "Emeviler Döneminde Fikri Hareketler", *Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992, II, 435-498.

İşte Safevi ailesi İsna-Aşeriyye Mezhebine mensuptur. Bu aile aslen tarikat şeyhi bir Türk ailesi iken, siyasi hadiselerden istifade ederek şeyhlikten şanlığa çıkmıştır⁴.

Safevi ismi, İsna-Aşeriyye mezhebini devletinin mezhebi ilan eden Şah İsmail'in büyük atası, Şeyh Safiyüddin Erdebil'in adına nisbetle alınmıştır. Aslen gerçek bir Türk olan bu aile, siyasetlerine uygun olarak, yayınladıkları şecerelerinde kendilerini İmam Hüseyin'in evlatları olarak göstermişlerdir⁵. Kendi soylarını imamlara ve İslam aleminin dokunulmaz şahsiyeti sayılan Hz. Muhammed'e bağlamakla, Safeviler'in birçok amaçları vardır. Böyle yapmakla; siyasi hasımlarına egemen olmak ve soylarına üstünlük kazandırmak, nesep konusundaki tartışma ve sataşmalara son vermek, imamlar ve Peygamber vasıtasıyla halk arasında itibar kazanarak onlara kendilerini kabul ettirmek amaçlarını gerçekleştirmek istemişlerdir. Safevi'lerin kökenleri konusunda Mirza Abbaslı detaylı ve belgelere dayanarak bilgi vermiştir⁶.

Devlete adı verilen Safiyüddin, 1253 yılında İran Azerbaycan'ının Erdebil kasabasında doğmuş olup, babası Hoca Kemalüddin Arapşah'tır. Şeyh Safiyüddin sünni olup Halvetiye Tarikatı'na intisap ederek yetişmiş ve 1334'de ölmüştür. Bu kişi İran'da büyük şöhret kazanarak bir çok mürit toplamış, İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudabend'den hürmet görmüştür. Müritlerinin çoğu Hanefi ve Şafii olsa da bunlar arasında Şii inancını taşıyan küçümsenmeyecek miktarda taraftarları da vardı. Şeyh Safiyüddin çeşitli mesleki akımlardan da maharetle yararlanmasını bilmiştir. Öldüğünde yerine oğlu Sadruddin Musa Erdebil şeyhi olmuştur.

Sadrettin Musa'dan sonrada yerine geçen oğlu Alaüddin Ali ve onun oğlu Şeyh İbrahim, siyasi bir amaç gütmeyerek, tarikatlarını yaymakla yetinmişlerdir. İbrahim'in oğlu olan Şeyh Cüneyd siyasi kargaşalıklardan istifade ederek, şeyhliğine şahlığı da ekleyerek faaliyete başlamıştır. Dönemin çağdaş kaynakları, Şeyh Cüneyd'i kendi babalarının irfan ve ruhaniyet yolunda gitmemekle ülke ve vilayetler ele geçirmek için çalışmakla en adi hile yoluyla dervişlik külahını hükümdarlık tacıyla değiştirerek kılıç ve savaş işiyle uğraşmakla eleştirmektedirler⁷.

⁴ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 225.

⁵ Tahsin Yazıcı, "Safeviler" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, c.X, 53-59.

⁶ Mirza Abbaslı, Safevilerin Kökenlerine Dair, *Belleten XL/158*, Ankara 1976, 287 vd.

⁷ *aynı eser*, 309.

Şeyh Cüneyd, Karakoyunlular zamanında harekete geçmişse de, faaliyeti Cihan Şahın dikkatini çekince sınır dışı edildi. Cüneyd, Anadolu Türkmenleri arasında çalışmak amacıyla Osmanlı hükümdarı II. Murat'dan kendisine bir yer istedi ise de, maksadı anlaşılacak yüz verilmedi.

Bir müddet sonra Karaman taraflarına gittiyse de, orada da amacı anlaşılınca Varsak Aşireti'nin yanına çekilmek zorunda kaldı. Daha sonrada, kalabalık müritleriyle birlikte Samsun ve Trabzon yöresine geçti. Anadolu'da ki bazı yörelere ve Trabzon'a hücum eden Cüneyd, şehri işgal ettiyse de, kaleyi alamayınca geri dönmek zorunda kaldı.

Bir ara Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına sığınan Cüneyd'e, rakipleri Karakoyunlulara karşı onun kuvvetinden istifade etmek isteyen Uzun Hasan kız kardeşini nikahladı. Karakoyunluların yıkılmasıyla da Cüneyd, Erdebil aile ocağına gönderildi. Gürcüler üzerine defalarca sefer düzenleyen Cüneyd,1456 yılında Şirvan Hakimi ile yaptığı savaşta maktul oldu⁸.

Oğlu Şeyh Haydar babasının yerine Erdebil ocağının başına geçti. Babasından daha hırslı olan Haydar,gaza adıyla oda babası gibi Gürcüler üzerine seferler yaptı. Dayısı olan Uzun Hasanın kızıyla evlenerek ona damat oldu. Böylece onun siyasi gücünden faydalanmak mümkün olacaktı. Siyasi amaçlarını tahakkuk ettirmeye çalışan Haydar, Şirvan taraflarına hücum ile muvaffak oldu. Bunun maksadı Şirvan hakimi Ferruh-Yesar tarafından anlaşılmiş ve Akkoyun"lu hükümdarı Yakup Beye bildirilmiştir. Bunun üzerine gönderilen kuvvetlerle çarpışan Haydar, hasımlarına galip gelmek üzereyken bir okla vurularak 1488 yılında öldürülmüştür.

Bu ailenin tümüne takibat başlatan Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakup Erdebil'i zabt ederek Şeyh Haydarın oğullarını hapsetti. Yakup'un ölümüyle saltanat mücadelesinden istifade eden, Şeyh Haydarın oğulları hapisten kurtularak yeniden Erdebil'e yerleştiler.

Bundan sonra Erdebil Sofularının başına Şah İsmail'in büyük kardeşi Şeyh Ali geçtiyse de, Rüstem Beyle yaptığı savaşta İsmail'den başka bütün kardeşleriyle birlikte öldürüldü⁹

⁸ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 227.; Ancak bazı tarihçiler Şeyh Cüneyd'in 1460 ta öldüğünü söylerler. Bk.Wallther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, 35.

⁹aynı eser,75 vd.

2. Safevi Devletinin Kuruluşu

İran'da Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'dir¹⁰. Tekkesinin başına geçerek kendisine inanan mürit ve kabilelerin yardımıyla durumunu güçlendirdi. İran'a eğemen olmuş ve kurduğu devlet 1502 den 1736 yılına kadar sürmüştür¹¹.

Henüz küçük yaşta olan İsmail, Erdebil'den müridleri tarafından kaçırılarak Geylan Hükümdarı yanına götürüldü. İsmail bu hükümdardan birkaç kez istendiyse de geri verilmeyerek burada büyüdü. Rüstem Beyin öldürülmesiyle, siyasi kargaşalıklardan istifade eden İsmail ortaya çıkarak durumunu güçlendirdi¹².

Azim, irade, kudret ve büyük bir cesaretle faaliyete geçen İsmail, 1502'de Elvend Mirza'yı Nahcivan'da bozarak Azerbaycan'ı işgal etti. Yine Akkoyunluların Irak ve Fars Hükümdarı Murat Beyi de 1503'de Hemedan'da bozarak Şiraz ve Bağdat'ı ele geçirdi¹³. Şah İsmail Irak taraflarını tamamen istila ettikten sonra, 1504 de II. Bayezite elçi ve hediyeler göndererek, futuhatını bildirmiş, kendisine tebrik yazılarak karşılık verilmiştir¹⁴.

Fars ve Irak Hükümdarı Murat Bey, Şah İsmail'in önünden kaçarak, Zülkadir Beyi Alaüddeve'nin yanına sığınmıştır. Şah İsmail bu beylerin kendisinin üzerine geleceğini tahmin edince, önce Elbistan üzerine yürümek istedi. Ancak İsmail karar değiştirerek sezdirmeden o tarafa gitmeyerek, Osmanlı hududunu geçip Tokat taraflarına geldi.¹⁵ Osmanlı Devleti derhal o yöne kuvvet göndererek bu tecavüzün sebebini sordu. Ancak o özürler dileyerek geri çekildi. Şah İsmail böyle bir davranış içine girmekle Alaüddeve'nin hazırlanmasına fırsat vermemeyi ve kuşkusunu üzerine çekmemeyi amaçlamış, bunu fırsat bilerekte Anadolu'da ki Alevileri tahrik

¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1970, XI. 275-279.

¹¹ Muzaffer Eremdil, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara 1976, 14.

¹² Uzunçarşılı, *Aynı eser*, 227.

¹³ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, 23.

¹⁴ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 227.

¹⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul, 1962, 14 vd.

ederek onlara cesaret vermeyi düşünmüştür¹⁶. Belki de o, ileride girişeceği hareketine Osmanlı Devleti'nin tepkisini ölçmek istemişti.

Elbistan'a giren İsmail'in ani olarak gelişinden şaşkınlığa düşen Alaüddeve, Tur Dağına çekildi.(1507) Harput ile Diyarbakır'ı alarak, girdiği yerleri yakıp yıkan Şah İsmail ile sonradan mücadele ettiyse de iki oğlunu kaybeden Alaüddeve'nin tüm ümidi kırıldı. 1508¹⁷.

İran, Irak ve Anadolu'ya saldıran Şah İsmail Horasan'ı harabeye çevirdi. Alaüddeve'yi yakalamak için Maraş ve Elbistan'ı yakarak yıktı. Bağdat'ta katliamlar yaptı. Ehli Sünnet Mezhebinin ileri gelen imamlarından ve emirlerinden pek çoğunu kabrinden çıkarıp kemiklerini yaktırdı. Horasanlı Emin adlı bir şair Yavuz'a yazdığı bir şiirinde ondan imdat istemiş ve Şah İsmail'in yaptığı zulümleri Farsça ve Çağatay Türkçesiyle anlatmıştır¹⁸.

Sünnilikte direnen Uzun Hasanın kızı olan annesini öldürmekte tereddüt etmeyen İsmail kısaca kan ve ateşle ülkeleri Şiileştiriyordu¹⁹.

¹⁶ Uzunçarşılı, aynı eser, 227.

¹⁷ aynı eser, 229.

¹⁸ Uğur, aynı eser, 21-22.

¹⁹ Yılmaz Öztuna, "Yavuz Sultan Selim ve Anadolu birliği", *Tarih ve Medeniyet dergisi*, İstanbul 1994, I, 8.

B- OSMANLI-SAFEVİ İLİŞKİLERİ

1. Anadolu'da Türkmenler Arasında Şiiliğin Yayılması

Osmanlı-Safevi ilişkileri genel olarak, Safevilerin İran'a egemen olmasından sonra başlar. Gerçi bundan önce de Osmanlıların İran'la ilişkileri olmuşsa da, Safevi devletinin kurulmasıyla bu ilişkiler hasmane hale gelerek had safhaya ulaşmıştır²⁰.

Erdebil Şeyh ailesi daha 15.yy.'ın ilk yarısından başlayarak Türkmenler arasında taraf bulmuştur. Türkmenler Şeyh Cüneyd²¹ ve Şeyh Haydar'la²² birlikte Trabzon Rumlarına ve Gürcülere karşı gazalara katıldılar. Erdebil Şeyhlerinin bazı bölgelerde ve özellikle de İran'da büyük manevi nüfuzları vardı. Cem olayı sırasında, bunların müritleri Karamanoğlu Kasım Bey'in yönetiminde Osmanlılara karşı ayaklanmaktan geri kalmadılar.

1501 yılından sonra Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail, manevi ve siyasi bir lider olarak Osmanlıların rakibi durumuna geldi. Bu yeni devlet, Osmanlı Devleti için yeni bir bunalım kaynağı oldu²³. O da ataları gibi gazilik iddasında bulunuyordu. O Uzun Hasan Beyin Anadolu'daki siyasi faaliyetlerini izliyordu. Amacını gerçekleştirmek için, Venedik'ten destek arayarak topçu kuvveti istemişti.Şah İsmail Akkoyunlular'dan Tebriz'i ve Azerbaycan'ı aldıktan sonra, Azerbaycan Şahı adıyla taç giyerek İran ve Irak'ın da büyük bir kısmına egemen oldu²⁴.

Akkoyunlu Hükümdarı Yakub'un 1490 da ölümünden sonra İran'da iç savaş başlayınca, bu yeni durum Safevilere iktidar yolunu açtı.1500 yılında Erzincan'a geçip müritlerine çağrıda bulunan İsmail'in, köylü ve göçebe Türkmenler görülmemiş bir sevinçle bölük bölük yanına geldiler. Sultan II.

²⁰ Erendil, *aynı eser*, 37.

²¹ M.Halil Yınanç, "Cüneyd", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988. III, 243-245.

²² C1.Huart, "Haydar", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, V/1, 387.

²³ Rıfat Önsoy, Yücel Özkaya, *Osmanlı Tarihi*, Eskişehir 1991, 61.

²⁴ Erendil, *aynı eser*, 37.

Bâyezit sınırı kapatmak zorunda kaldı. Safevi ailesi Azerbaycan, Anadolu ve Suriye’de yaşayan Oğuz boylarının çok geniş desteğini görüyordu²⁵. Türkmenlerin Şah İsmail’e neden teveccüh gösterdikleri konusu aşağıda genişçe ele alınmıştır.

İsmail Erdebil sofularının başına geçtikten sonra, yöredeki Türk aşiretlerinin sevgisini kazanarak durumunu sağlamlaştırdı. Osmanlıdan bir çok kabileyi de himayesine alarak taraftarlarını çoğalttı²⁶. Anadolu’dan kaçarak İran’a sığınan Türkmen aşiretlerini hizmet ve himayeye alan Şah İsmail, büyük bir ordu oluşturmuştu. Tarihte Safevileri tutan bu aşiret mensuplarına Şahseven veya Bradost adı verilmiştir. Şahsevenlerden Erdebil çevresine göç eden Beydili ve Avşar oymakları da Oğuz Türklerindendir²⁷.

Anadolu’da Kızılbaşlık adına faaliyet gösteren, şiddet hareketi kullanarak merkezî otoriteyi yıkmaya çalışan ve Şah İsmail’i destekleyen Türkmenler’e karşı Osmanlı’nın tepkisi şiddetli olmuştur. Osmanlı komutanı Rumi Mehmet Paşa büyük bir ordu ile Kızılbaşları bastırmak için Karamana gelerek, onları tedip etti. Bölgede ki Türkmenlerden bir çok aşiret ve kabile o dönem de Şah İsmail’in idaresinde bulunan Van bölgesine göçme zorunda kaldılar. Nitekim Bayat Aşireti de önce Abağa’ya ve daha sonrada Makû’ye göçerek yerleştiler²⁸.

Anadolu’da bir hayli Alevi mevcuttu. Bunlarla Erdebil Sofuları arasında asırlardan beri devam edegelen sıkı bir münasebet vardı²⁹. Önceleri Anadolu’daki Şiiler’e Alevi denilmesine rağmen, daha sonra Şah İsmail teşkil ettiği askerlerine kırmızı çuhadan başlık giydirdiğinden dolayı, onun taraftarlarına Anadolu’da Kızılbaş³⁰ adı verilmiştir.

Şah İsmail’in kısa bir sürede başarıya ulaşmasının bir çok sebepleri vardır. Tarihte İran’daki hareketler birer hanedan çıkışı olmalarına karşın, Safevi hareketi daha çok dini-siyasi bir halk hareketi hüviyeti almıştır. Bu organizeye katılanların büyük bir kısmı da Türk kökenli kabilelerden oluşmaktaydı. İran-Osmanlı savaşları başlamadan önce, İranlı Şiiler ile

²⁵ Önsoy,Özkaya, *aynı eser*, 61.

²⁶ Erendil, *aynı eser*, 37.

²⁷ Laszlo Rasonyi,*Tarihte Türklük*, Ankara 1996, 195.

²⁸ Sabri Paşa, *aynı eser*,28.

²⁹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 227.

³⁰ Fazla bilgi için bk;Ahmet Refik,“Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik”, *Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 1932/2, IX, 25 vd.

Anadolu'daki Aleviler arasında sıkı bir münasebet kurulmuştur. Özellikle 1508 de, İsmail Bağdat'ı feth ederek Necef ve Kerbela'daki imamların türbelerini de kontrolü altına alarak, manevi destek sağlamış, böylece propagandalarını Osmanlı ülkesine yaymışlardır³¹.

Venedik savaşını çabuk bitirmeye yönelten sebeplerin başında Anadolu'daki Osmanlı hakimiyetinin tehlikeye düşmesi geliyordu. Anadolu'daki göçebe Türkmenlerin daha önce Selçuklularda olduğu gibi merkezi Osmanlı Devletiyle de bazı konularda anlaşmazlıkları görülmektedir. Horasana inen Türk kitleleri İslami akidelerini eski İran'ın dini kalıntıları ile birleştirerek yeni bir mezhep anlayışı geliştirmişlerdir³².

Bu Alevi göçebe Türkmenlerin alışa geldikleri hayatlarını devam ettirmesi, kurulu düzene zarar veriyordu. Bu da merkezi otoriteyi zedeliyordu. Anadolu Selçuklu Sultanları'nın bu göçebeleri yerleşik hayata geçirmek ve kontrol altında tutma girişimleri, bu zümrelerce hoş karşılanmıyordu. Merkezi hükümete karşı husumet duyulmasına neden oluyordu. Osmanlılarda zaman zaman bu Türkmenleri dağıtarak direnmelerini zayıflatmak istemiştir. Bu amaçla göçebelerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki bazı oymaklar Yörük adı altında Rumeli'ye göçürtülmüştü³³. Buna rağmen Teke'den Maraş'a kadar uzanan yaylalarda kalabalık Türkmen grupları yaşamlarına devam etmekteydiler.

Zaman zaman bu gruplar Suriye ve İran'dan gelen kışkırtmaların etkisiyle de Osmanlılara karşı ayaklanmaktaydılar. Bu sırada Şii-Sünni kavgası had dereceye ulaşmıştı. Komşu İran'da Türk çevresinden oluşan ve Türk oymaklarına dayanan dinamik Şah İsmail'in tecessüm ettirdiği Şii hareketine karşılık, kendi ülkesindeki Şiiler üzerine merkezi otoriteyi tesis etmek ve güvenliği sağlamak amacıyla Sultan Selim fiili harekete girişme zorunda kaldı³⁴.

Bu sürekli huzursuzluğun şüphesiz derin sosyal ve siyasal nedenleri vardır. Osmanlı Devleti merkezileşince göçebe aşiretleri sıkı bir denetim altına sokmuş, onlara tahriri uygulamış az da olsa vergi almak istemiştir. Kendi beyleri yönetiminde serbest yaşamaya alışmış bu Türkmenler, vergi vermemek

³¹ Erendil, *aynı eser*, 38.

³² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Mili Kültürü*, Ankara 1977, 325.

³³ Fazla bilgi için bk; Tayyip Gökbilgin, *Rumelide Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul 1957, 19 vd.

³⁴ Rasony, *aynı eser*, 202.

için tahrir defterlerine yazılmaktan kaçıyorlardı. Zülkadir Türkmenlerinin kendilerini tahrire gelen memurlara saldırdıklarını gösteren tarihi kayıtlar bulunmaktadır.

Osmanlı Devletinin vergi gelirlerinin önemli bir bölümü tarımdan sağlanıyordu. Devlet bunun için yerleşik çiftçi halkı koruyucu kanunnameler çıkarmıştır. Böylece ister istemez göçebelerin hareketleri kısıtlanmış ve ekili topraklarda yaptıkları zararlar için ağır cezalar konmuştur.

Diğer yandan Türkmenlerin çoğu kul aslından gelen yöneticilere bir türlü ısınamamışlardı. Onları Türk olarak görmüyor ve Osmanlı adıyla anıyorlardı. Bazı aşiret beyleri hala Osmanoğlu adıyla andıkları Padişahı kendileriyle eşit görüyorlardı. İşte göçebe Türkmenler ekonomik faaliyetlerini ve hayat alanlarını daraltmak, kendi aşiret hukukuna ve adetlerine saygı göstermemek bakımından Osmanlı Devletini sorumlu tutmaktaydılar.

Daha önce Türkiye Selçuklu Devleti döneminde, II. Gıyasettin Keyhüsrev zamanında, Orta Anadolu'da Sivas, Amasya, Tokat, Çorum, Malatya yörelerinde Baba İshak'ın yönettiği ayaklanma, daha sonra Batı Anadolu ve Rumeli'de Şeyh Bedrettin'in başında bulunduğu ve Şah kulu Alevi ayaklanmaları gibi çok kanlı olaylar cereyan etmişti³⁵.

³⁵ Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1990, II, 234.

2.Şah İsmail'in Anadolu Faaliyetleri ve Şah Kulu İsyanı

Şah İsmail siyasi emellerini gerçekleştirmek ve Osmanlı Devletini yıkmak için iyi teşkilatlanmış bir askeri güçle, 1502 ve 1507'de Osmanlı topraklarını çığnemekten çekinmemiştir. Bu meydan okuma yayında II. Bâyezit yine barışçı görünmüştür.

Trabzon Valisi Şehzâde Selim şiddetle karşılık verilmesini istedi. Hatta şehzadeligi sırasında Şah İsmail devletine dahil olan Erzincan'ı işgal etti³⁶. "...ol diyarın tağı ve taşı Kızılbaşlarla lalezar oldu. Şehzade-i kişver-penah Sultan Selim Şah haberdar oldu... Trabzon'dan çıkup... ol diyara geldi...ördek ve kaz sürüsüne şehbaz-ı tiz-pervaz girur gibi girdu...ol diyarı har-u haşaktan tekrar pak itdi..."³⁷.

Sultan Selim Kızılbaş ve doğu olaylarıyla ilgili babasını pasiflikle suçluyordu. O sadece doğu Kızılbaşlarıyla değil Gürcistan meseleleriyle uğraşmış ve bu konuda da oldukça duyarlı davranmıştır."... Şeyhzade-i bülend mikdar Sultan Selim Şah-ı sitare-sipah semendi cihade suvar olup civarında olan diyar-ı küffarı bi-dine akın edmüştür..."³⁸. Allah yolunda Gürcistan vilayetinin bir tarafına akın eyleyup...aile ve çocuklarını esir, mal ve mülklerinin hepsini yağma ve talan ile gazileri ganimetlendirip doyurmuşlardır"³⁹.

1510 yılında Sünni Özbekleri yenen Şah İsmail İran-Azerbaycan ve Irak'ı da aldıktan sonra, cüretlenerek Anadolu'yla da ilgilenmeye başladı⁴⁰. Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlara dai ve halife⁴¹ denilen propagandacılar göndererek onları kendi camialarına katmaya çalışıyor ve Osmanlı Devleti aleyhine geniş bir isyan hazırlıyordu⁴². Giriştiği propaganda faaliyeti gayesine ulaşmış görülmekteydi.

³⁶ Erendil, *aynı eser*, 38.

³⁷ İbn-i Kemal, *Tevarih-i Ali Osman*, VIII. Defter, Haz., Ahmet Uğur, Ankara 1997, 259.

³⁸ *aynı eser*, 272.

³⁹ Celalzade Mustafa, *Selimname*, Haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, 248.

⁴⁰ Erendil, *aynı eser*, 38.

⁴¹ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 234.

⁴² Uzunçarşılı, *aynı eser*, 227.

Takma adla şiirler yazan İsmail'i, Anadolu Kızılbaşları bir kurtarıcı olarak görmekteydiler. Şairler Osmanlı Devletine karşı Şiiliğin zaferini temenni eden nefesler kaleme almışlardı⁴³.

Esasen bu hareket teşebbüslerinin çoğaldığı devir şehzadeler arasındaki rekabet zamanına rastlar. Nitekim bu karışıklıklarda tımarları elinden alınarak başkalarına verilen Tekeli Sipahileri, Şah İsmail'in vaatlerine kanarak İran'a hicret etmişlerdir⁴⁴.

Osmanlı Hükümdarı'nın zaafı, vükelanın kayıtsızlığı ve şehzadelerin rekabetleri bu faaliyetleri aslında kolaylaştıran sebeplerdi⁴⁵. Şah İsmail'in halifelerinden Nur Halife Orta Anadolu'daki müritleri vasıtasıyla faaliyet gösteriyordu. Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'da Kızılbaşlar Şah adına birliğe davet ediyordu.

Nur Ali Halife Koyluhisar'a geldiğinde 3-4 bin süvari alevi toplandı. Üzerine gönderilen Faik Bey'i yenerek Tokad'ı zapt etti. Şah İsmail adına hutbe okuttu. Daha sonra Avşarlı, Varsaklı, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli, Mamidelli... aşiretlerinden büyük bir kuvvet toplayarak faaliyet alanını genişletti⁴⁶. Amasya Valisi Şehzâde Ahmet tarafından üzerlerine Sinan Paşa gönderildiyse de, o da mağlup olmaktan kurtulamadı. Bu yeni durum, yeni bir buhranın çıkmasına sebep oldu⁴⁷.

Belirtilen Anadolu Kızılbaş faaliyetleri içerisinde, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden olan Hasan halife oğlu Şah Kulu da⁴⁸ Antalya ve çevresinde örgütleniyordu. Adamları vasıtasıyla faaliyet alanını Rumeli'ye kadar uzattı(1509)⁴⁹.

⁴³ Şehabettin Tekindağ, *Fatihden III. Murada kadar Osmanlı Tarihi, (1451-1574)*, İstanbul 1977, 113. Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihinde Yavuz dönemini yazan İsmet Miroğlu, Şehabettin Tekindağ'ın bu kitabını hiç bir değişikliğe tabi tutmadan ve dipnotu göstermeden olduğu gibi alarak kendi ismiyle yayınlamıştır. Bk. İsmet Miroğlu, *Doğuştan Günümüze Güyük İslam Tarihi*, İstanbul 1992, X, 281-311.

⁴⁴ gös. yer..

⁴⁵ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 227.

⁴⁶ gös. yer.

⁴⁷ Tekindağ, *aynı eser*, 114.

⁴⁸ Selahattin Tansel, *Sultan II. Bâyezit'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1964, 249-251.

⁴⁹ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 234.

Osmanlı tarihlerinde Şeytan Kulu olarak adlandırılan bu Kızılbaş, Antalya tarafındaki kendi köyü civarında bir mağarada ibadetle meşgul olarak büyük bir şöhret kazanmıştı. Hatta Sultan II. Bâyezıt dualarını almak için her sene 6-7 bin akçe yollamaktaydı⁵⁰. Şah İsmail, sancaklarda Osmanlı şehzadelerinin toplantılarına adamlarını gönderdiği gibi şehzadelerle de mektuplaşıyordu⁵¹.

Böylece ünü artan Şah Kulu, gizli amacını açıklamak için, Bâyezıt'ın devlet işlerini vezirlere bırakarak fiilen görevinden ayrılması ve oğullarının tahta geçme mücadelesi ona gerekli fırsatı vermiş ve cesaretlendirmişti⁵². Şah Kulu Batı Anadolu ve Rumeli'de ki bir çok Türkmen halkı, halifeleri vasıtasıyla Şah İsmail'e biate davet ediyordu⁵³.

Antalya sancak beyi Şehzâde Korkut onun esas amacını tespit ederek Şah Kulu üzerine kuvvet sevk etmiş ve topluluğunu dağıtmışsa da kaçmayı başardı. Şah Kulu, daha sonra Yenice Geçidinde 4-5 yüz adamıyla isyana başlayıp kadı ve naipleri öldürdü. Manisa'ya giderek Şehzâde Korkutun adamlarını da soydu. Üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerini yenen Şah Kulu daha sonra Antalya'yı kuşattı. Osmanlı devletinin önceleri önem vermediği ve yöresel bir isyan olarak gördüğü bu hareket, daha sonra büyüyerek Burdur, Keçiborlu, Korkuteli, Isparta, Sandıklı...şehirlerine yayılmış ve bu bölgeler kıyıma uğratılmıştır⁵⁴. Kütahya önlerine gelen Şah Kulunun asıl amacı Karaman taraflarını ele geçirmektir. Üzerine gönderilen Anadolu valisi Karagöz Ahmet Paşa yenilerek hayatını kaybetti (1511). Daha sonra Bursa'ya yürüyen Şah Kulu üzerine gönderilen Hasan Ağayı da bozguna uğratıp öldürünce, Bursa'da büyük heyecan yaşandı. Bursa kadısı İstanbul'a durumu bildirip kuvvet isteyince Hadim Ali Paşa bu isyanı bastırmakla görevlendirildi. Geri çekilen Şah Kulu bir süre sonra Sivas yakınlarındaki Çubuk Çayı yöresinde Osmanlı kuvvetleriyle yeniden savaştı. Ali Paşa maktul düştüyse de Şah Kulu'nun kuvvetleri dağıtıldı. Ancak Şah Kulu'nun ele geçirilmesi mümkün olmadı⁵⁵. Başsız kalan Osmanlı ordusu ilerleme imkanı bulamayınca Şah Kulu kuvvetleri de rahatça İran'a doğru çekildi.

⁵⁰ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 230.

⁵¹ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 235.

⁵² *görs. yer.*

⁵³ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 230.

⁵⁴ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 235.

⁵⁵ Celalzade, *aynı eser*, 299.

Bu çapulcular Erzincan hududunda, Tebriz'den Anadolu'ya gelen 500 kişilik bir tüccar kafilesine baskın yaparak katliamda bulundular. Osmanlı Devleti Şah Kulu isyanını mütakip, Isparta ve Antalya taraflarında ele geçirdiği Kızılbaşları, Mora Yarımadasındaki Koron ve Modon taraflarına sürdü⁵⁶.

Burada hemen şunu belirtelim ki, 1511 yılında Anadolu da büyük bir tahribat ve insan kaybına sebep olan Şah Kulu isyanının büyümesinde sipahiler büyük rol oynamışlardır. Şah İsmail'in sebep olduğu bu son karışıklıklar sırasında, Anadolu'da 50 bin kişi ölmüş ve pek çok hane de yağma edilmiştir⁵⁷. Nitekim dönemin çağdaş kaynağı Celalzade bu durumu şu satırlarla ifade etmektedir."...şehirlerde, kasaba ve köylerde, dağlarda ve obalarda her çeşit kötüler... Müslümanlarda buldukları atları, katırları, yağmalayıp... o tarafta ne kadar vilayet ve ülke varsa hepsini vurup mal ve mülk ve vasıta ve ağırlıklarını yağmalayıp...kinli ve ölüm saçan kılıçlarıyla vücutlarını yok ettiler... zulüm ve düşmanlık çıralarını yakıp ülkeyi zulüm ve işkence ile doldurdular..."⁵⁸.

⁵⁶ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 231.

⁵⁷ Tekindağ, *aynı eser*, 114.

⁵⁸ Celalzade, *aynı eser*, 298

II. BÖLÜM

YAVUZ SULTAN SELİM'İN DOĞU SİYASETİ

A. SULTAN SELİM'İN TAHTA ÇIKIŞI

1. İdareyi Ele Alması

Anadolu'daki ayaklanma ve kargaşalıklar, hasta, yaşlı ve asker gözünde otoritesini kaybetmiş olan II. Bâyezit'in oğulları arasındaki taht mücadelesini artırdı. Yeniçerileri kazanan Selim nihayet İstanbul'a gelerek babasını tahtan indirdi¹.

Yavuz olağanüstü şartlarla padişah olmuştu. Onun kişiliğinde Yıldırım Bâyezit ve Fatih'in enerjik cihangirliği yeniden canlanmıştı. O Türk cihan hakimiyeti² fikrine tamamen inanmıştı.

Bâyezit'in aldığı tedbirler Şii tehlikesini bertaraf etmeye yetmemişti. Bundan dolayı bu tehlikeyi önleyecek tek şehzadenin Selim olacağı hususunda herkes ittifak etmişti.

¹ Fazla bilgi için bk;Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 1954, VI/9,53-90.

² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, İstanbul 1978, II, 390-406.

Sultan Selim, güçlü bir kişiliğe sahipti. O doğuştan bir askerdi. Bu sebeple hemen bütün meselelere askeri bir bakış açısıyla bakıyordu. Ona göre sorunlar ancak güç kullanılarak çözümlenebilirdi. Oadaki bu haslet, askerlerin de ona sempatiyle bakmalarına neden olmuştu. Aynı zamanda bu eğilimlerinden ötürüdür ki, ordu saltanatı teslim etmiştir³.

Osmanlı Devletini inceleyen tarihçiler, padişahların kişilikleri üzerinde de bir çok kriterler yapmışlardır. Osmanlı Devletinin dünyayı titreten kuvvetinin üç ana dayanağından birisinin, padişahların üstün bir şahsiyete sahip olduklarını söylemektedirler⁴.

Halkın fikrine tercüman olan dönemin ozanları, "yürü Sultan Selim devran senündür." diye türkü çıkararak meclislerde okumaktaydılar⁵. Babasını adeta zorla tahtan indirerek⁶ 24 Nisan 1512 de hükümdar olan Yavuz, bu sırada 46 yaşındaydı. II. Bâyezit oğlu Selim'e tahtı teslim ederken, "Kızılbaştan ehl-i İslamın intikamını alıversin" demişti⁷. Hükümdar olarak devletin başına geçen Selim zararlı bir faaliyete girişmedikleri takdirde kardeşlerine fenalık yapmayacağını babasına vaat etmişti⁸.

³ Mahmut Şakir, *İslam Tarihi*, çev. Ferit Aydın, İstanbul 1995, VI, 362.

⁴ Mehmet Doğan, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1977, 66.

⁵ Nevzat Kösoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1977, 211; Tekindağ, *aynı eser*, 114.

⁶ Tansel, *Bâyezit*, 299.

⁷ Lütfi Paşa, *Lütfi Paşa Tarihi*, İstanbul 1341, 203.

⁸ Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, 3.

2.Kardeşlerin Bertaraf Edilmesi

Bâyezit'in sekiz oğlundan⁹ hayatta kalan ikisi Korkut ve Ahmet ,Saruhan ve Amasya valiliklerinde bulunmakta ve her fırsatta harekete geçmeye hazırlanmaktaydılar¹⁰. Nitekim Selim'in karşısında en tehlikeli rakip olan Ahmet, oğlu Alaaddin'i Bursa üzerine göndererek devlete ait olan malları ele geçirmiş, babası adına hutbe okutmuştur¹¹.

Yavuz önce kardeşi Ahmet'in saltanat iddiasını bertaraf etmek amacıyla harekete geçti. Alaaddin'in üzerine kuvvet gönderdi. Bunun üzerine Bursa'dan kaçarak Malatya'ya giden Alaaddin Mısır'a gidip Memlûklülere sığındı.

Öte yandan Sultan Selim şehzadelerin Avrupa'ya kaçarak yeni olaylar çıkarmalarını önlemek amacıyla, 25 kadırgadan ibaret bir filoyu Anadolu sahillerinin kontrolüne memur etti. Oğlu Süleyman'ı İstanbul'a bırakarak 70 bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya geçti¹².

Selim Şehzâde Ahmet'in üzerine Ali Bey kumandasında kuvvet sevk etti. Ahmet ise yardım istemek üzere iki oğlunu Şah İsmail'e gönderdi. Kendisi de Malatya'ya kaçtı¹³.

Bir süre sonra ortamı uygun bulan Ahmet Amasya'ya geri döndü. Çünkü devlet erkanından bazılarının özellikle Vezir-i Azam Koca Mustafa Paşanın kendisinin yandaşı olması ve mektup yazması, Yeniçeri Ocağının bazı ileri gelenlerinin de kendisini davet etmeleri onu umutlandırdı¹⁴. Şuraya buraya dağılan taraftarlarına mektuplar göndererek ordusunu oluşturmaya ve toparlanmaya muvaffak oldu¹⁵.

⁹ Önce vefat edenler;Abdullah,Mehmet, Şehinşah ve Alemşah ve Mahmut adlı oğullarıdır. Bk;Uzunçarşılı,*aynı eser*,234; Padişahın kardeşleri ve yeğenleriyle ilgili ayrıca bk;Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*,Yay.,Mümin Çevik-Erol Kılıç, İstanbul 1984, IV, 1041 vd.

¹⁰ Tekindağ,*aynı eser*,106.

¹¹ Yücel,Sevim,*aynı eser*,234.

¹² Tekindağ,*aynı eser*,107.

¹³ Uzunçarşılı,*aynı eser*,250.

¹⁴ Yücel,Sevim, *aynı eser*, 234.

¹⁵ Tekindağ,*aynı eser*,109.

Selim, saltanat yasası gereğince oğlu Süleyman'ın dışındaki tüm şehzadeleri öldürtmeye karar verdi¹⁶. Önce elinde bulunan kardeşleri Şehinşah, Alemşah ve Mahmut'un oğullarını boğdurtarak öldürdü¹⁷.

Selim daha sonra Korkut'un fikrini öğrenmek için devlet adamlarının ağzından ona mektuplar gönderdi. Onun hala saltanat isteğinde olduğunu gördü. Bunun üzerine Selim, ansızın Manisa'ya giderek Korkut'u sarayında kuşattıysa da yakalayamadı. Çünkü Selim'in gelişini haber alınca kıyafet değiştirerek kaçıp bir mağaraya sığınmıştı. Onun asıl amacı Antalya'ya geçip oradan da Avrupa'ya kaçarak Rodos Şövalyelerine sığınmaktı. Ancak üç hafta saklandığı mağarada yakalanarak Bursa'ya getirildi. Kapıcıbaşı Sinan Ağa tarafından uykuda iken kement ile¹⁸ boğularak öldürüldü.

Böylece sıra Şehzâde Ahmet'e gelmişti. Önce onunla gizlice mektuplaşarak haberleşen Vezir-i Azam Koca Mustafa Paşa Bursa'da idam edildi. Selim bazı devlet adamlarının ağzından Ahmet'e de mektuplar yazdırdı."Koca Mustafa Paşa'nın öldürülmesiyle kendilerinin de zor durum da kaldıklarını, geldiği takdirde daha ilk çatışmada kendilerine katılacaklarını" belirttiler¹⁹.

Büyük bir ümide kapılan Ahmet, Malatya'dan Amasya'ya, oradan da Konya ve Bursa üzerine yürüdü. Üzerine gönderilen kuvvetlerle Yenişehir Ovasında karşılaştı. Mektuplarla aldatıldığını anlayan Ahmet'in geri çekilmesi mümkün olmadığından savaşa zorunda kaldı. Çok geçmeden yakalanarak kuvvetleri dağıtıldı. Ahmet, kendisini kardeşinin yanına götürülmesini teklif ve rica ettiyse de bu isteği yerine getirilmedi²⁰.

O da Sinan Ağa tarafından boğulmak suretiyle öldürüldü. Böylece şehzadeler olayı da halledilerek tamamen sona erdi²¹. Sultan Selim kendi kanaatine göre aile içi siyasi rekabetin tehlikelerinden bu suretle artık kurtulmuş oluyordu²².

¹⁶ Kardeş katli ile ilgili fazla bilgi için bk. Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997, 72-81.

¹⁷ Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitap-üt Tarih-i Kühül Ahbar*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3406, vrk.233 a.

¹⁸ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 251.

¹⁹ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 234.

²⁰ Tekindağ, *aynı eser*, 111.

²¹ Celalzade, *aynı eser*, 327 vd.

²² Şakir, *aynı eser*, 362.

B-SELİM'İN İRAN SEFERİ

1. Savaş Öncesi Aldığı Tedbirler

a. Yabancı Devletlerle Giriştiği Siyasi İlişkiler

Yavuz Sultan Selim saltanatının ilk iki yılını içerideki durumu düzeltmekle geçirdi. Şehzadeler sorununu çözümledikten sonra sıklaşan Kızılbaş- Safevi hareketini yok etmek ve Anadolu Kızılbaşlarına şiddetli bir darbe indirmek niyetindeydi²³. bu amaçla İran seferine hazırlandı. O tüm gücünü doğu fuhatı üzerine vermek için komşu devletlerle hoş geçinmeyi uygun buldu. Gelen elçilere iyi muamele etti²⁴.

Sultan Selim Avrupa devletlerine karşı barışçı görünmüş, özellikle Macarlar ile oyalayıcı barış görüşmelerine girişmiştir. O Edirne'ye geçtiğinde, Venedik, Macaristan, Moskova ve Mısır-Memlûk devletlerinin elçileri kendisini beklemekte olduklarını gördü. Planını uygulamak amacıyla ayrı ayrı görüşerek anlaşmalar yaptı²⁵.

Selim böyle bir politika ile Balkanlardan gelebilecek tehlikeleri bertaraf etmek ve gerisinden emin olmak istemiştir. O doğu sorununu çözmek için batı sorunlarını bir müddet ertelemek istedi.

Esasen Şah İsmail, Memlûklüler için de korkunç bir düşmandı. Çünkü o Kahire'deki Sünni mezhebine karşı Şii mezhebini savunmuş, Akkoyunluların siyasetini izleyerek Frenkleri Memlûklüler aleyhine kışkırtmış, onları denizden kendisi de karadan Suriye'ye yürümeyi önermişti. İşte Yavuz Selim Safevilere karşı savaşa hazırlanırken aldığı tedbirlerden birisi de Memlûklere ittifak teklifinde bulunmasıydı. Ancak uzun müzakerelerden sonra, onlar tarafsız

²³ Tekindağ, *aynı eser*, 114.

²⁴ Kamil Su, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 1949, 23.

²⁵ Şakir, *aynı eser*, 362.

kalmayı ve durumu yakından izlemeyi, hazır durumda bulunmak içinde Halep'te bir miktar kuvvet bulundurmayı siyasetlerine daha uygun görmüşlerdi²⁶.

b. Anadolu'da Kızılbaşların Hapis ve İdam Edilmesi

Yavuz Selim, daha Şehzadeliği sırasında Kızılbaş faaliyetlerini yakından izlemişti. Safevi Devleti'nin bir Kızılbaş olduğu konusunda hiçbir tereddütü yoktu²⁷. O Şah İsmail üzerine gitmeden önce Kızılbaşlar hakkında inceden inceye tahkikat yapılmasını istemiş ve bu konuda kendi başkanlığında toplanan divanda mutaalasını da beyan etmişti. Çünkü Osmanlı idaresinde bulunan aşiretler İran tarafına meyletmekteydiler. Şah İsmail'le yapılacak bir savaşta yer yer memleket içinde Alevi kıyımlarıyla devletin başına büyük gaile gelebileceği göz ardı edilmemişti²⁸.

Nitekim Selim hükümdar olduğu zaman, yeniçerilerin ağa, kethuda, bölük ağaları ve odabaşlarını toplayarak bir görüşme yaptı. Onlara "Osmanlı Devleti için büyük ve tehlikeli bir düşman olan Şah İsmail'in durumunu, şeyhlikten şahlığa nasıl geçtiğini ve onun bu günkü faaliyetlerini" anlattı, ve "... malumunuzdur ki Şeyh Haydaroğlu İsmail bir namerdi rezil iken adını Şah kodu..."²⁹ diyerek malumat verdi. Bu sorunun asla ihmal edilemeyeceğini ifade ile "...Şah İsmail üzerine seferim vardır..." diyerek askerden bir cevap istedi. Sözüünü üç kez tekrar etmesine rağmen onlardan bir cevap almadı.

Abdullah adlı bir oda kethudasının bir kaç adım ileriye çıkarak "bizim arzumuzda aynıdır. Ferman padişahımızdır." demesi üzerine Selim bundan fazlasıyla memnun olarak, onu taltif ederek kendisine derhal Selanik beyliğini verdi³⁰.

²⁶ Oktay Efendiyev, "Safevi Devleti Bir Kızılbaş Türk Devletiydi". *Mili Folklor Dergisi*, Ankara 1999, VI/44, 91-99.

²⁷ Erendil, *aynı eser*, 39.

²⁸ Uzuçarşılı, *aynı eser*, 257.

²⁹ Ali, *aynı eser*, vrk.234 a.

³⁰ *gös yer.* ayrıca bk. Hammer, *aynı eser*, 1059 vd.; Tansel, *Yavuz*, 31.

Gerçekte devlet erkanından bazıları bu sefere taraftar değildi. Padişahın isteğine uygun divanda cevap alamaması, Yeniçerilerinde Şah İsmail'in adamları tarafından elde edildiği kuşkusu kendinde uyanmıştı. Bu durum gerek sefer gidişi, gerekse dönüşü sırasında kendisini açıkça göstermişti.

Savaş öncesi devletin başına problem çıkarıp, tehlikeye düşürebileceklerini göz ardı etmeyen Sultan Selim, Sancak ve beylerbeyi vasıtasıyla bölgelerinde ki Kızılbaşların tespitini istedi. O "...Anadolu'da aram eden Kızılbaşları teftiş için hükkam-ı memalike hükümler gönderip yedi başından yetmiş yaşına varınca Kızılbaş olduğu sabit olanların isimleri deftere kayıt ile kendisine gönderilmesini" emretti³¹.

Böylece Selim sefere çıkmadan önce Şah İsmail'in Anadolu'da yayılmış mürit ve taraftarlarını belirleyerek bir deftere kaydettirmişti. Daha sonra bunları hapis ve idam ettirdi. Bunların sayılarının 40 bine vardığı rivayet olunmakta ise de³² aslında bu sayının dönemin kaynaklarında abartıldığı görülmektedir.

Bazı tarihçiler Yavuzun bu idam ve hapis davranışını, Engizisyon ve Sen Bartelmi katliamlarına benzeterek, öldürenlerin adedini Şark tarihlerinde Adil unvanıyla anılan Nuşirevanın saltanatını sonsuza kadar lekelemiş olan 50 bin Mezdekin öldürülmesiyle kıyaslamış, ve bu katliamla ilgili Avrupa tarihinden de örnekler vererek Yavuz karalanmak istenmiştir³³. Bununla birlikte ayaklanmaya katılanların idam ve hapis edildiği de muhakkaktır. Bu tedbirle Anadolu'da çıkması muhtemel tehlike ve isyanlarda böylece önlenmişti.

Hem casusluk yapmak hem de halkı Şah İsmail'e biat etmeye davet etmek için Şah İsmail tarafından halife olarak Anadolu'ya gönderilen bir kişi hapisten çıkarılarak³⁴ Farsça bir mektupla³⁵ "var gördüğünü Şaha söyle" diye Selim tarafından Şah'a gönderildi³⁶.

³¹ Ali, *aynı eser*, vrk.234 a.; Hoca Saadettin Efendi, *Tacüt Tevarih*, Haz., İsmet Parmaksızoğlu, Eskişehir 1992, IV, 176; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, Türkçeleştiren, İsmail Erünsel, İstanbul 1977, II, 457.

³² Erendil, *aynı eser*, 39.

³³ Hammer, *aynı eser*, 1058.

³⁴ Bu kişinin Kılıç adında birisi oyduğu rivayet edilir. Bk. Uzunçarşılı, *aynı eser*, 260.

³⁵ Bu mektubun metni için bk. Hoca Sadettin, *aynı eser*, 176; ayrıca kıyaslayınız. Celalzade, *aynı eser*, 362.

³⁶ Çaldıran seferinin günlüğü için bk. Haydar Çelebi, *Ruzname*, Haz., Yavuz Senemoğlu, İstanbul 1977, 35-95.

Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyetleri, Şah Kulu isyanı, Anadolu halkının kışkırtılması, yer yer şehzadeler ile Şah İsmail'in münasebetleri ve hatta Şehzâde Ahmet'in oğlu Murat'ın Şah İsmail'in halifesinin elinden taç giymesi, Şah İsmail'in Yavuz tahta çıktığında onu tebrik etmemesi, devletin geleceğini tehlikeye düşürmesi, şüphesiz her devlet adamının haklı olarak hassasiyetle üzerinde durması gereken bir husus olmalıdır.

Dolayısıyla tarihi hadiseleri incelemeyen, ön yargı ile hüküm verenler, Sultan Selim'in savaş öncesi Anadolu'daki azınlı Kızılbaşların idam ve hapis edilmelerini sebepsiz ve haksız bir davranış olarak görerek, onu tenkit ederler. Yukarıda izah edilen olaylar göz önüne alınarak irdelendiğinde padişahın isabetli karar verdiği ve haklı olduğu ehl-i insaf sahiplerince kabul edilir³⁷.

c. Kızılbaşlarla İlgili Alınan Fetva

İran üzerine yürümeyi düşünen Yavuz'un, bu seferi devlet erkanı ve askerlerine de kabul ettirmesi gerekiyordu. Çünkü açılacak seferin bir takım özellikleri ve tehlikeleri vardı. Bu savaşın meşruluğunun ulema, ümera ve halk tarafından kabul edilmesi lazımdı.

Bu çok önemli noktayı halletmek kolay görünmüyordu. Mezhepleri aynı olmasına rağmen, müslüman bir kitleyi başka bir müslüman kitle üzerine sevk etmek ince ve zor bir meseleydi. Kaldı ki savaşıacak olanların büyük bir çoğunluğu da aynı ırka mensup kimselerdi. Bunlar arasında akraba olanlar bile vardı. Bu çarpışma İran lehine de sonuçlanabilirdi. Yeniçerilerin Hz. Ali'ye

³⁷ Uzunçarşılı, aynı eser, 256.

karşı duydukları sonsuz bağlılık, hareketlerini güçleştirebilirdi. Bundan dolayı padişah savaşa başlamadan önce büyük bir divan toplanmasını uygun gördü³⁸.

Osmanlı Hükümdarı Yavuzun kendisi gibi Türk ve Müslüman olan bir kişiye savaş açmasını meşru göstermek içinde tedbir aldığı görülmektedir. Bu amaçla o, Şiiliğin Ehl-i Sünnet mezheplerince de reddedilmiş olduğunu halka telkin etmek görevini devrin ulemasına verdi³⁹. Savaş öncesi Edirne’de devlet ileri gelenleriyle ulemanın da katıldığı toplantıda Selim ulemadan fetva istemişti⁴⁰.

Kızılbaşlar hakkında verilecek olan fetva büyük bir önem taşıyordu. Kanlı bir olaya meşruiyet verecek olan bu fetvanın altına imza atmak oldukça zor bir meseleydi. Kaynaklar bu toplantıda bulunan ulemanın gerekli fetvayı verdiklerini yazmaktadırlar⁴¹.

Sünni ulemanın bu hususta kaleme aldıkları fetva ve risalelerin çokluğu meselenin önemi hakkında bize bir fikir vermektedir. Nitekim Kemal Paşazade'nin Kızılbaşlar hakkında yazmış olduğu risale Osmanlıların fikir ve düşüncelerini aksettirmesi bakımından oldukça önemlidir⁴².

Özellikle Kemal Paşazadenin risalesinde Şah İsmail ile Şia hakkındaki akideyi görmek mümkündür. Bu risalede küfür ve irtidada hüküm edilen Şah İsmail ile askerlerine karşı açılacak savaşların diğer din düşmanları ile yapılacak savaşlarla aynı olduğu belirtilmektedir⁴³. Şiilerin öldürülmesinin caiz, mallarının helal nikahlarının ise batıl olduğu hususu dönemin kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir⁴⁴.

Aslında bu konudaki fetvanın devrin makam sahibi Ali Cemali Efendi tarafından verilmesi gerekirken, onun yerine Hamza⁴⁵ adındaki birinin vermesi

³⁸ Tansel, *Yavuz*, 32 vd.

³⁹ Tekindağ, *aynı eser*, 111.

⁴⁰ Erendil, *aynı eser*, 39; Selimin divanda ki konuşmasıyla ilgili bk. Tansel, *Yavuz*, 33.

⁴¹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 169; Celalzade, *aynı eser*, 357.

⁴² Fetva ve Risalelerle ilgili bk. Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selimin İran Seferi", *Tarih dergisi*, İstanbul 1968, XXII, 53 vd.

⁴³ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 168 vd.

⁴⁴ Genel tarihlerin hemen hepsi Kızılbaşlar hakkında ki fetvanın dönemin ulemasınca verildiğini dile getirmişler de, bu konuda hangi ulemanın fetva verdiğini belirtmemişlerdir. Bu fetvalarla ilgili Hamzanın fetvasından başka şüana kadar hiçbir belge tespit edilmemiştir.

⁴⁵ Topkapı Sarayı Arşivi 12077,60401 ve 5960 numaralı fetvaların altında Hamza isimli birinin imzası vardır. Bu fetva da özet olarak "Erdebilolu İsmail'in, yani Şah İsmail'in reisleri olan Kızılbaşların, Peygamberin şeriatı, sünneti, İslam dini ve Kuran ile alay ettikleri, şeriat kitaplarını

dikkatleri çekmektedir⁴⁶.Böyle bir fetva ile Sultan Selim, Şah İsmail'e karşı yapacağı bu seferini İslam dünyasındaki din bölücülerine karşı bir çeşit gaza olarak ilan etti.

Ulemadan Şahın bir kafir olarak katlinin vacip olduğuna dair fetva ve yazılar aldı."...bil bu cümle tayife hem kafirler ve mühlidlerdir. Ve hem ehli-fesaddir. İki cihetten katilleri vaciptir..."⁴⁷. Bu fetva etrafa dağıtılarak bir nevi kamuoyu oluşturmaya ve Osmanlının haklı olduğu gösterilmeye çalışıldı.

d. İran Sınırının Kapatılarak Ticaretin Yasaklanması

Sultan Selim İran ve Memlûklerle yaptığı mücadele de aldığı tedbirlerden bir diğeri de ekonomik çarelere baş vurmasıydı. İran'a karşı sefere çıkmadan İran ticaretini yasaklayarak ticari ilişkileri tümenden kesti⁴⁸.

Bursa'daki İranlı ipek tüccarlarını Rumeli'ye sürdüdü. Böyle bir önlem almakla İran ekonomisinin can damarlarını kesmek istiyordu. Çünkü o zamanlar İran'ın batıya sattığı en önemli madde olan ipek, bu ülkenin altın-gümüş ve maden ihtiyaçlarını sağlayan ana kaynaktı.

Sultan Selim'in aldığı diğeri bir önlem de,İran sınırını kapatarak giriş ve çıkışları yasaklamasıydı⁴⁹.

tahkir ederek ateşte yaktıklarını,Hız. Ebubekir ve Hız. Ömer'e sövdüklerini,bunların hilafetlerini inkar ettiklerini,Peygamberin eşi Aişe'ye iftira ederek sövdüklerini, Şah İsmail'i Allah yerine koydukları için secde ettiklerini daha bunlara benzer bir çok kötülükleri yaptıkları bu suçların kendisince ve ulemaca bilindiğini ,Kızılbaşların kafir ve mühlit oldukları,onun tarafını tutanlarından böyle olduğu ,bunları öldürmenin ve topluluklarını dağıtmanın Müslümanlar üzerine vacip olduğu bu uğurda ölenlerin cennetlik olacağı,nikahlarının batıl olduğu,malları,çocukları ve kadınlarının Müslüman gazilere helal olduğu..."belirtilmektedir.

⁴⁶ Erendil,*aynı eser*,40.

⁴⁷ Tansel,*Yavuz*,36.

⁴⁸ Önsay,Özkaya, *aynı eser*,62.

⁴⁹ *görs yer*.

2. Çaldıran Savaşının Sebepleri

a. Şah İsmail'in Osmanlı Devleti Üzerinde Giriştiği Yıkıcı Faaliyetler

Son zamanlara kadar Çaldıran savaşının sebepleri sadece siyasi açıdan ele alınmıştır. Oysa bu önemli savaşın siyasi, ekonomik, dini ve toplumsal sebepleri olduğu muhakkaktır.

Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırdıktan sonra, Azerbaycan, Irak-ı Acem, Irak ve İran'ı ele geçirerek sınırlarını Ceyhun ırmağına kadar genişleten Şah İsmail, doğuda da Özbekleri yenilgiye uğrattı. Osmanlı illerine gönderdiği adamları vasıtasıyla Kızılbaşları örgütleyerek kendisine yandaş yapma uğraşı veriyordu. O aynı zamanda Kızılbaşları kışkırtarak büyük bir isyan çıkarmayı planlıyordu. Sultan II. Bâyezit döneminde başladığı yıkıcı faaliyetlerini devam ettirmekte idi. Şah İsmail özellikle Karamanoğulları ve onlarla akraba olan Turgutoğulları ile gizlice mektuplaşıyordu. Nitekim 7 Rebi'ül-evvel 918(23 Mayıs 1512) de Yavuzun tahta çıktığı sıralarda Musa Turgutoğluna yazdığı mektup dikkate şayandır. O bu mektubunda Anadolu'da ki önemli adamlarından Ahmet Karamanlıyı o tarafa gönderdiğini, ona tabi olmasını ve birlikte hareket etmesini istiyordu⁵⁰. Şah İsmail böylece Osmanlı devletini parçalamak yolundaki çabalarını ısrarla devam ettiriyordu. Aynı zamanda halifeleri aracılığı ile Şah İsmail kendi adına biat alıyor, ataları gibi gazilik iddiasında bulunuyordu. Yandaşlarının dinî inançlarını kendi siyasi emelleri için istismar eden Şah İsmail, Timur ve Uzun Hasanın Anadolu'da ki siyasetini güdüyordu. Uzun Hasanı örnek alarak Venediklilerle ittifak yapma yoluna gitti⁵¹.

Sultan Selim'e yazdığı mektupta ailesinin gaza ile ün saldıgını söyleyen Şah İsmail, Timur olayında Anadolu'nun başına gelenleri hatırlatıyordu. Anadolu halkının çoğunun kendi babalarının müritleri olduğunu iddia ediyordu. Şah İsmail hem Osmanlı Devleti için, hem de İslam Alemi'nin birliği

⁵⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, no 5460.

⁵¹ Lord Kinross, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1985, 184.

açısından büyük bir tehlike arz ediyordu. Hem İslam birliğini bozan hem de doğuda Sünni-Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Şah İsmail'in durdurulması kaçınılmaz bir hal almıştı. Özellikle Bâyezit'in yumuşaklığı ve devlet adamlarının ilgisizliği, Şah İsmail'in ümit ve cesaretini, dolayısıyla faaliyetlerini büsbütün artırmıştı⁵².

Büyük sofî olarak tanınan Şah İsmail'in felsefesine, mistik düşünceye yatkın olan II. Bâyezit, biraz yakınlık duymaktaydı. Ancak bu doktrini kendi ülke sınırları içinde yabancı bir hükümdar tarafından siyasi egemenlik sağlama aracı olarak kullanılması, onu buna karşı çıkma zorunda bıraktı⁵³. Anadolu Kızılbaşları her yıl Şah İsmail'e bir çok adamlar ve armağanlar yollayarak ona karşı olan sadakat ve bağlılıklarını yeniliyorlardı⁵⁴.

Sultan Bâyezit'in son yıllarında şehzadeler arasındaki çekişmeleri fırsat bilen Şah İsmail faaliyetlerini büsbütün artırdı. Şehzâde Ahmet'e vaktiyle gerek babası II. Bâyezit'a gerekse kardeşi Selim'e karşı baş kaldırınca yardım etti⁵⁵. Kendi yanına kaçan Şehzâde Ahmet'in oğlu Murat'ı himaye ederek Osmanlı tahtının yegane varisi ilan etmiş, hatta saltanat iddiasında bulunan Şehzâde ve çocuklarını Anadolu'daki müritleri tarafından destekletmiştir.

Sultan Selim tahta çıktığında Şah İsmail elçi göndermediği gibi onun padişahlığını kutlamadı. Bu tavır düşmanlığın açık bir ifadesiydi. Çünkü daha Şehzadeliği sırasında Trabzon Valisi olan Selim, Şahın amacını çok iyi anladığından onun yandaşlarını bertaraf ederek Erzincan'ı işgal etmişti. Şah İsmail'de Selim'in kendisine öteden beri düşman olduğunu bilmekteydi⁵⁶.

⁵² Ahmed Akgündüz, *Güneydoğu Meseleleri ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1996, 30.

⁵³ Kinross, *aynı eser*, 184.

⁵⁴ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 234.

⁵⁵ Şakir, *aynı eser*, 363.

⁵⁶ Su, *aynı eser*, 23.

b. Ekonomik ve Siyasi Rekabet

Sultan Selim'in doğu seferinin önemli bir nedeni de "İktisadi politikasıdır"⁵⁷. Tahıl ürünleri ve ticaret bakımından Kahire, Tebriz ve Halep Afrika ve Asya'nın en önemli ve büyük şehirleri idi. Ayrıca bu şehirler ilim ve kültür merkezi durumundaydılar. Yavuz sistemli ve planlı bir şekilde Halep, Tebriz ve Kahire'nin fetih çabası içine girmiş, daha sonraki Osmanlı hükümdarına da bu konuda rehber olmuştur.

Adı geçen bu Asya akrepol şehirleri fethedildiğinde hem Körfez hem Akdeniz devletleri kontrol altına alınacak, hem de Akdeniz'i bir yandan diğer yana saran korsan faaliyetlerine son verilecekti. Böylece Akdeniz'in kontrolü kolaylaşacaktı⁵⁸. Nitekim bu korsan güçlerin asıl hedefi hazine ve köle gibi değerli maddeleri ele geçirmenin yanında tahıl ürünleri ve yiyecek maddeleri de sağlamaktı⁵⁹.

Rodos ve Malta şövalyeleri hiç bir ayırım yapmadan Hıristiyan ve Müslüman gemilerini vurarak önemli bir gelir elde etmiş ve oldukça zenginleşmişlerdi⁶⁰. 1479 yılında Hint kıyılarını keşfeden Portekizliler bu yolu kontrollerinde tutmak için gerekli çabayı sarf etmiş, 1502 yılında Hicaza giden Müslüman gemileri batırarak yağma etmiş, kadın ve çocuklar doğranmıştı. Bu gelişmeler karşısında, Portekizlileri Osmanlılar dolayısıyla İslam alemleri karşışlarına almış oluyorlardı⁶¹.

Bu Portekiz faaliyetleri Venedik ve Memlükleri telaşlandırmaya başladı. İran'a yeni yerleşen Safevi hükümdarı İsmail ise bu yeni durumdan faydalanma yolunu seçti. O da seleflerinin yolunu izleyecek din düşmanlarıyla

⁵⁷ Yavuz'un iktisadi politikası için bk. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1956, 203-317; Necdet Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo Ekonomik Yapı*, İstanbul 1973, 111-183; Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 1973, I, 13-55; Mustafa Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul 1979, II, 18 vd

⁵⁸ Robert Mantran, "XVI ve XVII: yy.larda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti," Çev., Zeki Ankar, *Bellekten*, Ankara 1987, LI/201, 1433-1443.

⁵⁹ Berkes, *aynı eser*, 16.

⁶⁰ *görs yer*.

⁶¹ Fevzi Kurtoglu, "XVI. Asırda Hint Okyanusun da Türkler ve Portekizliler", *Türk Tarih Kongresi*, İstanbul 1943, II, 910-923.

işbirliği içine girmişti. Osmanlı-Memlûk transit ticaret engelinden kurtulmak için 1513 yılında Portekizlilerle temasa geçmiştir⁶².

Yavuz devletinin mevcut İslam ülkeleri arasında en güçlü devlet olduğuna inanıyordu. İslam ümmetinin birliğini sağlama gibi bir görev sorumluluğunun kendisinde olduğunu hissediyordu. Aynı zamanda Endülüs'ün de Hıristiyanlarca ele geçirilmesi onu oldukça etkilemekteydi. Yavuz İslam birliğini sağlamadan Avrupa karşısında durmanın mümkün olamayacağını görüyordu. Ona göre Osmanlı Devleti İslam ülkeleri arasında ümmet birliğini sağlayabilirdi. Bu bakımdan tüm müslümanların bu devlete boyun eğmesi görüşündeydi. Aynı zamanda Memlûk devleti artık zayıflamış, batı yönünde Müslümanların üzerine yürüyen Portekizlilere kaşı koymak için kendisine düşen tarihi rolü oynamıyordu⁶³.

Portekizlilerin İslam dünyasını güneyde tehdit ettiklerini ve müslümanları Kudüs'ten çekilinceye kadar Medine-i Münevvere'yi işgal ederek Hz. Muhammed'in naaşına el koyacakları yolunda ki tehditleri Yavuz'u etkiliyordu. Bu tehditleri ise Memlûklüler görmezlikten geliyordu. Portekizliler ne yazık ki kendi emellerine alet olacak kimselerle temas kurmaktan da geri kalmıyorlardı⁶⁴.

Sonuç olarak, İran Safevileri Osmanlı aleyhine o sırada İslam düşmanı olan Portekizlilerle işbirliği yapıyordu. Hatta tüm Ehl-i Sünnet Müslümanlarına karşı birlik olmak için Portekizlilere ittifak teklifinde bulunuyordu. Yavuz, Safevilerin Basra Körfezinde Portekizlilere karşı takındıkları tavırdan bir çok tehlikenin bulunduğunu seziyordu. Sultan Selim bu tablo karşısında sorunları askeri tabiatıyla kesin bir şekilde çözümlenmeyi uygun buldu. Bu nedenle Safevileri cezalandırmak, Portekizlilerden uzaklaştırmak ve daha sonrada Mısır Memlûkleriyle anlaşarak Portekiz karşısında birlikte durmak amacıyla harekete geçti. Ancak Memlûklüler bunu reddedince, sırası geldiğinde Mısır'ı da işgal edeceğini aklına koydu. Bu suretle Yavuz Portekiz karşısında durarak onlarla mücadele etti. Bu savaş apaçık bir Haçlı savaşıydı. Müslümanlar Endülüs'ten kovulurken başlatılmış olan savaştı. Şimdi de Portekizliler o savaşı devam ettirmekteydiler⁶⁵. Diğer bir ifade ile Yavuz Safevilerle savaşırken bir anlamda Haçlılar ile de savaşıyordu.

⁶² Berkes, *aynı eser*, 116.

⁶³ Şakir, *aynı eser*, 362,

⁶⁴ *gös. yer.*

⁶⁵ *gös yer.*

Nitekim İran'ın bu politikası ve Osmanlı düşmanlarıyla olan ittifakları, daha sonraki şahlar döneminde de devam etmiş, Portekiz, İspanya ve İngiltere ile birlik olma çabaları sürmüştür.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda söylenebilir ki; Yavuzun Mısır ve İran'a yürümesinin asıl nedenlerinden biri de yakın doğu ve Akdeniz'i arkadan çeviren ve Ümit Burnu yoluyla Uzak Doğu ticaretini kontrolüne alan ve Osmanlı ekonomisine, siyasi faaliyetlerine önemli bir darbe vurmak isteyen Portekizlilerin ilerlemesini durdurmaktı⁶⁶.

Safevilerin Osmanlılarla çatışmasının temel nedenlerinden biri de, Şah despotizminin ticari ve hazine kaygılarının olmasıydı. Osmanlılar İran yoluyla Asya ipek ticaretinin Avrupa'ya geçeceği yolun üstünde güçlenerek yayılması, yeni gelişmekte olan Safevi Devletinin işine gelmiyordu.

İran'da gümüş ve metal darlığı vardı. İran Avrupa'ya mal satarak bu ihtiyacını karşılamak zorundaydı. Bundan dolayı Osmanlı ve Memlûklülerin faydalandıkları Venedik ticareti yerine, İran Portekiz'i tercih ederek Osmanlı devletine rakip hale gelmek istiyordu⁶⁷.

Anadolu'da henüz Osmanlı devletinin zayıflığını bilerek, Türkmenler arasında yoğun bir Kızılbaşlık ve ayaklanma propagandasına girişen Şah İsmail, bunu başardığı takdirde Timur gibi Osmanlı Devletini parçalayıp Balkanlara itebilmeyi, böylece Halep ticaret yolunu kontrolü altına almayı ve bu amaçlarını gerçekleştirmeyi hedefliyordu⁶⁸.

Yavuz Şahın bu niyetini çok iyi kriter yaparak anlamıştı. Onun bu niyetine karşı Sultan Selim çok önemli bir ticaret merkezi ve dönemin akrepol şehirlerinden biri olan Tebriz'e kadar ki yerlerle Güneyde Basra Körfezi yolundaki Bağdat'ı ele geçirerek, Özbeklerle birleşmek, Hindistan'a doğru da genişleyerek Çin ve Asya ticaretine hakim olmak istiyordu. O, Hint hazinelerini ve altın stokunu ele geçirmeyi ve Portekiz'in de ekonomik etkinliğini böylece kırmayı planlıyordu⁶⁹.

⁶⁶ Berkes, *aynı eser*, 35.

⁶⁷ *gös yer.*

⁶⁸ *aynı eser*, 36

⁶⁹ *aynı eser*, 37

c. Selim'in Kişiliği

Çaldıran Savaşı'nın diğer bir nedeni de Sultan Selim'in ihtiras ve kişiliğinin altında yatan sebepler olarak gösterilebilir. O olağanüstü şartlarda Padişah olmuştu. Onun kişiliğinde Yıldırım Bâyezit ve Fatih'in enerjik cihangirliği yeniden canlanmıştı. Devleti adeta demir bir pençeyle tutmuştu. Bir ara Vezir-i Azam tayin etmeden devlet işlerini bizzat yürütmüş, Vezir-i Azamlarından düşmanla ilişkisi olan Dukakinzade'yi yaralamış ve sonrada idam ettirmiştir. Gevşek davrandıkları için vezirlerin başlarına çadırlarını yıktırmıştır.

Nitekim, "Dünya bir Padişaha yetecek kadar büyük değildir." demesi onun idealinin genişliğini göstermesi bakımından önemliydi⁷⁰. Mısır Sultanı Tomanbay'a yazdığı mektupta kendisinin İskender gibi doğunun ve batının mutlak hakimi olacağını söylemişti.

Sultan Selim doğuda Safevi, güneyde Mekke, Medine, Kudüs gibi İslam'ın kutsal merkezlerini ele geçirerek Memlûklülere de son verip Osmanlı Devleti liderliğinde Sünni esasına dayalı bir cihan devleti kurup, daha sonra batıya yönelerek cihangirlik düşüncesini gerçekleştirmek istiyordu⁷¹. Dolayısıyla O, II. Abdulhamid'ten çok önce İslam birliği esasını benimsemiş ve bu konuda icraat göstermiştir.

⁷⁰ Erendil, *aynı eser*, 40.

⁷¹ *görs yer.*

3. Selim'in Doğu Yürüyüşü

a. Ordunun Harekatı

Sultan Selim Edirne'de toplanan olağanüstü divanda "...hatırı Şahın tecelli camı'dır her ne layih olsa Hak ilhamıdır..."⁷² diyerek İran seferine karar verdi. 10 bin Azap askerinin hazırlanması için Anadolu'ya ferman gönderdiği gibi, tüm kuvvetlerin Yenişehir ovasında kendisine katılmasını emretti.

Manisa valisi olan oğlu Süleyman'ı Edirne'ye getirterek Rumeli'nin savunmasıyla görevlendirdikten sonra, 19 Mart 1514 de Salı günü on günlük bir yürüyüşten sonra İstanbul'a geçti. Eski bir ananeye uyarak, çadırını Eyyüp'teki Fil çayırına kurdu⁷³. Fatih ve babası Bâyezit'in kabirlerini ziyaret ederek bir çok kurban kesip fakirlere dağıttı. Her gün Eba Eyyüp el-Ensari'nin kabirlerini ziyaret edip dua etmekteydi.⁷⁴ Halk Kızılbaşlara karşı gazaya çıkan Selim'i görmek üzere Eyyüp semtini dolduruyor ve Halici kayıklarla istila ediyordu⁷⁵.

Bir ay sonra⁷⁶ Üsküdar'a geçen Padişah, Şah İsmail'in halifelerinden olan ve hapiste bulunan Kılıç adlı biri vasıtasıyla Şah'a Farsça bir mektup gönderdi⁷⁷. Selim, Şah'a gönderdiği mektubunda "Zulümlerinden ve müslümanlığa aykırı olan davranışlarından bahsederek, kendisinin müslümanlığı güçlendirip zulmü ortadan kaldırmak için faaliyete geçtiğini, yaptığı kötü işler sebebiyle öldürülmesine ulemaca fetva verildiğini, kılıçtan önce İslamiyet'i kabul etmesi gerektiğini, son pişmanlığın fayda vermeyeceğini, atalarının ayaklarını bastıkları yerlerin kendisine geri verilmesini bu sebeple İstanbul'dan hareket ettiğini ve bizzat savaşa hazır

⁷² Hoca Sadettin, *aynı eser*, 173.

⁷³ Hammer, *aynı eser*, 1060; ayrıca bk. Müneccimbaşı, *aynı eser*, 457.

⁷⁴ *gös yer.*

⁷⁵ Tekindağ, *aynı eser*, 116.

⁷⁶ Diğer kaynakların aksine Lütfi Paşa, Padişahın İstanbul da yirmi iki gün kaldığını söylemektedir. Bk. Lütfi Paşa, *aynı eser*, 208.

⁷⁷ Mektubun birbirinden farklı metinlerini kıyaslamak için bk. Celalzade, *aynı eser*, 362 vd. ; Hoca Sadettin, *aynı eser*, 176. ; Ali, *aynı eser*, vrk.234 a.; Çelebi, *aynı eser*, 44.; Hammer, *aynı eser*, 1060.

olacağını...” bildirdi⁷⁸. Aynı gün Yavuz Akkoyunlu Türkmen ulusu beyi Ferruh Şah'a da bir mektup göndererek kendisiyle birleşmesini istedi.

Elçi Kılıç, Şah İsmail'i Hemedan da bularak mektubu vermiş, O da “savaşa hazır olduğunu” Yavuz'a bildirmiştir. Şah İsmail'in bu cevabı mektubu Osmanlı ordusu Erzincan ovasına geldiği sırada alınmıştır.

Mektubu getiren elçi Kılıcı öldüren Yavuz Şah'a gönderdiği bu yeni mektubunda "er isen meydana gelesin, bizde beklemekten kurtuluruz" diyerek Şah'a bir kadın elbisesiyle bir de yaşmak yolladı⁷⁹.

Yavuz Selim'in, Şah'a Erzincan'dan gönderdiği diğer bir mektupta "Er meydanına davetle hala kendisinden bir izin olmadığını" ifade etti. Şah İsmail'in Selim'e gönderdiği cevapta ise, gerek sultan II. Bâyezit zamanında ve gerekse kendisinin Trabzon valiliğindeki dostluklarından bahsederek, aradaki düşmanlığın neden kaynaklandığını bilmediğini, söyleyerek Timur döneminde Osmanlı Devletinin başına gelenleri hatırlatmış ve yazılarını afyonun etkisiyle yazdığından bahisle Selim'e bir altın hokka ile Afyon macunu göndermiştir⁸⁰. Aslında dikkat edilirse Şah İsmail'in bu mektubunda, Yavuz'un kararlı tutumu ve ordusuyla hareketi karşısında yumuşayarak geri adım attığı görülmektedir.

Yavuz Selim, Şah'ın bu mektubuna ağır bir cevap ile karşılık verdi. "Davete uyup uzun yollar kat ederek memleketinize girdik. Ancak sen meydanda görünmüyorsun. Hükümdarların memleketleri onların nikahlısı gibidir. Erkek ve yiğit olanlar ona kendisinden başkasının elini dokundurtmazlar... Bunca gündür askerlerimle ülkende dolaşmama rağmen hala senden bir haber yok. Seni korkutmamak için askerlerinden 40 bin kişiyi Sivas ile Kayseri arasına bıraktım. Mürüvvet ancak bu kadar olur. Bundan sonra saklanıp gözükmeyen erlik sana haramdır. Miğfer yerine yaşmağı zırh yerine çarşafı seçip serdarlık ve Şahlık sevdasından vazgeçesin..."⁸¹ diyerek onu aşağılayarak ve hakaret ederek tahrik etti. Selim bu mektupla birlikte Şaha hırka, şal, asa, misvak ve kuşaktan oluşan tarikat malzemelerini gönderdi⁸².

⁷⁸ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 260.; ayrıca bk. Tansel, *Yavuz*, 40.

⁷⁹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 261.

⁸⁰ *gös. yer.*; ayrıca bk. Ali, *aynı eser*, vrk. 237 b.

⁸¹ Celalzade, *aynı eser*, 369.

⁸² Uzunçarşılı, *aynı eser*, 260.

Çok geçmeden kapıkulu ocakları ve Rumeli kuvvetleri Gelibolu'dan Anadolu yakasına geçerek, aldıkları emir gereğince 24 Nisan 1514 de, Bursa-Yenişehir ovasında toplandılar. Daha sonra da Seyit Gaziye gelinerek üç gün burada dinlendiler⁸³.

Dönemin çağdaş yazarı Celalzade Mustafa'nın da yazdığı gibi Selim, bu yerde Kapıkulu askerlerinin her birine 1000'er akçe sefer bahşişi dağıttı. O, 20 bin Tımarlı Sipahiden oluşan öncü ordusunu Vezir Dukakinzade Ahmet Paşa komutasında Şah tarafından bir haber almak üzere ve durumu kontrol etmek amacıyla sınıra gönderdi. Ayrıca Sinop Beyi Karaca Ahmet Paşayı 500 süvari ile keşfe, ikinci kuvvetlerini de Mihailoğlu Mehmet Bey emrinde sefere memur etti⁸⁴.

Osmanlı ordusu bundan sonra Konya'ya gelerek Filabat Çayırı'na yerleşti. Padişah şehre girerek Mevlana'nın kabrini ziyaret etti. Fakirlere 1000 akçe dağıttı⁸⁵. Aynı zamanda Sipahilere de 100'er akçe terakki (ödül) ihsan etti. 12 konak sonra Kayseri daha sonra da Sivas'a ulaşıldı⁸⁶. Burada yapılan yoklamada mevcudun 140 bin kişi olduğu anlaşıldı⁸⁷. Bu askerler arasında yaşlı küçük ve hasta olanlardan 40 bin kişi ayrılarak İskender Paşa kumandasında Sivas-Kayseri arasına bırakıldı.

Sultan Selim bu tedbirle hem içte çıkacak beklenmedik bir Kızılbaş ayaklanmasına karşı önlem almak, hem de Şah İsmail'in batı sınır komutanı Ustaçluoğlu'nun yaptığı tahribat yüzünden uğranılan zahire ve saman sıkıntısını önlemek istedi.

Memlük ordusunu Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurma ihtimalinin bulunması, düşmanın Osmanlı ordusunu çokluğunu görüp mukabele etmeme ihtimali, ayrıca düşman topraklarında başarılı olunmayıp savaş kaybedilirse ricatı temin edecek bir dayanak noktası oluşturmak amacıyla da bu kuvvetleri Anadolu'da bıraktığını söyleyebiliriz⁸⁸.

⁸³ Ali, *aynı eser*, vrk. 237 a.; Hammer, *aynı eser*, 1061.

⁸⁴ Ali, *aynı eser*, vrk. 237, a.; Celalzade, *aynı eser*, 367.

⁸⁵ Çelebi, *aynı eser*, 65.

⁸⁶ Hammer, *aynı eser*, 1061.

⁸⁷ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 183.

⁸⁸ Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, Haz., Raif Karadağ. İstanbul 1301. 212; Hoca Sadettin. *aynı eser*, 184.; Tansel, Yavuz, 43.; Münecçimbaşı, *aynı eser*, 458.

Şah İsmail'in batı sınır komutanı Ustaçluoğlu, Osmanlı kuvvetlerine karşı duramayınca, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıkarak Şah İsmail'in yanına çekildi⁸⁹.

Ordunun ağırlıkları, hazine ve tımar defterleri Sivas Kalesine konduktan sonra, yürüyüşe devam edilerek Koçhisar ilçesine gelince savaş düzenine geçildi. Yeniçeriler Padişah otağını sarıp koruma altına aldılar. Bu tertiple İran'la sınır olan Suşehri'den Safevi topraklarına girildi⁹⁰.

b. Yiyecek Sıkıntısı ve İsyan Belirtileri

Ustaçluoğlu'nun tahribatıyla ordu zor duruma düşmeye başladı. Ayrıca Zülkadirli Alaüddevele savaşa katılmadığı gibi yiyecek kollarına da baskınlar düzenleyerek orduyu büyük oranda yiyecek sıkıntısına düşürmüştü⁹¹.

Tüm bu zorluklara rağmen Osmanlı ordusu ilerliyor ancak yiyecek sıkıntısı çekiyordu. Ancak bir önlem olarak gemilerle Trabzon'a nakledilen yiyecek ve malzemeler deve ve katırlarla orduya ulaştırılıyordu. Ayrıca Gürcü hükümdarına da yiyecek gönderilmesi hususunda mektuplar gönderildi.

Erzincan'a bağlı Yassıçemen'de⁹² Hasan Bey çayırına gelindiğinde Şah İsmail'in cevabı ile elçisi geldi. Buna "vaktine hazır ol" diye cevap verildi⁹³.

Şah İsmail'in verdiği söze rağmen henüz meydana çıkmamış olması çorak arazide büyük bir sıkıntıya maruz kalınarak asker arasında hoşnutsuzluk baş gösterdi.⁹⁴ Bu durum Şah İsmail ile savaşa karşı olanlara fırsat vererek,

⁸⁹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 183.

⁹⁰ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 263.

⁹¹ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 238.

⁹² Yassıçemen Suşehri'nin doğusunda o zamanlar Erzincan'a bağlı bir ilçedir.

⁹³ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 263.

⁹⁴ Tekindağ, *aynı eser*, 120.

yavaş yavaş askeri kışkırtmaya başladılar. Orduda dedikodular başladı⁹⁵. Nitekim Fırat kenarına ve Erzincan'a geldiğinde isyan belirtileri görüldü⁹⁶.

Asker, kumandan ve vezirler düşmanın meydanda olmamasını ileri sürerek daha ileriye gidilmeyerek geri dönülme isteklerini Padişaha bildirdiler. Bunun üzerine Yavuz, Tebriz'e kadar yolun 40 merhale olduğunu beyan edip o tarafa gidileceğini söyledi⁹⁷. Devlet erkanı bu cevaptan memnun olmadılar. Ancak Padişahın korkusundan ve ondan çekindiklerinden dolayı da bir şey söyleyemediler.

Bununla beraber daha ileriye gidilmemesini arz etmek için, padişahın sevip güvendiği Karaman valisi Hemdem Paşayı Sultan Selim'e göndermeyi ihmal etmediler. Bu paşa, Şehzâde Ahmet olayında padişaha sadakatle hizmet edip, Selim'in kardeşine galip gelmesini sağlamıştı.

Tertip ettikleri yalan lafları padişaha arz etmeyi padişahın mahremlerinden, her şeyi alkışlayan bir yaratılıştaki olan⁹⁸ ve padişahın güvendiği Hemdem Paşa'ya havale ettiler. Teveccühüne güvenerek devlet erkanının meramlarını Padişaha arz-ı tezellüm eden Hemdem Paşa'yı, Şah İsmail'le kesin olarak savaşma kararında olan Sultan Selim, askere örnek olması açısından başını keserek öldürttü. (24 Temmuz 1514)⁹⁹.

Yerine ümeradan Zeynel Bey atandı. Bu olay üzerine orduda sükunet sağlanarak, seri bir yürüyüşle Tercan'a ulaşıldı. Polak Mustafa Bey ve Trabzon Sancak Beyi Mehmet Bey'in kumandasındaki kuvvetler Bayburt'un feth edilmesi için gönderildi¹⁰⁰.

Sultan Selim Sünni olan Özbek Bey'i Ubeyd'e ve Memlük Sultanı Kansu Gavri'ye birer mektup göndererek düşman memleketinde bulunduğu hususunda bilgi verdi¹⁰¹. Bu sırada Gürcü hükümdarı 2 bin koyun ile bir miktar da bal mumu gönderdi¹⁰². Bununla beraber bu yardımında yeterli

⁹⁵ Celalzade, *aynı eser*, 374.; Hoca Sadettin, *aynı eser*, 193.

⁹⁶ Tekindağ, *aynı eser*, 120.

⁹⁷ Hoca Sadettin Erzincan ile Tebriz arasında ki mesafenin 40 konak olduğunu ifade etmektedir. Bk. Hoca Sadettin, *aynı eser*, 188.; Ancak bu mesafenin 27 konak olduğuna dair belgelerde vardır. Bk. *Topkapı Sarayı Arşivi*, no: 5465.

⁹⁸ Kemal, *aynı eser*, 213.

⁹⁹ Çelebi, *aynı eser*, 70.

¹⁰⁰ Ali, *aynı eser*, vrk. 238 b.

¹⁰¹ Tekindağ, *aynı eser*, 121.

¹⁰² Tekindağ, *aynı makale*, 63.

gelmediği görülmektedir. Nitekim Sakallı konağına gelindiğinde geri dönülmesi için Yeniçeri ocağı yeniden kışkırtıldı¹⁰³.

Erzakın azlığından ve mesafenin uzunluğundan şikayet edilerek gürültülerini ayyuka çıkarmaya başladılar¹⁰⁴. “Düşman ortada yok bu harap memlekette nice zamandır seyahat iderüz...” diyen Yeniçeriler, askerin boş yere telef edildiğinden şikayette bulundular. Hatta daha ileri gidilerek Sultan Selim’in çadırına tehditler dolu mektuplar bıraktılar. Yeniçeriler bir sabah erkenden kalkarak çadırlarını bozup muhafaza etmekte oldukları padişahın çadırına kurşun bile sıktılar¹⁰⁵. Ancak Selim bu tehlikeye ve başkaldırıya aldirmaksızın fevkalade bir metanetle bu olaya fazla önem vermedi¹⁰⁶. Veya öyle görünmek istedi.

Sarhoşluklarını artıran Yeniçerilerin içine giren padişah "ben meşakkatlerin çekileceğini size bu tahta çıktığım zaman söylemişim. Ol vakit siz niçin kabul ettiniz. Şimdi niçin itaat etmezsiniz. Henüz istenilen menzile varamadık... anın gibiler kendilerini bilirler. Geri dönerlerse din-i mubin yolunda dönerler... eğer er isenüz benimle gelesünüz. Ve illa ben tek başıma giderim..." şeklinde kısa ve etkili bir hitapta bulunarak, olayların büyümesini önledi¹⁰⁷.

Selim yeniden hareket emri verince askerler dehşet içinde kalarak yer çekiminden ayrılmayan varlıklar gibi ister istemez padişahın gittiği yöne yöneldiler¹⁰⁸. Öyle ki hiçbir Yeniçeri sancağından ayrılmaya cesaret edemedi¹⁰⁹.

Bu arada Şahın Hoy ilçesinde bulunduğu ve Çaldıran ovasında Osmanlı ordusunu karşılayacağı haberi heyecanın yatışmasına sebep oldu. Yeniçeriler utanarak tekrar ilerlemeye devam ettiler¹¹⁰.

¹⁰³ Ali, *aynı eser*, vrk. 238, b; Uzunçarşılı, *aynı eser*, 264.

¹⁰⁴ N. Kemal, *aynı eser*, 213.

¹⁰⁵ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 194.

¹⁰⁶ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 264.

¹⁰⁷ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 192; Ali, *aynı eser*, vrk. 238, b.

¹⁰⁸ N. Kemal, *aynı eser*, 213.

¹⁰⁹ Tekindağ, *aynı eser*, 122.

¹¹⁰ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 196.

¹¹¹ Tayyip Gökbilgin, "Çaldıran Muharebesi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1945, III, 329-331.

c. Çaldıran Meydan Muharebesi

Böylece askeri yatıştırılan Selim, Şah İsmail'i karşılamak üzere hareket ederek iki gün sonra geceleyin Makü ile Hoy arasında Tebriz'e 20 fersah mesafedeki Çaldıran tepelerine ulaştı¹¹¹.

19 Ağustos 1514'e rastlayan Cumartesi günü güneş tutuldu. Müneccimler bunun Acem devletinin yıkılacağını ve Rum saltanatının galip geleceğine dair bir işaret olduğunu tabir ettiler¹¹². Bu olay Osmanlı ordusunun maneviyatı üzerinde olumlu ve büyük bir tesir meydana getirdi.... "ol sene receb-i müreccebinin gurrasinde(22 ağustos 1514) ki yevmus-selasedir. Çaldıran sahrasına muttasıl kühsar üzre otağı-ı humayanları kuruldu"¹¹³.

Azerbaycan'ın kuzey batısında ve Doğubâyezit ilçesinin 80 km güney doğusuyla Van Gölü'nün kuzey doğusunda ki yerde Çaldıran Ovası'nda iki ordu karşılaştı. Düşman çadırları görülünce bazı vezirlerin ısrarıyla¹¹⁴ veya padişahın isteği ile¹¹⁵ divan toplandı. Hemen savaşılmaması veya orduya bir gün istirahat verilmesi şıklarının hangisinin uygun olacağı tartışıldı. Umumiyetle devlet adamları yol yorgunluğunu ileri sürerek hemen savaşa girişmenin tehlikeli olacağını ileri sürdüler¹¹⁶.

Padişah, Şah'ın taraftarlarının ordusunda bulunabileceğinden şüphe ediyordu. Nitekim Akıncıların büyük bir kısmının Alevi olması sebebiyle, istirahat anında düşmanla irtibat sağlarlar diye Rumeli Defterdarı Piri Mehmet Çelebi (daha sonra Vezir olmuştur.) bir takım ikna edici¹¹⁷ deliller öne sürerek, hemen savaşa girilmesini önerdi. Selimde "işte yegane rey sahibi bir adam" yazık ki vezir olamamış¹¹⁸ diyerek bu görüşü benimsedi. Bunun üzerine Umera da şafakla beraber savaşa girmek cihetini kabul etme zorunda kaldılar.

¹¹² Müneccimbaşı, *aynı eser*, 461.

¹¹³ Ali, *aynı eser*, vrk. 239 a.

¹¹⁴ N. Kemal, *aynı eser*, 213.

¹¹⁵ Tekindağ, *aynı eser*, 122.

¹¹⁶ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 254.

¹¹⁷ N. Kemal, *aynı eser*, 214.

¹¹⁸ Hammer, *aynı eser*, 1067

¹¹⁹ Tekindağ, *aynı eser*, 122.

¹²⁰ N. Kamal, *aynı eser*, 214; Hammer, *aynı eser*, 1069; Ancak bazı yazarlar ise İran ordusunun en az Osmanlı ordusu kadar olduğunu söyleler. Bk. Uzunçarşılı, *aynı eser*, 254.

Padişahın emri üzerine, emirler savaş nizamı olarak tepelerden ovaya inen kuvvetlerin başına geçmek zorunda kaldılar¹¹⁹. Osmanlı ordusu oldukça yorgun olduğu gibi sayı itibarıyla da 100 bin kişiden oluşmaktaydı. Osmanlı askerlerinin atları gıdasızlık yüzünden bitkindi. Yiyecek sıkıntısı ordu üzerinde büyük müessir olmuştu. Düşman ise hem dinç hem de Osmanlı ordusundan bir buçuk misli fazlaydı¹²⁰. Bazı rivayetlere göre Şah ele geçirdiği esirlerden ve Osmanlı ordusunda olan hainlerden, Osmanlı ordusunun tertibinden haber almıştı¹²¹.

23 Ağustos 1514 Çarşamba günü Çaldıran Ovası'nda mevzi alan Osmanlı ordusu şöyle bir savaş düzeni aldı. Sultan Selim Yeniçeri, Topçu, Cebeci ve Kapıkulu süvarileriyle merkez hattında, sağ kanatta Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa ile Zeynel Paşa'nın emrindeki Anadolu ve Karaman kuvvetleri, sol kanatta ise Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa komutasındaki Rumeli askerleri yer almıştır¹²².

Bu arada padişahın ön kısmında mevzi alan tüfekçi ve Yeniçeriler araba ve develerden mürekkep bir siper gerisinde buldukları gibi, her iki kanadın sonunda olup biri 10 bin diğeri 8 bin kişiden oluşan Anadolu ve Rumeli azapları, birbirlerine zincirlerle bağlanmış 500 topun önünde dizilmişlerdi¹²³.

Osmanlıların bu nizamına karşın ekserisi Ustaçlı, Varsak, Rumlu, Şamlı, Kaçar, Avşar ve Karamanlı Türkmenlerinden oluşan İran ordusu da muhtelif hanların emrinde tertip almışlardı. Süvari kuvvetlerinin başında bulunan Şah İsmail, ordusunu iki kısma ayırmıştı¹²⁴. Şahın sol cenahın idaresini verdiği Ustaçoğlu, girişeceği bir çevirme hareketi ile azapları yormak ve saflarını geçerek Yeniçerileri arkadan vurmaya niyetindeydi. Sağ cenahın kumandanlığını bizzat alan Şah ise Durmuş Han Şamlu ve Nur Ali Halifeyi

¹²¹ Hammer, *aynı eser*, 1068.

¹²² Ali, *aynı eser*, vrk 239 a.

¹²³ Tekindağ, *aynı eser*, 123.

¹²⁴ Celalzade, *aynı eser*, 377; ancak bazı araştırmacılar Şahın ordusunu üç gruba ayırdığını söylerler. Bk. Tansel, *Yavuz*, 54.

yanında görevlendirmişti. Esasen Şah İsmail'in amacı Osmanlı ordusunu harabelerden içeri çektikten sonra imha etmektir¹²⁵.

İki ordunun durumuna bakıldığında; Osmanlıların Yeniçeri kuvvetleri oldukça muntazam olup, buna karşı Şah'ın da 60 bin kişilik mükemmel süvari kuvveti mevcuttu. Osmanlı askerleri bin türlü açlık ve sıkıntı içinde 2500 kilometrelik yolu kat edip yorgun ve aç bir halde çaldırana gelmişti. Şahın kuvvetleri dinlenmiş ve dinçti. Osmanlı süvarisi oldukça bitkindi. Buna karşılık da İran ordusunda top yoktu¹²⁶.

Şah İsmail dağlarla çevrili olan Çaldıran Ovası'nın bir tarafındaki tepelere mevzi kurmuştu. Şah, Osmanlıların askeri teknikte yaptıkları gelişmelerden habersizdi. Osmanlı ordusunun ovaya inmesini izlemiş ve küçük görerek önemsememişti. İsmail bir tuzağa düşmemeğe çalışarak¹²⁷ Osmanlı ordusunu süvarilerinin ayakları altında çiğnetmek için bütün Osmanlı askerlerinin dağdan inmesini bekliyordu. Selim onun bu gafletinden istifade ederek ovanın en güzel mevkisine yerleşti¹²⁸.

Sağ cenah kumandasını üzerine alan Şah İsmail, mükemmel teçhiz edilmiş 40 bin seçkin süvari ile Azapların ve özellikle Rumeli kuvvetlerinin üzerine hücum etti. İlk başta muvaffak olarak Osmanlı ordusunun sol cenahını bozdu. Başta Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa olmak üzere pek çok sancak beyini de şehit edip bu kısmı dağıttı¹²⁹.

Azaplar topların önünden içeri alınmayarak topların tam zamanında ateşlenmemesi bu cenahın bozulmasına sebep olarak gösterilmektedir¹³⁰. Ancak Osmanlı sağ kanat kumandanı Sinan Paşa, topları tam zamanında ateşleyerek, Şahın sol kanadını bozmayı başardı. Rumeli koluna yardım etmek üzere merkezdeki Yeniçerilerin tüfekle ateş etmelerini de sağladı. Bu durum karşısında Safevilerin galip gelen sağ cenahı da bozulmuş oldu¹³¹.

Safevilerin bozgun sebeplerinden biride süvarilerin ordugahı çevreleyen ikmal arabalarının içine düşmesi, çadır ipleri arasında atların hareket

¹²⁵ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 240.

¹²⁶ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 266.

¹²⁷ *aynı eser*, 268.

¹²⁸ N. Kemal, *aynı eser*, 215.

¹²⁹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 202.

¹³⁰ Yücel, Sevim, *aynı eser*, 240.

¹³¹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 266.

yeteneklerini kaybetmeleri olarak gösterilebilir¹³². Kuşluk vaktinden akşama kadar süren savaşta Kızılbaşların ileri gelenlerinin bir çoğu hanımlarıyla birlikte ya esir, edildi veya öldürüldü¹³³.

Safevi ordusu böylece darmadağın edilerek büyük bir hezimete uğradı. Başta Ustaçluoğlu olmak üzere pek çok kumandan öldürüldü. Bu arada Şah İsmail bir kurşun isabetiyle kolundan yaralanarak atından düşmüştü. Bir Osmanlı süvarisinin mızrağı ile hücum etmesi üzerine Şah'ın taraftarlarından Mirza Sultan Ali adında ki birisi Şah benim, diyerek süvariye doğru kendisini atmış ve esir olmuştu. Böylece Şahın kurtularak kaçmasını temin etti¹³⁴. Bu kişinin mezarı üstüne İsmail daha sonra bir kubbe inşa ederek¹³⁵ bir nevi minnet borcunu ödemeye çalışmıştır.

Bütün eşya, hazine ve karargahı ele geçirilmiş olan Şahın gözdesi Taçlı Hanımda esir edildi¹³⁶. Bu ağır mağlubiyet üzerine Tebriz'e kaçan Şah, burada da tutunamayacağını anlayınca Sultaniyye'ye (dergüzin) kaçtı. Şiilerin bir kısmı da esir edildi¹³⁷.

Bozulan İran ordusunun esaslı bir takibe tabi tutulmadığı anlaşılmaktadır. Bunun en önemli sebepleri savaşın akşama kadar sürmesi, Osmanlı ordusunun yorgun olması ve zengin İran ordugahının askerler tarafından yağmalanması gösterilebilir¹³⁸.

Çok çetin geçen savaşta her iki taraftan pek çok insan öldü. Bu sayının 30 bin kadar olduğu söylenmektedir. Bu savaşta Safevi ordusunda bir çok han maktul düştüğü gibi, bir çok silahtar ile Kürt reisi de Öldürülmüştür. İran büyüklerinden ölenlerin sayısı 15 kadardır. Osmanlı ordusunda ise 10 Sancak Beyi ölmüştür. Padişah iki gün divan kurdurdu. Bir müddet şehit düşenlerin

¹³² Erendil, *aynı eser*, 14.

¹³³ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 465.

¹³⁴ Hammer, *aynı eser*, 1071.

¹³⁵ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 208.

¹³⁶ Taçlı Hanımın bazı kaynaklar Kazasker Cafer Çelebi ile Padişah tarafından şeri fetva ile evlendirildiğini söylerler: Bk. Celalzade, *aynı eser*, 381; N. Kemal, *aynı eser*, 217; ancak bazı kaynaklar ise asıl Taçlı Hanımın kaçarak Şah İsmail'in yanına gittiğini iddia ederler Bk. Müneccimbaşı, *aynı eser*, 465; Hoca Sadettin, *aynı eser*, 211.; Ali, *aynı eser*, vrk.240 a.; Tansel, *Yavuz*, 63 vd.

¹³⁷ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 465; Uzunçarşılı, *aynı eser*, 256.

¹³⁸ Tansel, *Yavuz*, 60.

namına kabir yaptırarak Kur'an okuttu ve üstlerine ölüm tarihlerini bildiren direkler diktirdi¹³⁹.

Ordugah süslenerek bu zafer için "Başaret-i ebedi" deyimi tarih olarak düşüldü. Padişah Mısır, Kırım, Eflak, Boğdan Beyleriyle oğlu Süleyman'a fetihnameler göndererek, taltif rütbe ve bahşış dağıttı¹⁴⁰. Sultan Selim özellikle oğlu Şehzâde Süleyman'a gönderdiği fetihnamede, Kapıkulu ve Yeniçerilerin top ve tüfek atışlarıyla savaşın kazanıldığını söylemekteydi¹⁴¹.

Bundan sonra Hoy sahrasına gelen Padişah Dukakinzade ile Defterdar Piri Çelebi ve büyük Osmanlı tarihini (heşt behişt=Sekiz cennet) yazmış olan İdris-i Bitlisi'yi Tebriz'e gönderdi. Sultan Selim, gönderdiği bu kişiler vasıtasıyla halka aman verdiğini bildirdi¹⁴². Aslında bunlara verilen görev şehri yağmadan korumaktı¹⁴³. Uzun bir yürüyüşten sonra¹⁴⁴ Sultan Selim, yerlere serilmiş kıymetli halılar üzerinden geçerek Tebriz'e bir şanlı alay ile girdi¹⁴⁵.

Tebriz Uleması, eşrafı ve halkı büyük bir sevinçle Padişahı karşıladı. Bunlar arasında Timur soyundan olan Hüseyin Baykara oğlu Bediüzzeman da vardı. Sultan Selimin, dokuz gün kaldığı¹⁴⁶ Tebriz'de, Sultan Hasan Cami'inde dört Halife ile büyük ashabın isimlerini hutbede anarak kendi adına hutbe okuttu. Bu arada Şahın değerli hazinelerine de el koyarak¹⁴⁷ fillerle bu hazineyi İstanbul'a gönderdi.

Sultan Selim, Tebriz'in bir kısım mahir sanatkarlarını da İstanbul'a sürdü.¹⁴⁸ Bunlar sanat erbabı, tüccar, bilim adamı, şair ve işe yarayacak aileler olup, sayıları bin hane kadardır¹⁴⁹. Bu sırada Tebriz'de bulunan Timur'un torunu Hüseyin Baykara oğlu Bediüzzeman ile, kendisine biri Farsça diğeri Çağatayca olmak üzere yazdığı iki kaside takdim eden Mehmet Hafız oğlu

¹³⁹ Tekindağ, *aynı eser*, 125.

¹⁴⁰ Tansel, *Yavuz*, 66.

¹⁴¹ Fazla bilgi için bk. Çelebi, *aynı eser*, 50 vd.

¹⁴² Ali, *aynı eser*, vrk. 241 a.

¹⁴³ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 219.

¹⁴⁴ Tekindağ, *aynı eser*, 125.

¹⁴⁵ N. Kemal, *aynı eser*, 217; Tekindağ, *aynı makale*, 71.

¹⁴⁶ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 466.

¹⁴⁷ Hammer, asıl hazinenin ele geçirilmediği ancak bazı mücevherat değerli eşya ve silahların elde edildiğini söylemektedir. Bk. Hammer, *aynı eser*, 1072.

¹⁴⁸ Celalzade, *aynı eser*, 383.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 269.

Hasan Can da (Hoca Saadettin Efendinin Babası) vardı. Sultan Selim'e sığınan bu kişilerde İstanbul'a nakledildi¹⁵⁰.

¹⁵⁰ Celalzade, *aynı eser*, 383.

III. BÖLÜM

DOĞU ANADOLU'NUN FETHİ

A. YAVUZ'UN İRAN DÖNÜŞÜ

1. Sultan Selim'i Dönmeye İten Sebepler

Sultan Selim bu savaştan sonra, Şah İsmail'in yakasını bırakmak istemiyordu. Onu tam anlamıyla bertaraf etme azmindeydi. O, kışı bu havalide geçirip, ertesi yıl yeniden harekete geçerek Şahın üzerine sefer yapma niyet ve kararlılığında¹.

Sultan Selim Şah İsmail'i tamamen ortadan kaldırıncaya kadar savaşa devam etmek kararlığını herkese tavizsiz bir şekilde ilan etmişti. Ancak Sultan Selim Aras Nehri kenarında bazı devlet adamlarının Yeniçerileri yeniden kışkırtmaları² ve Kızılbaşlarla meskun bu bölgede daha fazla kalmanın tehlikeli olabileceğini de göz önüne alarak geri dönme zorunda kaldı³.

O kışı geçirmek üzere Karabağ'a hareket etti. Sultan Selim, kendilerine oldukça güvendikleri Kazasker Tacizade Cafer ile yeniçeri ağası İskender Paşa ve Sekbanbaşı Balyemez Osman ağanın teşvikleriyle⁴ Ayaklanan yeniçerilerin sükunetini sağlamak ve askeri disiplinize etmek amacıyla Erzurum yoluyla

¹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 221.

² Uzunçarşılı, *aynı eser*, 269.

³ Tansel, *Yavuz*, 69.

⁴ Tekindağ, *aynı eser*, 126.

Amasyaya avdet etti. Ancak yeniçerileri tahrik edenleri de cezalandırmak geri durmadı. Nahçıvan'dayken askerlerin bazı köy evlerini yakmaları üzerine "siz askeri muhafazada ihmal gösteriyorsunuz."diyerek Vezir-i Azam Hersekzade ile ikinci Vezir Dukakinzade'nin çadırlarını başlarına yıkarak onları azletti.

Amasya'ya gelen Selim, ilkbaharda tekrar İran seferine çıkma niyetinde olduğu için, top ve cephaneyi Şarkikarahisar'da bırakarak askerlerden bir kısmını Anadolu'da kışlamasını emretti⁵.

Padişahı İran seferinden alıkoymak için bir kısım devlet adamlarının tahriki ile yeni bir Yeniçeri ayaklanması daha oldu. Yeniçeriler, Divan-ı Humayun önüne kadar gelerek nümayiş yaptılar⁶. Bu duruma canı oldukça sıkılan Selim, Dukakinoğlu Ahmet Paşanın bu işte parmağının olduğunun tespit etti. Onu Dulkadiroğluyla ittifak ederek mektuplaştığını da bilmekteydi. Onu huzuruna çağırarak bizzat hançeriyle yaraladı ve başını kestirdi⁷.

Bir müddet Vezir-i Azamlığa hiç bir kimseyi atamayan Selim, kızgınlığın şiddetinden kimseye bir şey söylemez ve en yakın nedimi olan İbn-i Kemal'i bile yanına çağırılmaz olmuştu. Hatta bir kaç gün kırlarda yalnız başına gezdi⁸.

Bir gün ansızın Yeniçerilerin ileri gelenlerini huzuruna çağırarak "muradınız bu itaatsizliği sürdürmek ise tez bana bildirin. Padişahlıktan vaz geçeyim. Ben bu Padişahlığı sadece İslam'a hizmet için babamın elinden zorla aldım. Ailemi ıslah edeyim diye kardeşlerimi ve oğullarımı feda ettim... rahatımı bırakarak dinimizin şanını yüceltmeye çalışıyorum. Sizin maksadınız bu değilse benimse hiç bir zaman padişahlıkta gözüm yoktur"⁹. diyerek onları şiddetle azarladı. Ağlayarak özürler dileyen ağalar, bu işte parmağı olanları Sultan Selim'e söylemek zorunda kaldılar¹⁰.

Sultan Selim Amasya da bulunduğu sırada barış isteğinde olan Şah İsmail'in elçilik heyetini kabul etmediği gibi, onlara cevap verme gereğinin de

⁵ Tansel, Yavuz, 72.

⁶ Tekindağ, aynı eser, 128.

⁷ Yücel, Sevim, aynı eser, 241.

⁸ N. Kemal, aynı eser, 218.

⁹ Su, aynı eser, 23.

¹⁰ N. Kemal, aynı eser, 218.

duymadı. Şah İsmail'in zevcesi Taçlı Hanım'ın iadesini isteyen yeni bir elçilik heyetini de tevkif ettirdi¹¹.

Elçilik heyetinin bir kısmını İstanbul'a, diğerlerini de Dimetoka'ya gönderen Selim'in, İstanbul'a avdetinin hemen akabinde Behram Ağa ve Hüseyin Beyden oluşan Şah İsmail'in bir elçilik heyeti yeniden gelmişse de aynı akibete düşer olmaktan kurtulamadılar¹².

2.Kemah'ın Fethi

Çaldıran savaşından sonrada Osmanlı-İran münasebetleri düzgün bir hale gelemeyeceği muhakkaktı. Nitekim İran elçilerine karşı takınılan tavırdan da bu durum anlaşılmaktaydı. Gerçi iki devletin orduları Çaldıran'da olduğu gibi, tüm güçleri ile bir daha karşı karşıya gelmediler. Ancak Doğu Anadolu topraklarına hangi devletin hakim olacağı konusu iki tarafı uzun uzadıya meşgul etti. Bu durum küçük çaplı Osmanlı ve İran kuvvetleri arasında sürekli çatışmaların devam etmesine sebep oldu.

Anadolu'da İranlıların tahrik ettiği bir takım kimseler, Osmanlı idaresini rahatsız etmekten bir an bile geri kalmadılar. Ancak Memlük Sultanlığına karşı girişilen mücadele ve Padişahın ömrünün kısa oluşu, ikinci bir İran seferine mani oldu. Halbuki Selim'in en çok üzerinde durduğu ve çok istediği özelemlerinden birisi İran üzerine yeniden yürüyerek Kızılbaşlık meselesini halletmekti. Ancak olaylar ve akl-ı selimi onu böyle bir savaştan önce daha başka işler yapmaya sevk etti. Bir kısmı iç meselelere ait olan bu planların bir çoğuna o, ihtimaldir ki Çaldıran seferinden döndükten sonra Amasyada ikamet ettiği sırada karar vermiş bulunmaktaydı¹³.

¹¹ Hoca Sadettin, *aynı eser*,230.;Tekindağ, *aynı eser*,128. Ancak bazı kaynaklar elçilik heyetine iyi davranarak cevap verdiğini söylemektedirler. Bk. Celalzade,*aynı eser*,386.

¹² Tekindağ, *aynı eser*,128.

¹³ Tansel, *Yavuz*,73.

Kışı Amasya'da geçiren Yavuz, İran üzerine yeni bir sefer tasarladıysa da, ordunun karşı tutumu yüzünden bu fikrinden vaz geçme zorunda kaldı. Aslında ordu bu meşakkatli sefere bir daha katlanmak istemiyor ve göze alamıyordu¹⁴. Nitekim Çaldıran savaşı dönüşü, binlerce asker ve hayvan telef olmuştu. O Doğu ve Güney Doğu sınırlarındaki bazı yerleri fethetmeyi bu ortamda siyasetine daha uygun gördü¹⁵. Sultan Selim Doğu Anadolu'nun fethiyle yapacağı İran seferini böylece kolaylaştırmak istiyordu.

Akkoyunlu Türkmen Beylerinden Sultan Muradı Diyarbakır eyaletini zaptetmeye göndermek suretiyle, Doğu Anadolu bölgesine büyük bir önem verdiğini gösteren Sultan Selim, Amasya'da bulunduğu sırada başta Bayburt ve Erzincan olmak üzere Kığı taraflarını fethettirdi. Bayburt sancak yapıldı. Trabzon, Karahisar, Canik, Azerbaycan ve diğer şehirlerin bir çoğu bu sancağa bağlandı.

Savaşta pek çok gayreti görülen Mirahur Bıyıklı Mehmet Ağa, bu bölgeye beylerbeyi olarak atanarak gönderildi. Adı geçen yerlere gerekli asker ve teçhizatın konulması da ihmal edilmedi. Tarihçilerin ifade ettikleri gibi, buralar "mahall-i ihtimam ve serhadd-ı memalik-i İslam" şehirleri idi¹⁶.

Feth edilen yerlerin Kemah alınmadıkça güvende olamayacaklarını bazı deneyim sahibi beylerin Yavuza söylemeleri üzerine, Bıyıklı Mehmet Paşa Kemah üzerine gönderildi. Padişahın kendisi de Nisan 1515 de bizzat Amasya'dan hareketle Kemah üzerine yürüdü¹⁷. Kemah kalesine sığınan ve kalelerinin metanetine güvenen Kızılbaşlar, kendilerine ait olan Osmanlı topraklarına durmadan tecavüz etmekteydiler¹⁸.

Bizzat mustahkem ve stratejik önemi olan bu kalenin muhasarasına iştirak eden Yavuz, Mayıs 1515 de Kemah'ı fethetti. Kale onarılarak muhafızlığına Karaçinoğlu Ahmet Bey atandı¹⁹. Etrafa fetihnameler gönderilerek, askere bahşiş ve inamlar verildi. Kemah vilayeti müstakil sancak yapıp, mutemet, kadı, dizdar ve muhafızlar tayin edildi²⁰.

¹⁴ Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1994, I, 214.

¹⁵ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 271.

¹⁶ Uğur, *aynı eser*, 25.

¹⁷ Çelebi, *aynı eser*, 88.

¹⁸ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 231.

¹⁹ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 470.

²⁰ Celalzade, *aynı eser*, 392.

3. Zülkadir Beyliği'nin İlhakı

II. Bâyezid döneminde, Osmanlılarla Memlûklüler arasında ki savaş dolayısıyla Zulkadiroğlu Alaüddeve²¹ kendisini beylik makamına getiren Osmanlı Devletinden yüz çevirerek muhalefet etmişti. "Hilekar kimesne olup bir canipten Vilayet-i Rum havakini ile munafikane uslup üzere münasebet eyleyup"²² Osmanlı kuvvetlerinin başarısızlığına sebep olmuştu. Ayrıca Selim İran seferine giderken, Alaüddeve'nin Şah İsmail'e karşı düşmanlığı dolayısıyla savaşa katılmasını istemişse de o bunu kabul etmediği gibi, Osmanlıların yiyecek kollarına da baskın yapmaktan geri durmamıştı²³.

Zülkadir muhafız beylerinden olup Osmanlılara sığınmış, Çaldıran savaşı öncesi devlet hizmetine girmiş ve savaşta büyük hizmetler göstermiş olan Ali Beye, savaş dönüşü Kayseri ve Bozok sancakları verilerek Zülkadir sınırına atandı.

Bu durum karşısında Alaüddeve endişeye kapılarak Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye şikayette bulundu. Ali Beyin bu atamasının iptal edilmesini isteyen Gavri'ye Osmanlı tarafından red cevabı verildi. 40 bin kişilik bir kuvvetle Alaüddeve üzerine gönderilen Hadım Sinan Paşa'ya Ali Bey de rehberlik yapmak için görevlendirildi²⁴.

Göksun savaşında yenilerek kaçan Alaüddeve, Nurhak²⁵ dağına çekildiyse de dört oğlu ve beyleriyle birlikte kendisi de öldürüldü. Başları kesilerek Memlûk Sultanına gönderildi (Haziran 1515)²⁶. Kardeşi Abdürrezzak da diğer oğulları ile birlikte tutsak alındı.

Bu savaştan sonra tamamen Osmanlı kuvvetleri tarafından ilhak edilen Zülkadir memleketi, başta Maraş ve Elbistan olmak üzere bir sancak itibar

²¹ M. Halil Yınanç, "Dülkadirililer", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, III, 654-662.

²² Celalzade, *aynı eser*, 386.

²³ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 271.

²⁴ Tekindağ, *aynı eser*, 129.

²⁵ Diğer bir adı olan Turna dağı, Elbistan'ın güneyinde bulunan bir dağdır.

²⁶ Çelebi, *aynı eser*, 91.

edilerek buraya Ali Bey tayin edildi²⁷. Bu arada büyük hizmetleri görülen Sinan Paşa da, Vezir-i Azamlığa tayin edildi²⁸.

Osmanlıların Zülkadir memleketini ilhak etmeleri, Memlûk devletinin Suriye ve el-Cezire'deki topraklarının tehdit altına alınması demektir. Nitekim bu durum, Osmanlı-Memlûk savaşını hazırlayan sebeplerden biri olmuştur²⁹.

4. Diyarbakır'ın Alınması

Safevi devletinin batı sınırındaki şehir ve kalelerden en önemlisi Diyarbakır'dır³⁰. Osmanlılar burayı ele geçirdikleri takdirde, İran'ı da tehdit eder duruma gelecekleri gibi, Doğu Anadolu'yu da feth ederek güven altına alabilirlerdi.

Memlûk devletine ve hatta Zülkadir Beyliğine karşı yapılacak bir seferde de, Diyarbakır'ın oynayacağı büyük rol Sultan Selim'in dikkatinden kaçmamıştı³¹. Bundan dolayı Çaldıran dönüşü sırasında Yavuz, Akkoyunlulardan Sultan Murat Beyi bu şehri feth etmeye memur etmişti. Ancak Murat Bey çok önemli bir başarı kazanamamıştı.

Diyarbakır, İdris-i Bitlisi gibi bir kısım Şafii yerli ülemanın aracılığı ve gayretleriyle, barış yoluyla Osmanlı devletine bağlandı. Nitekim Diyarbakır halkı, İdrisin tavsiyelerine uyarak, şehirde bulunan Kızılbaşların bir kısmını öldürdü. Diğer bir kısmını da kovdu. Kürt beylerinin Selime gönderdikleri arzıda padişaha itaatlarını bildirmiş ve ondan yardım istemişlerdir³².

Buranın Osmanlıların kontrolüne geçmesinde, İdris-i Bitlisinin halka nasihatlerinin büyük etkisinin olduğunu çağdaş kaynaklar açıkça ifade

²⁷ Merçil, *aynı eser*, 293.

²⁸ Çelebi, *aynı eser*, 92.; ayrıca bk. Hoca Sadettin, *aynı eser*, 236 vd.

²⁹ Tekindağ, *aynı eser*, 130.

³⁰ M. Halil Yınanç, "Diyarbakır", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, III, 601-626.

³¹ Tansel, *Yavuz*, 78.

³² Akgündüz, *aynı eser*, 34.

etmektedirler. "...muzafat-ı Diyarbakır'dan kıla-i hasineden 8 adet burç-i bülent ve baray-i felek peyventden kılla-ı hasineden 8 adet burç-i bülend kalaların miftahları ile...ınkiyat eylediler. Padişaha düşen iş bir emir göndermekti. Paşa gelip oraya hakim oldu. Bir kadı tayin ederek şeray-ı din-ü İslam...Mahmi kılındı... Selamet-i din ü İslam üzere olanları cümle tabi ve Metbu olup il oldular..."³³.

Böylece müşkül duruma düşen ve bölgenin ellerinden çıktığını gören Şah İsmail, Çaldıran seferinde öldürülen Ustaçluoğlu Mehmet Beyin kardeşi Karahan'ı Diyarbakır'a göndererek şehri kuşattırdı³⁴.

Padişah, Zülkadir Beyliği meselesiyle uğraştığı bir sırada Diyarbakır üzerine gönderilen Kızılbaş ordusuna karşı, İdris-i Bitlisi Sultan Selimden yardım isteğinde bulundu. Yavuz, "Diyar-ı Aceme azimetimiz Alaüddevle'nin def ü refine mevkuf olup,himmetin husulu müyesser olunca ol caniplerin muhafazasına bezl-i makdur ideriz..."diyerek cevap verdi³⁵. Bunun üzerine şehir halkı Osmanlı kuvvetlerinin gelmeyeceğini veya geç geleceğini düşünerek sevinçten çok kaygılanarak ıstırap duydular³⁶.

İstanbul'a dönen Yavuz Selim, Diyarbakır'ın yardımına Bıyıklı Mehmet Paşayı görevlendirdi. Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa da ona yardımcı olarak gönderildi³⁷. Her iki Osmanlı komutanı,kendilerine 10 bin gönüllü yöre kuvveti ile katılan İdris-i Bitlisi ile birlikte Diyarbakır'a geldiler. Şiddetli savaşlar sonucun da Karahan'ı mağlup ettiler. Bunun üzerine Karahan Mardin taraflarına kaçma zorunda kaldı³⁸.

Bıyıklı Mehmet Paşa ile anlaşmazlığa düşerek bölgeden ayrılan Şadi Paşanın yerine, Konya Beylerbeyi Hüsrev Paşa gönderildi³⁹. Kızılbaş kuşatmasından kurtarılan Diyarbakır'dan sonra, yine İdris-i Bitlisinin çalışması ve yardımları neticesinde Mardin de ele geçirildi.

Öte yandan Diyarbakır'ı geri almak için, Karahan'ın giriştiği ikinci bir teşebbüste geri püskürtüldü. Çok geçmeden Mardin yakınlarında ki

³³ Celalzade, *aynı eser*, 399.

³⁴ Münecimbaşı, *aynı eser*, 473.

³⁵ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 245.

³⁶ Fazla bilgi için bk.Ali Emiri Efendi, *Osmanlı şark vilayetleri*, sad.. Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Kayseri 1992, 51 vd.

³⁷ Yücel,Sevim, *aynı eser*, 243.

³⁸ Tekindağ, *aynı eser*, 130.

³⁹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 274.

Koçhisar'da yapılan savaşta müthiş bir mağlubiyete uğrayan Karahan öldürüldü. Böylece Diyarbakır sorunu da halledilerek Osmanlı kuvvetleri bu bölgeye kati olarak yerleşti⁴⁰.

Bıyıklı Mehmet Paşanın kılıcı, İdris-i Bitlisi'nin güzel sözüyle, doğuda Osmanlı Devleti büyük bir başarı elde etmiş oldu⁴¹. Şehre aslen Diyarbakırlı olan Osmanlı müteferrikalarından Ahmet Bey vali olarak atandı.

Diyarbakır ve Doğu Anadolu halkı mezhep ve itikat yönüyle ehli-sünnet mezheplerinden Şafii olduklarından, Osmanlılara oldukça yakın ve yakındılar. Ancak Şah İsmail'in korkusu ve yaşadıkları bölgeye yakın olması nedeniyle, zaman zaman karasız bir tutum izlemekteydiler⁴².

Nitekim Osmanlı Devleti'nin bu faaliyet ve yayılmasına karşı tedbir almayı ihmal etmeyen Şah İsmail, Alaüddeve'yle bir anlaşma yaptı. Ayrıca 4-5 bin kişilik bir orduyu Aladağ civarına göndererek gözetleme işiyle görevlendirdi. Şahın bu kuvvetleri, Osmanlı ordusu bölgeden çekildiğinde Doğu Anadolu'ya girerek, Osmanlılara karşı tabiiyet arz eden Kürt Beyleri üzerinde baskı uygulayacak ve bölgeyi elde tutmaya çalışacaktı⁴³.

Daha sonraki dönemlerde İranlıların zaman zaman Doğu Anadolu'ya sızmaları ve akın etmeleri, bölge halkını zor durumda bırakmıştı. Hele Osmanlıların son dönemlerinde, İran çapakolları Doğu Anadolu halkına büyük zarar vermişti. Bu durum, bölge halkının İran düşmanı olmasına, onları mezhep dışı görmelerine ve İranlıları Acem olarak anmalarına vesile olmuş ve bu düşmanlığı günümüze kadar taşımışlardır.

⁴⁰ Tekindağ, *aynı eser*, 131.

⁴¹ N. Kemal, *aynı eser*, 217.

⁴² Erendil, *aynı eser*, 41.

⁴³ İran tarafında Osmanlı casusları düzenli bir şekilde bilgi olarak anında Padişaha bildirmekteydiler. İran, Şah İsmail ve Alaüddevenin durumları ve faaliyetleri ile ilgili bk. *TopkapıSsarayı Arşivi*, No 5674.

5. Diğer Doğu Anadolu Şehirlerinin İlhakı

Diyarbakır'ın ve sınırdaki diğer Doğu Anadolu şehirlerinin alınmasında İdris-i Bitlisinin büyük hizmetleri ve etkisi görüldü. Onun özellikle Ülema olarak bölge halkı üzerindeki nüfuzu ve nasihatçı olarak da faaliyeti⁴⁴ bazı yöresel il ve ilçeleri anlaşma yoluyla Osmanlılara kazandırdı. İdris-i Bitlisi, Doğu Anadolu'yu tamamen Osmanlı nüfuzu altına almak ve propaganda yapmak üzere o taraflara yollandı⁴⁵.

İki kere İdris-i Bitlisi'nin yanında savaşa katılan yerli beyler, Safevileri tamamen ret etmelerinden sonra; Urmiye, İtak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Gurzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin, Cezire-i İbn-i Ömer... gibi şehir ve kasabalar, Osmanlı yönetimini ilk etapta kabul ettiler.

Nitekim yukarıda adı geçen bölge beylerinin hizmetlerine ve devlete itaat etmelerine karşılık, sahip oldukları yerlerin yönetim beratları kendilerine verildi⁴⁶. Böylece bölge Beyleri mahalli idarelerini, Osmanlılara tasdik ettirmiş oldular. Osmanlı merkezinden, mahalli ağaların ve beylerin buldukları muntıkaların topraklarını temlik etmeleri ve feodal bir teşkilat kurmaları için, pek çok beratlar gönderildi⁴⁷.

Bunlardan Palu hakimi Cemşit Bey, Padişah Çaldıran seferine giderken itaatını arz ederek orduya katılmıştı. Devlete itaat ile Osmanlının yüksek hakimiyetini kabul eden bu bölge beyleri arasında Bitlis hakimi Emir Şerafettin ile Hizan hakimi Davut, Hasankeyf Emiri Melik II. Halil ve İmadiye hakimi Sultan Hüseyin de bulunmaktaydı.

Bunlar bölgenin en ileri gelen beyleri idi. 1. Derecede büyük olan beylerin sancakları, Cezire, Bitlis, Saruhan, Hasankeyf, İmadiye ve Çemişgezek idi. 2. Derecedeki beylerin sancakları ise; Hizan, Sason, Palu, Çapakçur, Eğil, Sincan, Elok, Çermük, Hızo, Zerik ve Siverekti⁴⁸.

⁴⁴ Erendil, *aynı eser*, 42.

⁴⁵ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 299-313.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 275.

⁴⁷ Tekindağ, *aynı makale*, 75 vd.

⁴⁸ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 275.

Aslında bu bölge insanları, hainlerin elinde kendilerini kurtaracak bir kimseyi bekleyip durmaktaydılar. Onlar ümitlerini Sultan Selim'e bağlamışlardı. Safeviler ile mukavemete iktidar olmayup... itaata mecbur olmuşlardı⁴⁹.

Muş ve Ahlat kışın çok zor şartlarda kurtarıldı. Pek çok yiğidin eli ve ayağı soğuktan dondu. Bu arada Sason hakimi Ali Bey, Erzen memleketini Safeviler'den kurtardı. Atak kalesi ve Meyyafarikin şehride, o bölgenin ileri gelen seyyit ve şeriflerinden Ahmet Bey Zirki tarafından, Eğil Kalesi de Kasım Bey tarafından Osmanlı Devleti'ne katıldılar. Palu, Cizre, Musul, Erbil ve Kerkük de aynı şekilde ilhak edildi⁵⁰.

Mısır seferi sırasında Halep'in fethini müteakip dönüşte Sultan Selim, Memlûk idari teşkilatındaki bu bölgeye bağlı şehirlerden, Malatya, Urfa, Besni, Ergani, Harput, Divriği, Siverek, 2. Kez Mardin ve diğer Doğu ve Güney Doğu'nun bir çok şehir ve ilçeleri feth ederek, Osmanlı yönetimine bağladı.

El-Cezire, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Osmanlı egemenliğine alınması, sürekli mücadeleler sonunda ve İdris-i Bitlisinin yardım ve hizmetleri ile üç yılda ancak tamamlanabildi⁵¹.

⁴⁹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 245-272.

⁵⁰ Uğur, *aynı eser*, 34.

⁵¹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 276.

B. İDRİS-İ BİTLİSİ VE OSMANLI DEVLETİNE HİZMETLERİ

Bitlis diğer Doğu Anadolu şehirleri gibi ilim, ticaret ve sanat merkezi idi. O dönemlerde bu şehir evliya, meşayih ve sanatın zirvesine çıkmıştı. Bugün bile şeyhleri, yatırıları, tarihi kalıntılarıyla dünyaya meydan okumaktadır⁵².

Doğu ülkelerinin gayet güzel ve şerefli olup, orta ve yukarısu su ve havada örneksiz ve denksizdir. Halkı dindar, ehli Sünnet ve Cemaattan, kabilelerin ve Müslümanların en şerefli şehirlerindendi⁵³.

İdris-i Bitlisi'nin babası, Şeyh Hüsamettin Ali Bitlislidir. Döneminin alim, fazıl ve şeyhlerindendir. Tasavvufta Sühriverdiye koluna dayanmaktadır.

İdris-i Bitlisi tahminen 1452-1457 yıllarında doğmuştur. Tahsilin büyük bir kısmını babası ve devrin tanınmış ülemasının yanında tamamlamıştır. Tedrisatını tamamladıktan sonra, Akkoyunlu başkenti Diyarbakır'a giderek Uzun Hasanın katiplik (münşi) görevini yürüttü. Akkoyunlu başkenti Tebriz'e taşınınca, oda ailesi ile birlikte oraya göçtü. Uzun Hasanın ölümüyle de, oğlu Sultan Yakub'un nişancılık görevini yerine getirdi⁵⁴.

Sultan Yakub'un sarayı alim ve sofilere sonuna kadar açıktı. Bunu fırsat bilen İdris, devrin şeyhlerini ve Mutasavvıflarının sohbetlerinde bulundu. Ehl-i Sünnet cemaatinin Şafii mezhebinin yaygın olduğu bir bölgede yetiştiğinden, oda aynı yola girmiş ve Sünniliği savunarak Rafizi mezheplerini reddeden bir de Risale yazmıştır. Osmanlı devletini tercih etmesinin sebebi de budur. O, bir çok tasavvuf kitabı okumuştur. Bu konuda derin bir ilmi mevcuttu. Yazmış olduğu eserlerinde de onlardan aktarmalar yapmıştır⁵⁵.

İran saltanatı, Bayındır boyundan Safevilerin eline geçti. Şah İsmail'in aşırı mezhep taassubuna tahammül edemeyen İdris, II. Bâyezit'in da davet etmesi üzerine Osmanlı sarayına geldi. Bu tarihten sonra Osmanlı sarayında

⁵² Uğur, *aynı eser*, 7.

⁵³ Celalzade, *aynı eser*, 398.

⁵⁴ Bk. Cl. Huart, "İdris Bitlisi", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, V/II, 936.

⁵⁵ Uğur, *aynı eser*, 8.

çalışarak, padişahlara yol gösterici oldu. Eserler yazarak kanunlar hazırladı. Bir ara Arabistan Kadıaskerliği görevini de yürüttü⁵⁶.

İdris-i Bitlisi ve Kemal Paşazadeyi II. Bâyezit sarayına davet ederek, onlara Osmanlı tarihini yazmak görevini verdi. Bitlisi Farsça yazdığı eserine Heşt Behişt (Sekiz Cennet) adını verdi. Asıl İdris'in şöhretinin bu esere borçlu olduğunu söylememiz mümkündür.

İdris-i Bitlisi Yavuz Sultan Selim döneminde de önemli hizmetlerde bulunmaya devam etti. O daha sonra Selim dönemini anlatan bir Selimname yazdı. Ancak bitiremedi. İdris, Farsça, Türkçe ve Arapça eserler yazmış, şiir de çok ileri seviyeye ulaşmış bir bilim adamıdır. Bu ilim ve devlet adamı 1520 yılında, Yavuzdan biraz sonra İstanbul'da vefat etmiştir. "Hükema-i bulegadandır. İlm-i tıpdaki hazakutinden maada nazm-u nesrde dahi mahareti sabit olan ezkiyadandır..."⁵⁷.

Doğu'daki Kürt beylerini kazanmak ve onları Osmanlı Devleti'ne bağlamak amacıyla Sultan Selim, İdris-i Bitlisiyi görevlendirmiştir. "Tebrizden Ruma dönüş buyrulduğu sırada Padişahın lütfkar ilgisini ve sonsuza dek sürecek olan Osmanoğullarının devlet sevgisini gönlünde yaşatan dindarların en hayırlısı, kötülükten sakınanların en seçkini parlak yazım sanatçıları arasında kalemi incelikle kullanmasını bilen bilgileri öğretmede gönüller açan konuşmaları beceren kutlu medrese müderris, Bitlisin aydın soylu kişisi molla İdris-i hizmette bulunmanın yakınlığı ile bu beylerin gönüllerini açmak için marentten Urmi ve Eşni yöresine gönderilmiştir. O Diyarbakır'dan Malatya'ya varıncaya dek gerektiği biçimde ve sırasıyla yaklaştıra uzaklaştıra Osmanlı devletinin üstün egemenliğine bağlama görevi verilmişti"⁵⁸.

Mevlana İdris müteaddid defalar Amasya'dan Doğuya gönderilmiştir. İdris Yavuz ile sürekli irtibatlı olmuş ve Doğu Anadolu'daki gelişmeleri ayrıntılı olarak her defasında yazarak ve raporlar hazırlayarak bu bilgileri merkeze göndermiştir⁵⁹.

⁵⁶ Uğur, *aynı eser*, 8.

⁵⁷ Aıt, *aynı eser*, vrk. 246 a.

⁵⁸ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 246.

⁵⁹ İdris-i Bitlisi'nin padişaha gönderdiği Doğu Anadolu Beylerinin durumlarını bildiren mektup metinleri için bk. Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu Türk Beylikleri*, Haz.. Şükrü Kaya Seferoğlu, Ankara 1982, 28-38.

Mevlana İdris Sultan Selim'den aldığı görevi var gücüyle yerine getirmeye çalışmıştır. Bradost beylerinden sayılan Urmî ve Eşni beylerini, Soran Meliki Emir Seyyidi, İmadiye Meliki Emir Seyfettin ile oğlu Emir Sultan Hüseyini ve Bohti beylerini ikna ederek anlaşmalarla Osmanlı hakimiyetine aldı. "Eski boy kentleri ki Cezire-i Ömeriyye'nin (Cizre)...dürüst beyleride Kızılbaş baskısından kurtulmak için... Padişah buyruğunu kabul ettiler..."⁶⁰.

Hasankeyf, Siirt, Bitlis, Hizan beylerinden 25 kişi bir araya gelerek, padişah uğrunda çalışacaklarına ve bu uğurda hiç bir fedakarlıktan kaçınmayacaklarını kararlaştırdılar. Bu beylerin en ünlüleri Hasankeyf hakimi Melik Halil Eyyubi, Bitlis Beyi Şerafettin, Hizan Beyi Emir Davut, Sason hakimi Ali bey, Nemran hakimi Abdal Bey, Emir Melik Bey, Emir Melik Abbas Bey'lerdir.

Bu beylerden Emir Şerafettin Bitlis, Muş, Ahlat ve çevresini, Melik Halil Eyyubi Siirt ve çevresini, Sason hakimi Ali Bey Herzeni, Ahmet Bey Zirki⁶¹ Atak, Meyyafarikin ve Eğil çevresini, Cemşit Bey Palu'yu, Bohti hakimi Cizre ve Musul'u, Soran hakimi Seyyit Bey Erbil ve Kerkük'ü, Melek Bey Vustan topraklarını alarak Kızılbaş'lardan temizlediler⁶².

Bu arada Diyarbakır'ın ileri gelenleri de İdris'in öğütleri ile, Padişaha bağlanıp Kızılbaşları kaleden çıkardılar. Daha sonra İdris'in etkisiyle Mardin kalesi, savaşla da Harput ve Ergani teslim olarak ilhak edildi.

Karahan komutasında Şah İsmail tarafından gönderilen Kızılbaş ordusu, Kürt beylerinin kuvvetleriyle birleşen Osmanlı ordusu tarafından büyük bir bozguna uğratıldı. "Kürdistan topraklarında Kızılbaşların kale ve bucağın çoğu ele geçirilip, padişahın görevlilerince yönetilmeye başlandı. Geride kalanları da bundan sonra kuşatılıp cümlesi ele alındı"⁶³.

Şah İsmail'in Diyarbakır ve Doğu Anadolu'yu yeniden elde etme girişiminde, İdrisin ve Kürt beylerinin başarılı savaşları görüldü. Bu arada

⁶⁰ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 247.

⁶¹ Zirki veya Zirkan, Doğu Anadolu'nun önemli Kürt aşiretlerindedir. Ahmet bey o dönem de aşiretin reisidir. Ancak Hammer bunu yanlış okuyarak Zerk diye ifade etmiştir. Bk. Hammer, *aynı eser*, 1084.; ayrıca Zirki Aşireti ile ilgili bk. Şerefhan, *Şerefname*, çev., M. Emin Bozarlan, İstanbul 1990, 266.

⁶² Hoca Sadettin, *aynı eser*, 249.

⁶³ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 268.

Kemah yöresinde bulunan Padişah, Molla İdris'e hizmetleri karşılığında tam ayar bin filori ihsan etti.

Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra da, Urfa, ikinci kez Molla İdrisin güvence ve nasihatlarıyla Mardin, Musul, Sincar, Telafer, Ergani, Siverek, Birecik, Urmi, Eşni, Erbil sınırında Çemişgezek ve Arapgir ötesine varıncaya kadar bütün Kürt toprakları Osmanlı devletine bağlanıp, "Beyleri ve hakimleri ol kulağı küpelinin kulu ve atı örtüsünü taşıyan köleleri" oldular⁶⁴.

Bölgenin fethi üzerine Sultan Selim Diyarbakır beylerbeyi Mehmet Paşaya altın ve gümüşten para, ölçüsüz giysi, ağır bir hilal ve taç gönderdi. Kürt hakimi ve beylerine de dağıtılması için yirmi beş yük akçe, sof zerrin kumaştan yapılmış giysi, 17 bezeli sancak yollandı. Molla İdris ise tüm bu hizmetleri karşılığında Padişahlara layık armağanlarla sevindirildi⁶⁵.

Sultan Selim, İran elçilerinden, Şahın durumundan ve yapılması gereken işlerden bahseden bir fermanı İdrise gönderdi. Bu fermanla; İdris-i Bitlisinin hizmetleri öğülmekte, ulufesinin artırıldığı bildirilmekte kendisine gönderdiği hediyeler sayılmakta ve "...ol ilde atanılan sancakların ve beylerin durumları, ad ve sanları, değerleri, senin bilginde olduğundan devleti süregelsin Diyarbakır Beylerbeyisi Mehmed'e nişan-ı şerifinle damgalı beyaz şanlı Hükümler gönderildi..." denilmekteydi. Bölgedeki her beye verilen ilin durumunu, ne yönde atandığı, beylerin ad ve sanları ve değerleriyle ilgili beratların düzenlenmesi, beratların örneklerini, tımarların sayısını deftere etraflıca ve düzenlice yazdırıp" ol beratlardan başka istimaletnameler gönderilmesi gereken beyler için beyaz nişanlı kağıtlar iletildi... bundan sonra da güzel başarılarınız duyula... "diyerek Padişah bölgedeki Osmanlı idaresini düzenleme hususunda, İdris'e tam yetki veriyordu⁶⁶.

Bölgenin kazanılmasında büyük hizmetleri görülen Bitlisi'ye, Sultan Selim o kadar güvenmişti ki, onu bir nevi Osmanlı Devleti ile bölge arasında bir aracı olarak görüyordu. Bu alim bir nevi bölge temsilcisi ve devletin sözcüsü olarak görevlendirilmişti. Padişah, İdris'e tuğralı bir çok menşurlar vererek "o tarafta ki bölge beylerine, kendilerine münasip elkap ile beratlarını yazması ve bunların suretlerini bu memleketin tahrir defteri ile birlikte merkeze gönderilmesini" istemiştir. O da kendisine verilen görevlerle birlikte yaptırdığı tahriri merkeze göndermiştir.

⁶⁴ Hoca Sadettin, *aym eser*, 270

⁶⁵ *gös yer*.

⁶⁶ *aym eser*, 271.

İdris-i Bitlisi böylece, Urmiye, Itak, İmadiye, Cizre, Eğil, Bitlis, Hizan, Garzan, Palu, Siirt, Hasankeyf, Meyyafarikin vb. 25 beyliğin kendine özgü örf ve nizamları içinde Ocaklık halinde Osmanlı devletine bağlı kalarak yaşamları sağlanmıştır. Padişahın "Memalik-i Kürdistan da evvel yerden ki vilayeti Urmiyedir ve tasarrufu Ümara-i Bradosttadır, tertip ile ta mülüki İmadiye ve Soran ve gayre varınca cümlesinden uhud-i müekkide ile Sultan-ı İslama biat ittürdün." diye İdris'e hitap etmiştir⁶⁷.

İdris-i Bitlisi'ye yazılan bu mektupla, XVI. Yüzyıl başlarında Osmanlı bölge hudutlarını tesbit etmek mümkündür. Bölgenin Osmanlı egemenliğine girmesi 1514 yılında başlamış, Yavuz'un Mısır Seferi dönüşünde ve daha sonra 1519 yılında Ergani, Harput, Divriği ve Sivereğin de bölgeye katılmasıyla tamamlanmıştır. 1534 yılında ise Erciş, Adilcevaz, Ahlat ve Van kesin olarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edilmiştir. Diyarbakır ve Artuklu İli İdris-i Bitlisi tarafından Doğu Anadolu sınırları dışında tutulmuştur⁶⁸.

⁶⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler*, Ankara 1983, 41-42.

⁶⁸ *gös yer.*

C-ÇALDIRAN SAVAŞININ SONUÇLARI

1-Dinî, Siyasî ve Sosyal Sonuçları

Sultan Selim, Yıldırım ve Fatih gibi sert bir asker ve devlet adamı kişiliğine sahipti. Daha şehzadeliği sırasında bir gün devletin başına geçtiğinde neler gerçekleştireceğini planlamıştı. O en büyük tehlikenin devlet ve milletin baş düşmanı olan Şah İsmail hareketi ve Kızılbaş yayılcılığı olduğunu çok iyi anlamıştı. Çünkü şehzadeliği sırasında da bu mesele ile iç içe olmuş ve bu konuda faal bir politika izlemişti.

Onun ilk icraatı olan Doğu Hareketi ve Çaldıran Savaşı, Anadolu tarihinde olduğu gibi, Osmanlı tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. Kazandığı bu başarının sonucu olarak Doğu Anadolu'yu tamamen ilhak ederek devletine bağladı. Diyarbakır ve Doğu Anadolu'nun tamamı 1514-1517 yılları arasında sistemli olarak üç yılda tamamlanmış ve devlet kontrolüne alınmıştır.

Doğuda Osmanlı Devleti için hem siyasi hem de ideolojik (dini) tehlike teşkil eder hale gelen Şah İsmail'in, Anadolu üzerindeki emellerine Sultan Selim son vermiştir⁶⁹. O, bölgedeki aşiretlere uygun şartlar teklif ederek ve belli bir politika izleyerek Osmanlı Devletine bağladı. Bölge beyleri ve bu arada Bitlis hakimi Şeref Bey Mart 1515'te Tebriz'e gelerek padişahın elini öptü.

Çaldıran Savaşı sonrası gelişmelerle Anadolu'dan Van Gölü'ne kadar ki topraklar, başta Erzurum, Erzincan, Kars yöreleri olmak üzere Osmanlı Devletine bağlanmış,⁷⁰ Azerbaycan ve Kafkasya yolu Osmanlılara açılmıştır.

Her ne kadar bir çok göçebe Türkmen aşiretleri Anadolu'yu terk ettiyse de, Selçuklulardan sonra bozulan jeopolitik durum yeniden düzenlendi. Anadolu'da mezhep kavgalarından çıkan huzursuzluk bertaraf edildi⁷¹.

⁶⁹ Şinasi ALTUNDAĞ, "Selim I", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1967, X, 223 vd.

⁷⁰ Erendil, *aynı eser* 42.

⁷¹ *görs. yer.*

Nitekim Sultan Selim Savaş öncesi bir önlem olarak Anadolu'daki 40 bin Kızılbaş'ı idam ve hapis ettirmiş, bu gelişme Alevilerin faaliyetlerini önlemiş, onlara psikolojik olarak büyük bir darbe vurmuştu. Yine bu ve daha sonraki dönemlerde de Anadolu'daki bu Türkmen gurupları başka yerlere ve Balkanlara sürülmüşlerdir⁷².

Osmanlı Devletinin teşkilatlı olarak yaptığı yerleştirme hareketlerinden biri sürgün usulü idi. Devlet lüzumlu gördüğü yerlere iskan yapabilmek için mülkiyeti olmayan halkı buldukları yerden kaldırıp başka yerlere nakledebilirdi⁷³. Sürülmeyenler ise özellikle Doğu Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenler Osmanlı ve yerli beylerin baskılarından kaçarak İran ve Azerbaycan'a sığınmışlardır. Hatta bu aşiretler Şah'ın ordusunda etkin bir güç olarak, Şahseven olarak adlandırılmışlardır.

Doğu Anadolu'nun yüksek yaylalarının alınması önce stratejik bakımdan çok önemliydi. Doğudan ve İran'dan gelecek istilalara karşı Anadolu güvenlik altına alındı. Yüksek Doğu Anadolu yaylaları Osmanlı topraklarına katılarak Şah İsmail yönünden gelecek istila hareketine karşı Osmanlı Devleti doğal bir savunma gücüne kavuştu. Bu durum Asya'daki güçler dengesini de Osmanlılar lehine değiştirmiş oldu⁷⁴.

Çaldıran Savaşı'nın ve Doğu Anadolu'nun ilhakının en önemli sonuçlarından birisi de daha sonraki Osmanlı padişahlarına öncülük ve rehberlik etmesidir. Nitekim 16.yy'da İran, Irak ve Kafkasya'nın fethi için girişilen harekette, bu bölgedeki Erzurum, Van ve Diyarbakır başlıca üsler olarak kullanılacaktır. Ayrıca Kafkas ve Hazar ötesi Türk Topluluklarıyla birleşme ve irtibat sağlama politikasına da temel teşkil etmiştir.

İran'la kesin bir antlaşma yapılmamasına rağmen, Osmanlı'ların doğu sınırında bir Safevi devletinin büyük bir hızla gelişmesi ve devleti tehdit etmesi önlenmiş, İran 20 yıl kadar etkisiz hale getirilmiştir⁷⁵. Bu savaş, yenilen Şahın mezhebine inanarak onun karizmatik ve siyasi kişiliğine karşı⁷⁶ manevi açıdan kayıtsız ve şartsız biat eden Kızılbaşlar ve bölge beyleri arasında prestijinin sarsılmasına da neden olmuştur.

Her ne kadar Mısır'ın tersine Sultan Selim İran'ı tümüyle fethedememiş, tam anlamıyla Orta Asya ve Çin ticaret yollarına hakim olamamış

⁷² Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı Teşebbüsü*, İstanbul 1963, 102 vd.

⁷³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul 1980.101 vd.

⁷⁴ Kinross, *aynı eser*, 188

⁷⁵ Erendil, *aynı eser*, 42.

⁷⁶ Önsoy, Özkaya, *aynı eser*, 61

ise de; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu, Basra Körfezi'ne kadar ki Irak'ı kontrol altına almayı başarmıştır ⁷⁷.

Çaldıran Savaşı'ndaki ümeranın ve askerlerin meydana getirdikleri olaylar, Selim'e zor anlar yaşatmıştı. Devletin içinde bulunan desantirilize unsurlar yok edilerek ve gerekli önlemler alınarak devlet dinamik bir hale getirilmiş ve merkezi otorite yeniden büyük çabalarla sağlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, Çaldıran yolculuğu, Selim'e muhalif güçleri diskalifiye etme fırsatı vermiştir.

Yeniçerilerin nizamını ıslah eden Yavuz, gayret ve şecaatına itimat ettiği Yakub adındaki bir bayraktarı bir defada ağalığa çıkardı. Ocağın içinde, derecelerle ağalığa yaklaşan yedi memuriyet açarak, bunlarla bir nevi erkân-ı harp heyeti teşkil etti ⁷⁸. Bu davranışıyla yeniçeri ağasının prestijini kırmış ve yeniçerileri kontrol altına almayı başarmıştır.

Bu siyaset ve tedbirlerle iç fitneyi önlemiştir. Devletin zaafından istifade eden Avrupalılar böylece Osmanlı Devleti'ne hücum etme cesaretini kendilerinde bulamadılar. Haliç üzerinde büyük bir tersane yaptırarak, üç yüz geminin bir anda inşa olunmasını emretmiş, bu haber Avrupa'ya yayılınca, barış süreleri sona eren veya bitmek üzere olan devletler, birbirleriyle yarışarcasına acele olarak sefirler göndererek anlaşmalarını yenilediler. Böylece Selim güçlü bir imajla Avrupa saldırılarını önleyerek, emin bir şekilde İran ve Mısır'la uğraşmayı ve başarılı olmayı becerebilmiştir ⁷⁹.

Nitekim kendisine Suriye'nin kapısı açılmış oldu. Rafıziler üzerindeki bu zaferi, onu sünni mezhebinin en büyük müdafii mevkiine yükseltmiş, bu sıfatla Mısır sultanına rakip olmuştu. Fakat O, mel'un İran'ın müttefiki olan şerefsiz bir rakipti. "Mukaddes şehirleri korumak artık bir vazifedir", diyen kişi Yavuz'u sonsuz memnun ettiğinden onu sadrazamlık makamına atadı ⁽⁸⁰⁾.

⁷⁷ Berkes, *aynı eser*, 28 vd.

⁷⁸ N. Kemal, *aynı eser*, 219

⁷⁹ *gös, yer.*

⁸⁰ Fernand Grenard, *Asyanın Yükselişi ve Düşüşü*, çev.. Orhan Yüksel. İstanbul 1992, 67.

2.Ekonomik Sonuçları

Ekonomik sonuçlar bakımından da bu fetih hareketi oldukça önemlidir. Osmanlı devleti bu savaş neticesinde, Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa İpek yolunun denetimini tam olarak ele geçirmiş oldu. Bu iki yol üzerindeki zengin ticaret şehirlerini, özellikle o zamanlar Mezopotamya ile İran-Anadolu ve Halep ticaret yollarının birleştikleri büyük ticaret merkezi Diyarbakır'ı almaları, Osmanlı hazinesinin gelirlerini arttırdı. Diyarbakır eyaleti gelirleri 1528'de 25 milyon akçe ile tüm Balkanlardan sağlanan gelirin 8'de birine eşitti.

Savaş öncesi İran ve Memlûklüler'le yaptığı mücadelede ekonomik çarelere başvuran Selim, savaş sonrasında da İran'a karşı ekonomik bir silah olarak İran'a altın ve gümüş yağdıran ipek ticaretini yasakladı. Yasağa uymayan ipek tüccarlarını Balkanlara sürdü. İleride aynı türden bir ekonomik önlem olarak, Memlûklüler'in Kafkasya'dan Çerkez köle ticareti yapmalarını da önlemeye çalıştı⁸¹. Sultan Selim böyle bir ekonomik önlemlerle Osmanlı ticaret dengesini sağlamayı amaçlıyordu.

Sultan Selimin İran'a karşı yürüttüğü bu ekonomik politika, kendisinden sonra gelen Osmanlı yöneticilerine de yol göstermiştir. Nitekim okyanus ticaret yollarının Avrupalılarca keşfedilmiş olmasına rağmen, Halep, Kahire, Şam ve İskenderiye, yine Asya-Avrupa transit ticaretinin akrepol şehirleri olmaya devam etmiştir. Akdeniz ve İran Körfezi tüm 16.yy boyunca okyanuslarla rekabet etmeyi başardı. Bu rekabet 16.yy'ın ortalarında Portekiz'i ciddi olarak telaşa düşürecektir.

Portekizlilerin Kızıl Deniz'e inerek, Mekke'yi tehdit etmeleri ve bizzat Memlûklüler'in Osmanlılardan yardım istemesi, Osmanlıların İslam dünyasında yegane etkili müdafii güç sıfatıyla Arap topraklarına yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Diğer bir ifade ile Mısır, Suriye ve Arabistan'ın fethi de, bir nevi Çaldıran zaferinin bir sonucudur diyebiliriz.

Osmanlıların İslam dünyasında önemli iki güç olan İran ve daha sonra Mısır'ı kontrol altına alması, onu İslam dünyasının tek ve biricik gücü haline yükseltmiştir.

⁸¹ Kınross, *aynı eser*, 188.

Osmanlılar denizde Portekizlere, daha sonra İspanyollara karşı mücadele ederek Hint ticaretini koruma politikası Selim döneminde başlamış ve daha sonrada devam etmiştir. Hiç şüphesiz bu ticaret sayesinde Osmanlı devleti zengin bir kaynak elde etmiştir. Bu durum Kanuni devrinde de aynen korunmuştur. Öyle ki İran ticareti, Osmanlılara tabi hale gelmiş, İran para sistemi ve iktisadi hayatı sıkı sıkıya Osmanlı devletindeki şartlara bağlı kalmıştır.

Çaldıran savaşının bir sonucu olarak Mısır'ın fethedilmesi, Halep-Şam-İskenderiye-Kahire-Mekke ve Medine'nin kazanılması Osmanlı devletinin yapısında radikal değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur.

Siyasi açıdan Osmanlı devleti İslam dünyasının en nüfuzlu ve kuvvetli devleti haline gelerek, Hilafet yeni bir şekil altında canlanmıştır. Yani Osmanlı yönetim anlayışı bu gelişmelerden sonra değişmiştir. Osmanlı ülkesinde Şiiğe karşı o dönemde şiddetli bir reaksiyon uyanmıştır. Şeriata ve klasik İslam ananesine daha şuurlu bağlanma neticesi doğmuştur. Başka bir ifadeyle 16.yy Osmanlı uç devletinin ve kültürünün sonu olmuştur denilebilir⁸².

Bu dönemde hukuk ve devlet anlayışında Kemal Paşazade ve Ebussuud efendi gibi alimler, değişikliği temsil eden en mühim simalar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Artık bu devirden sonra Osmanlı hukukunda Maverdi ve Ebu Yusuf'un koyduğu fihhi esaslar uygulanmıştır⁸³.

Evvelce orduda oldukça çok olan Hıristiyan askerlerin görevlerine son verilmiş, yabancı tebaaya karşı eskisine kıyasla daha şuurlu bir şekilde fark gözetilmeye başlanmıştır.

Sultan Selim Tebriz'den 1000 kadar becerikli usta, sanatçı ve bilim adamını İstanbul'a göndermiştir⁸⁴. Bunlar vasıtasıyla Osmanlı sanat, mimari ve biliminin zenginleştirilmesi, Çaldıran savaşının diğer önemli sonuçlarından biridir.

⁸² Yaşar Yücel, *Osmanlı İdari Teşkilatı Tarihi*, (basılmamış ders notları), Konya 1979, 34

⁸³ *gös, yer.*

⁸⁴ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 269.

D. SULTAN SELİMİN DOĞU ANADOLUYU KAZANMAK İÇİN UYGULADIĞI POLİTİKA

Doğu Anadolu'daki Kürtler⁸⁵ aşiretler halinde aşiret reisini başkanlığında göçebe olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Aralarında birlik olmadığından ve İran'a yakın olduklarından, varlıklarını devam ettirebilmek için, istemeyerek Safevi egemenliğini kabul etme zorunda kalmışlardır.

“Sıradağlar üzerinde başına buyruk dolaşmakta olan Kürt boyları tek başına yaşamaktan hoşlanmakta ve Kelime-i Tevhitten başka hiçbir konuda anlaşamayarak sürekli biçimde birbirleriyle çatışmayı huy edinmiş bulunmaktaydılar. Memleketleri Kızılbaş yönetiminde olan Azerbaycan, Diyarbakır ve Bağdat arasında olmanın bu denli anlaşmazlık yüzünden ve de aralarında dayanışma bulunmadığından Kızılbaş'a direnmeye güçleri yetmemişti. Böylece ister istemez ol sapkınlığa dalan şaşkınlığın yönetimine baş eğmişlerdi. Bu nedenle de çoğu yurt ve kaleleri Kızılbaş yetiştirmeleriyle dolmuş bulunup, para ve hutbe, yaşamı kötü Kızılbaş adına okunur olmuştu. Ol temiz inançlı Sünnilerin bakımlı ülkesi dinsizlik ve sapkınlık töreleriyle dolmuştu⁸⁶.

Şah tarafından sürekli baskı altında tutulan bölge halkı, Osmanlı devletini bir nevi kurtarıcı olarak görmüştü. Nitekim Sultan Selim Acem diyarını fethederken, bazı bölge beyleri huzura gelerek, Kızılbaşların memleketlerine musallat olup, mülklerin ellerinden alındıklarını bildirerek şikayette bulundular. “.. zaferlere örnek Otağı Hümayunun karşısına çıkıp kulluklarını belirtmekle, padişahın yakın ilgisini görmüşler ve lütuf kapılarından kılıç kuşanmak ve il ve yurt olmakla övünç ve sevinç bulmuşlardı. Ama şollar ki çirkef Kızılbaş korkusunu kuşkulu yüreklerinde yaşatanlar... saklanarak köşelerine çekilmişlerdi...”⁸⁷.

Bunun üzerine Selim han Azerbaycan'dan döndükten sora onların gönüllerini kazanmak ve kendi tarafına çekmek için bölge beylerine mektuplar yazıp gönderdi⁸⁸.

⁸⁵ V.Minorsky, “Kürtler”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, VI. 1089-1114

⁸⁶ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 245.

⁸⁷ *aynı eser*, 246.

⁸⁸ Müneccimbaşı, *aynı eser*. 473.

Yavuz bölge halkına asla düşmanca davranmayarak, onlara şefkatle yaklaştı. Şah İsmail'e ve Kızılbaşlara karşı olan düşmanlık, bir bakıma bölge halkının padişaha yaklaşmasına vesile olmuştu. Onların ezilmişliği ve Kızılbaşlar tarafından zorla topraklarının zapt edilmesi, bir nevi Şah'ın şahsında Kızılbaşlara karşı mücadele ortamını sağladı.

Çaldıran zaferi ve Osmanlı ordusunun Tebriz'e kadar ilerlemesi, Sefevi devletinin kudret ve nüfuzunu sarsmıştı. Fakat bu zafer ve geçici olan istila, Sefeviler'e bağlı olanların inançları üzerinde esaslı bir değişiklik meydana getiremedi. Onun için Osmanlı çekilir çekilmez, bilhassa İran'ın kuzeyinde Şah İsmail'in hakimiyet ve otoritesi yeniden kuruldu. Ancak sünnilerin bulunduğu Doğu Anadolu'da Şahın nüfuzu ve hakimiyeti hiçbir zaman Çaldıran savaşından önceki yıllarda olduğu gibi birdaha yerleşemedi. Çünkü Osmanlılar, bu toprakların kendi hakimiyetinde olmasını, devletin güvenliği, İran'ın batı ve kuzey kesimlerinin baskı altında tutulması ve müteakip İran seferlerinin güçlüklerini ortadan kaldırması bakımından oldukça önemli görmekteydiler. Bu sebeple Selim daha Amasya'da iken bu bölge hakkında bazı kararlara varmış bulunuyordu. Fakat çok arızalı olan bu toprakların istilasını o kadar kolay değildi. Bu nedenle Padişah askeri hareketten ziyade, politik yollardan yürümeyi lüzumlu gördü. İhtimal ki Şah İsmail'in bu bölge hakkında uyguladığı yanlış siyasetten birinci dereceden faydalandı.

Şahın bu siyaseti, Doğu Anadolu'da bulunan Kürt beylerine karşı düşmanca bir tavır takınması idi. Çünkü Doğu Anadolu'da birçok Kürt beyinin bulunmasını zaten uygun görmeyen İsmail'i, Osmanlı nüfuzunun doğuya doğru yayılması, bilhassa bu beyler arasında bulunan Sünniler üzerindeki tesiri büsbütün telaşlandırdı. İşte bu hal ve daha bazı politik düşünceler sonundadır ki şiddete başvuran Şah İsmail, Kürt beylerinden bir kısmını tevkif etmiş ve beyliklerine de son vermişti⁸⁹.

Bu şiddet politikası müstakil aşiretler halinde yaşayan Kürtleri rahatsız etmekteydi. Hutbelerini Şah adına okutan ve sikkelerini onun adına basan bu beyler aslında ona samimi bir şekilde bağlanmamışlardı. Her ne kadar bir kısım beyler Yavuz'a sığınmışlarsa da, padişah batıya çekildiğinde Şahın yeniden geleceğini düşünüyor ve tereddüt içinde bulunuyorlardı.

Ciddi bir davranış ve Şahın şiddetine karşı bir koruma vadinin bu topluluğu kendisine bağlayacağını sezmiş olan Selim, Tebriz'den Amasya'ya

⁸⁹ Tansel, *Yavuz*, 76 vd.

döndüğü vakit, bu hususta bazı politik kararlar aldı ve Kürtleri memnun edecek hareketlerde bulundu. Bunlardan birisi, Şah İsmail tarafından zarara uğratılan toprakları ve beylikleri ellerinden alınan Kürt beylerini himayesi altına alarak koruması oldu.

Daha önce öldürülmüş olan Kürt Rüstem beyin toprakları oğlu Hüseyin Beye verildi. Yine Palu beyi Cemşid Bey padişaha tabiiyetini arz edince kaybettiği topraklar yeniden kendisine bırakıldı⁹⁰.

Doğu bölgesinin en etkin beylerinden birisi olan Hasankeyf hakimi Halil el – Eyyubi idi. Şah İsmail'in kız kardeşiyle evli olmasına rağmen, Şah buna ehemmiyet vermeyerek bütün kalelerini elinden almış, kendisini de 5 yıl muhasara ettikten sonra çocuklarıyla birlikte esir etmişti. Çaldıran savaşından sonra kurtarılınca Selime tabi oldu⁹¹. Bunun da bütün kaleleri Kızıldaşların elinden alınarak kendisine verildi.

Bitlis hakimi Emir Şerafetinde, Selim Han Tebriz'e gittiğinde rikabını öptü ve babasından kalan tüm memleketi kendisine verilerek taltif edildi. Hizan hakimi Emir Davut, Sason hakimi Ahi Bey, Nemrah hakimi Abdi Bey ve Emir Melik bin İzeddin, Şir Bey el-Abbasi yine devlete itaat eden önemli bölge beylerindendir⁹².

Şah İsmail'in baskısına karşı, Yavuzun bu beylere takındığı dostça tavır, öteki bölge beylerinin de dikkatinden kaçmamış, üzerlerinde olumlu tesirler yapmıştır. Bu durum Osmanlılara tabi olan Kürt beylerinin sayısının gün geçtikçe artmasına sebep olmuştur.

Yavuz bölge insanının sert yapısını, gururunu, mizaç ve psikolojik durumlarını çok iyi bir kritere tabi tutmuş olmalı ki, onlara yazdığı mektuplarda ve bizzat görüşmelerinde onlara iltifatlar etmekteydi.

Doğu Anadolu kazanılmadan İran'a karşı asla başarılı olunamayacağını iyi bir devlet adamı olarak gayet iyi bilen Selim bölge halkını çok iyi irdelemiş ve etkin güçleri tespit etmiştir. Bu etkin güçlerden hiç şüphesiz 1. Sınıf Seyitler, Şeyhler ve din adamlarıdır. 2. Sınıfı ise halk üzerinde mutlak otoriteleri geçerli olan aşiret ağaları oluşturmuyordu.

⁹⁰ Tansel, *Yavuz*, 77.

⁹¹ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 473.

⁹² *aynı eser*, 474

Sultan Selim Han her iki gurup üzerinde belli bir politika izleyerek onları da kazanmayı başarmıştır. Bu kazanımda daha öncede üzerinde durulduğu gibi, Osmanlı lehine yapılan propagandanın ve bunu idare eden İdris-i Bitlisi'nin rolü oldukça büyüktür⁹³. Çünkü padişah Çaldırandan Amasya'ya döndüğü vakit Kürt adet, gelenek ve göreneklerini çok iyi bilen ve bölge halkının din, mezhep ve karakterini irdeleyen İdris-i Bitlisi'yi gerekli propagandayı yapmaya ve Kürtlerin tabiiyetlerini sağlamaya memur etmişti. Bunda başarılı olan Bitlisinin propagandası ve Şah İsmail'in yenilmesi, Kürt beylerinin ittifak ederek İran'a karşı cephe almasına sebep oldu. Babadan kalma topraklarını kurtarma yoluna girdiler. Padişahta bunlara itaatleri karşılığı olarak toprakları üzerinde haklarını tanıyan beratlar gönderdi⁹⁴. Bu politika neticesinde doğu bölgelerindeki şehir ve kasabalarda ihtilaller oldu⁹⁵.

Osmanlı Devletiyle irtibatları sağlanan bu mahalli ağalar kısa zamanda devlete ısınarak onu kabullendiler. Sultan Selim bölgeye o kadar önem vermekteydi ki buradaki olayları çok yakından takip ediyor ve her başarıyı cömertçe taltif ediyordu. "Mehmet Paşa, Diyarbakır, Cezire ve bölgeyi Kızılbaşların pis vücutlarından temizledikten sonra, durumu padişaha arz etmiştir. Selim Han kendisine kıymetli hilatlar, murassa bir kılıç ve kendi atlarından cins bir at gönderdi"⁹⁶.

Yavuz Selim zaman zaman bölge beylerini çeşitli hediyelerle onure ederek ilişkilerini sürekli sıcak tutuyor ve onları devlete güzel bir şekilde bağlıyordu. "Bölge beylerine dağıtılmak üzere 25 bin akçe, beş yüz hilat ve 17 sancak ihvan buyurdu. Mevlana İdris'e de iki bin altın, biri semmur diğeri de vaşak olan iki kıymetli kürk, padişahlara mahsus bir kılıç, kıymetli bir çok eşya ile iltifatane yazılmış Menşuru Humayun gönderdi"⁹⁷.

Alışageldikleri yaşam biçimleri ve yönetim anlayışları bilindiğinden, buna saygı duyularak ve statüleri olduğu gibi bırakılarak, bölgedeki yapı aynen korundu.

Yavuz bölge üzerinde etkin bir güç olan Şeyhler, Seyyidler, din adamları ve mahalli ağalara büyük önem vererek onları kazanması yanında, bölgeye atadığı komutan ve Osmanlı beylerini de özenle seçmeye dikkat etmiştir. Yöneticilerden birisi Diyarbakır fethedildikten sonra bölgeye atadığı

⁹³ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 246, vd.

⁹⁴ Tansel, *Yavuz*, 78.

⁹⁵ Hammer, *aynı eser*, 1084.

⁹⁶ Müneccimbaşı, *aynı eser*, 477.

⁹⁷ *gös, yer.*; Ayrıca bk. Hoca Sadettin, *aynı eser*, 270

Mehmet Paşa'dır. Çağdaş kaynaklar onun özelliklerini övmekle bitiremezler. Nitekim Celalzade "ol güzel ülkeye yüksek huzur(saray) hizmetlilerinden büyük, namlı, adaletli, bahtiyar, övgü prensipli bir emir gönderilmesi gerekti. O tarihte kimse etkili bakışlarıyla bakılan ve hüsn-i itibarla düşünülen Şaha layık tam bir ilgi ile sevinçli ve hoşnut Mehmet Paşa idi ki bıyıklı diye bilinirdi. Gerçekte Şahsında türlü hüner ve olgunluklar, yaratılışında çeşitli zeka ve hüsn-i nazar yüksek bir derecede olup saygı nişanlı şanı layık lütfuna mazhar idi. Adalete eğilen şer-i mubinin emirlerine uyan yiğit ve cesur, gerçekçi bir adam, şefkatli, olgun, merhametli... mükemmel ve mamur bir zat... ferman-ı hümayyunları çıktı. Diyarbakır vilayetleri ve çevre eyaletleri adı geçen Mehmet Paşaya verile..."⁹⁸ diyerek onun meziyetlerini anlatır.

Padişahın bölgeye atadığı ümerayı çok dikkatlice seçmesi öyle zannediliyor ki bölge insanını Osmanlıya ısındırma amacından kaynaklanmış ve o, bu konuda çok ince bir politika izlemiştir.

Aslında Şah İsmail'de Akkoyunlu'lar gibi Türkmenlere dayanıyor ve Kürt'lere güvenmiyordu. İsmail'in zamanına kadar bölgede şafılık çoğunlukta, Hanefilik ikinci derecede, Şiilik ise azınlıktaydı. Şah İsmail ile birlikte Şiiliğin ön safa geçtiği görülmektedir. Bu nedenledir ki Şahın Sünni Kürtlere karşı hareketi çok şiddetli olmuştur. Bu davranışında Kürtlerin Osmanlı tarafına geçmelerinde büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Ancak Sultan Selim'in yumuşak bir politika ile Kürtleri yanına çekmesinden sonradır ki, Şah'ın da bu zümre üzerindeki tutumunu değiştirmesine sebep olmuştur. Şah'da onları Osmanlılara karşı kullanma siyaseti güderek ılımlı bir politika izlediğini ve tutumunu değiştirdiğini bundan sonra görmekteyiz.⁹⁹ Diğer bir ifadeyle oda bazı Kürt Beylerini elde ederek hizmetine almış ve onları Osmanlıya karşı kullanmıştır¹⁰⁰.

Selimin bölge üzerinde uyguladığı bir diğer politika da Kürt Beylerinin üzerindeki Şahın korkusunu giderecek, onların hayatlarını ve geleceklerini garantiye alacak güvence vermesiydi. Çünkü Osmanlıya iltica eden bölge beyleri, Şah İsmail'in baskı ve korkusunu açıkça dile getirmekteydiler. Diyarbakır'ı teslim eden halk, padişaha bağlılıklarını ve iyi dileklerini mektuplar göndererek bildirmiş ve yeniden ikinci kez Acem diyarına gelmesini istemişlerdi. Padişah ise ilk yazda otağını Azerbaycan'a kuracağını

⁹⁸ Celalzade, *aynı eser*, 399.

⁹⁹ Sevgen, *aynı eser*, 25.

¹⁰⁰ Bu Kürt beylerinden birisi Halit Beydir. Şahın hizmetinde olmuş kızılbaşlarla birlikte Doğu Anadolu'nun bazı şehir ve kasabalarını yağma ve tahrip etmiştir. Bk. *Topkapı Sarayı Arşivi*, No: 6672.

bildirerek, bir nevi onların dirençlerini manevi yönden takviye etmeye çalışmış, beylere menşurlar gönderip yüreklerini pekiştirmekle kuşklarını gidermişti¹⁰¹.

Nitekim Kızılbaşlarla mücadele eden Kürt beyleri, Osmanlı devleti tarafından hiçbir zaman yalnız bırakılmamış, istedikleri kuvveti ve yardımı göndermekten kaçınmamıştır.

Sultan Selimin bölgede uyguladığı politikalarından biriside, ihanet edenleri şiddetle cezalandırması, devlete hizmet edenleri de sonsuz bir şekilde taltif etmesiydi. O, devlet ve hükümet söz konusu olduğunda her şeyi feda etmeyi bilmiştir. Devletin bekası için kardeş ve yeğenlerini öldürdüğü gibi, merkezi otoriteyi zedeler girişimde bulunan Yeniçeri ve devlet adamlarını da acımadan idam ettirmiştir.

Bölge Kürt beylerinden olan Hacı Rüstem, korkusundan Şaha sığınmıştı. Padişah savaş sonrası Tebriz'e giderken Kuşçu Çayırı denilen yerde konaklamıştı. "Kürt beylerinden Hacı Rüstem edepsizliğe düşkün ki çirkin yolda Şaha ayak uydurup durmakla...Çaldıran tokuşunda temiz yoldaki sünnilere kılıç çekmişti..."¹⁰². Hacı Rüstem'in bir adamı gelip onun adına af diledi. Selim onu çağırarak şöyle dedi. Dün Sefevi'lerle ehli-i İslam'a kılıç çaldın. Bugün geldin can korkundan neden af dilersin. Rüstem ise; ben İslam yolundayım. Fakat korkudan onu desteklemek zorunda kaldım, diyerek cevap verdi. Yavuz devamla, Kemah kalesini Zülkadiroğulları'ndan aldın, Şaha tekke yaptın. Sen bilirdin ki, o kale önceden bizimdi...¹⁰³ dedikten sonra Hacı Rüstem'i "yüz elli miktar-ı ademi ve evladı ile kılıçtan geçirerek"¹⁰⁴ cezalandırdı.

Padişah çok zeki bir davranışla öldürdüğü Rüstem Beyin topraklarını oğlu Pir Hüseyin'e verdi. Onu da taltif ederek devlet hizmetine aldı.

Yavuz Kızılbaşların Anadolu'ya sarkmalarını önlemek, İran'a yapılacak seferlerde üst olarak kullanmak ve hatta Zülkadir Beyliği'ne karşı açılacak bir seferde başarı kazanmak amacıyla Doğu Anadolu'nun oynayacağı büyük rolü hiçbir zaman dikkatten uzak tutmamıştır. Bu nedenle Sultan Selimin uyguladığı politikardan birisi de, Osmanlı – İran sınırında bir tampon bölge oluşturmasıydı. Bunu gerçekleştirmek içinde bir dizi çalışmalar

¹⁰¹ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 254.

¹⁰² *aynı eser*, 219.

¹⁰³ Uğur, *aynı eser*, 24.

¹⁰⁴ Hammer, *aynı eser*, 1071.

yaptı. Teke bölgesi ve İç Anadolu'daki şehirlere göçerek yerleşen Şafii mezhebine mensup bazı aşiretleri Doğu Anadolu'daki İran sınırına göçürttü.

Bunlardan birisi Sipkan aşiretidir. Milli (Milan) topluluğu içindeki bu oymak, Anadolu'dan nakledilerek Beyazıt sancağı dahiline yerleştirilmiş en eski bir aşirettir ¹⁰⁵.

Vaktiyle Konya ve Karaman yaylalarında göçebe olarak yaşayan Celali Aşireti de bunlardan biridir. Sultan Selim bu aşireti de İran'a karşı bölgeyi güçlendirmek ve denge sağlamak için Ağrı Dağı eteklerine yerleştirdi. Abağa yaylalarına göçürtülen bu aşiretin bugün Makü çevresinde kışladığı, yazın Ağrı Dağlarına yaylaya çıktıkları bilinmektedir¹⁰⁶. Aynı şekilde Zilan, Hayderan, Sırgan, Hasanan, Cibran, Karakeçeli, Barazan ve Milan¹⁰⁷ aşiretleri de bölgeden göçürtülerek İran sınırına yerleştirilmiştir.

Karamanlı Türk aşiretleri olan Turgut ve Varsak'lar Osmanlı Devletine isyan edince, Rumi Mehmet Paşa büyük bir kuvvetle bunlar üzerine gönderilmiş ve onları tedip etmiştir. Bu sebeple bölge Türkmenlerinden birçok aşiret, oymak ve aileler zamanla Şah İsmail'in elinde olan Van bölgesine göç etmişlerdir. Nitekim Makü serdarının mensup olduğu Bayat aşireti başlangıçta Abağaya, burasının Osmanlılar tarafından fethiyle de Makü'ye geçmişlerdir ¹⁰⁸.

Yavuz Selimin Anadolu'da yaşayan Kızılbaş Türkmen aşiretleri üzerinde belli bir politika izlediği görülmektedir. Anadolu göçebe Türkmenlerinin büyük bir kısmı Kızılbaş olduğundan, sert tedbirler alınmış ve bunların üzerine şiddetle gidilmiştir. Bunun sonucunda bir kısım Kızılbaş aileler, Balkanlara göçtürülürken bir kısmı da kaçarak ve Osmanlıya boyun eğmeyerek Doğu Anadolu bölgesine, oradan da İran ve Azerbaycan'a geçmişlerdir.

Sultan Selim'in Sünni İslam doktrininin aman vermez bir savunucusu olması, öteden beri bağlı olduğu Rafizi inancına mensup Anadolu Türkmenleri'nin şiddet hareketlerine taviz vermemesi, Anadolu'da yurt tutmuş bulunan Türkmenlerden büyük bir kısmının kendi inançlarının hüküm sürdüğü Sefevi devletine göç etmeleriyle sonuçlandı. Aynı inancı paylaşmaları

¹⁰⁵ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara 1981, 10 vd.

¹⁰⁶ Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizim*, İstanbul 1992, 105 vd.

Ayrıca Kürt aşiretlerinin tümü ile ilgili bk: Şerefhan, *aynı eser*, 29

¹⁰⁷ M. Salih San, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojisi*, Ankara 1982, 13 vd.

¹⁰⁸ Sabri Paşa, *aynı eser*, 28.

dolayısıyla takip edilenler ve İran'a geçme fırsatı bulamayanlar ise Tunceli ve Doğu Anadolu bölgesinin geçit vermez sarp zirvelerine çekilme zorunda kaldılar. Eleşgirt, Avşar, Arapgirli, Bayındırlı, Beğdili, Çemişgezekli, Zülkadirli, Hamzalı, Karamanlı, Kazaklı, Rumlu, Şamlu, Tekelu, Karadağlı... gibi oymaklar, Doğu ve Orta Anadolu'dan Teke'ye kadar ki yaylalarda yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bu aşiretler, göçer ve alevi olduklarından, Osmanlı baskısına maruz kalmaktaydılar. Daha sonra bu topluluklar kendilerine daha iyi imkan veren Sefevi devletine yöneldiler¹⁰⁹. Doğu bölgesinde oldukça kalabalık bir yekun teşkil eden Türkmen nüfusunun azalmasına Çaldıran Savaşının neden olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlıların Selçuklular gibi, Sünni bir siyaset gütmesi ve ümmet mefhumunu esas olmaları neticesinde Sünni-Şafii olan bölge halkını kendilerine yakın hissetmelerine neden olmuştur. Bölge halkını Kızılbaş Türkmenlere her zaman tercih etmişlerdir. Doğu Anadolu'da ki Türk nüfusunun azalmasına paralel olarak Şahın hizmetine giren nüfusta o denli artmıştır.

Aslında Doğu Anadolu bölgesi 641 yılında Müslüman Araplar tarafından fethedilmiş, 1018 yılından sonra Selçuklu Türklerinin akınlarına uğramıştır. 1071 Malazgirt zaferinin hemen akabinde, Türkmen aşiretlerinin büyük bir çoğunlukla gelerek yerleştikleri ve yurt tuttıkları bir yer olmuştur. Yani bir nevi Anadolu'nun doğusu, Orta ve Batı Anadolu'dan asırlarca önce Müslüman Türk yurdu olmuştur. Ancak sürekli Moğol, İran ve Timur devletlerinin tahrip etmeleri, Karakoyunlu Akkoyunlu mücadelesi neticesinde birçok Türk aşiretinin bölgeyi terk etmesine sebep olmuştur. Karakoyunlu'lar, Azerbaycan'ın ve Doğu Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşmasında büyük bir rol oynamışlarsa da, 15.asrın başlarında dalgalar halinde Doğu Anadolu'dan İran'a vuku bulan büyük göç hareketinin öncülüğünü de yapmışlardır¹¹⁰.

Oğuzların Yıva boyundan olduğu anlaşılan Karakoyun'lu Devleti 15.yy'ın ortalarında parçalanınca, devleti oluşturan büyük oymaklardan Baharlı Türkmenleri Akkoyunlu'lara boyun eğmeyerek Horasan'a göçtü. Daha sonra da Hindistan'da ki Behmeni hanedanının hizmetine girdiler. Sultan Kulu burada 1512 yılında Kutub Şah devletini kurdu. Türkler böylece Hindistan'da ki Müslümanlığı güçlendirdiler. Haydarabat şehrini onlar

¹⁰⁹ Parmaksızoğlu, *aynı eser*, 37-38.

¹¹⁰ *aynı eser*.

kurmuşlardır. Türk Babürlü devletinin emirleri arasında Baharlu Türkmenleri de bulunuyordu¹¹¹.

Akkoyunlu, Timur ve Osmanlı siyasi politikası ve savaşları bölgedeki Türk aşiretlerinin İran, Azerbaycan ve Horasana göçmelerine sebep oldu. Göçmeyenler dağ köylerine sığınarak Kürtleştiler. Nitekim bugün bile milliyet ve dillerini kaybederek Kürtleşen birçok Türk aşiretinin varlığını görmemiz mümkündür.

Fahrettin Kırzioğlu bölge aşiretlerinden; Abdalan, Ağuçanlı, Hertuşı, Avşar, Balakürdi, Banuki, Beleki, Bazuki, Beritanlı, Bohti, Bucak, Takuryan, Dümbüllü, Guran, Heriki, Khalaçı, Karakoçan, Karaulus, Kotan, Mameki, Milan, Mukuri, Suran, Şemikan, Şikaki (Şemsiki), Torun, Zırkanlı, Zılanlı... ların Türk kökenli olduğunu söylemektedir¹¹².

Fatihin kendisi gibi Türk olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'la yaptığı savaş sonucunda, Osmanlılar pek çok esir ele geçirdiler. Bunlardan bilginler ile Timur soyundan olan prensler ve diğer ileri gelenler serbest bırakılırken, geriye kalan Türkmenlerin birçoğu öldürüldü¹¹³.

Hülasa tarihin orta çağlarında bu bölge Türk ruhuyla yaşamıştır. Yalnız o zamanlarda halk iki sorunla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan birincisi geleneksel şeyhler ve seyyidlerdir. Bunlar bey ve ağalarla el ele vererek zavallı halkın elinden dünya cennetini almış, ahiret cenneti ümidini vermişlerdir. Asırlarca hem halkı soymuşlar, hem de kendilerini velinimet ve kurtarıcı olarak tanıtmışlardır. İkincisi ise Osmanlı ve Sefeviler'in bölge üzerindeki siyasi amaçlarıydı. Biri gelir Kızılbaş der, Türkmen der talan eder, öldürür, öteki gelir Osmanlı der, Sünni der yağma eder keser. Birinci sorunun o zamanlar pek kimse farkında değildi. Fakat ikinci soruna karşı halk sonraları tedbir alarak "ne Türk'üz ne Türkmen'iz ne de Osmanlı'yız" demek zorunda kalmış, "Kürd'üz" deyip bir yana çekilmişlerdir. Geçi böyle yapmakla hayatlarını kurtarmışlarsa da milli benliklerini kısmen de olsa kaybetmişlerdir¹¹⁴.

¹¹¹ Fazla bilgi için bk. Sümer, *Karakoyunlular 1*, 292 vd.

¹¹² Fahrettin Kırzioğlu, *Türk Boylarından Kürtler*, Ankara 1984, 25 vd.

Ayrıca bu konuda fazla bilgi için bk: Rişvanoğlu, *aynı eser*, 11-57 ; Fırat, *aynı eser*, 15 vd.; Sevgen, *aynı eser*, 134-240 ; Edip Yavuz, "Tarih boyunca Türk kavimleri", Ankara 1968, 15-27 ; Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul 1982, 13 vd.

¹¹³ Sabri Paşa, *aynı eser*, 27.

¹¹⁴ *aynı eser*, 29.

Bölge insanının Kürd'üz demelerinin sebepleri, Şahın ve Sultan Selimin bölgeyi kurtarmak için bunlar üzerinde belli bir politika gütmelerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı Devletinin bölge insanına ayrıcalıklar tanınması ve bazı vergi muafiyetlerini getirmesi de başka etnik gruplara mensup olanların da kendilerini Kürt kimliğine büründürmelerine sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle Kürtlere tanınan vergi imtiyazı ve muafiyetlerden faydalanmak isteyen Türkmen aşiretleri de kendilerini Kürt olarak göstermişlerdir.

Bu karışık durumdan dolayı Osmanlıların tam manasıyla bölgeye hakimiyet kuramadıklarını bazı bilim adamları dile getirmektedir. Burada tam hakimiyet sağlanamamasının en önemli sebepleri; şüphesiz bölgenin etnik yapısının çeşitlilik arz etmesi, Osmanlı merkezine hayli uzak oluşu, savaş masraflarının ağırlığı, aşiretlerin zaman zaman İranlıların baskısıyla onların tarafına geçmeleri, İranlılar ordularını Türkmenlerden oluşturdukları ve Şahseven olarak adlandırdıkları, Osmanlılara benzer kul sistemine dayanan güçlü ordular meydana getirmeleri olarak gösterilebilir.

Safeviler Çaldıran zaferi sonucunu hiçbir zaman hazmedemediler. Durmadan askeri ve siyasi propagandalarına devam ettiler. Aşiret reislerini ve ağaları kandırmaktan el çekmediler. Fırsat bulduklarında hududu geçip bölgeyi istila ettiler. Yalnız bazı kaleler mukavemet edebiliyordu. Bunun üzerine Osmanlı ordusu seferber olur, gelir Şiileri kovar kışlarına dönerlerdi. Osmanlı uzaklaşınca onlar tekrar ortalıkta görünürlerdi. Osmanlıların geri dönmesi halkı kararsızlık ve ümitsizlik içinde bırakırdı. Bunun neticesinde tarih boyunca halk kim kuvvetli ise ona itaat ederdi. Ancak çoğunlukla halkın Sünni oluşu Osmanlıların tercih edilmesine neden olurdu ¹¹⁵.

Bu sebeple Sultan Selimden sonrada bölge sorunları diğer Osmanlı padişahlarını da sürekli meşgul etmiş ve bir dizi seferler yapmak zorunda kalmıştır. Böylece tarihte bölge bir ilerleme yolu tutamamış, rahat yüzü görememiştir. Bir yandan İran-Osmanlı savaşları, öte yandan aşiret kavgaları, ağaların zulmü, ziraat, ticaret, sanat ve imar adına bir eserin meydana çıkmasına mani olmakla kalmamış orta çağdan kalan medeniyet kalıntıları da mahvolmuştur ¹¹⁶.

Sultan Selimin bölge üzerinde uyguladığı politikalarından biriside ekonomiktir. Onun İran aleyhine birtakım yeni kararlar aldığı görülmektedir.

¹¹⁵ Sabri Paşa, *aynı eser*, 32.

¹¹⁶ *aynı eser*, 38.

Bunlardan birisi Acem diyarına gidip gelmenin yasak edilmiş olmasıydı. Çünkü Kızılbaşlara lazım olan malzemenin hemen hemen hepsi Osmanlılardan gidiyordu. Buna mani olduğu takdirde Kızılbaş'ların büyük bir zaafa uğrayacağını kabul eden Yavuz, bu hususta çok şiddetli hareket ediyor ve sıkı emirler veriyordu. Fakat tüm bu emirler ve uygulanan cezalara rağmen İran yolunun büsbütün kapanması mümkün olmuyordu. Yani tüccarlar bu karlı işten vazgeçirilmedikleri için, gerekli malzeme kaçak olarak İran'a akıp gidiyordu. Nitekim Osmanlı teknolojisine ve malzemesine dayanarak Şah İsmail yeni silah yapımına girişmiştir. Bilhassa bir Osmanlı topu numune alınarak Şahın top imaline başladığını gösteren belgeler mevcuttur¹¹⁷. Bu yolda ticarete bulunanlara verilen cezalar pek şiddetliydi. Yakalananların malları ellerinden alındığı gibi kendileri de hapse atılıyordu. Bunlar arasında birçok suçsuz insanda vardı. Bu gibiler müracaat ederek hak talep ettiklerinde, Padişah; dini mubinin gayreti için bir husus olduğundan sabırlı olmalarını söylemiştir¹¹⁸.

Türlü hilelere başvurularak devam ettirilmekte olan malzeme ve silah ticaretinin, Arabistan üzerinden İran'a yöneldiğini haber almış olan Padişah, ilgililere daha şümüllü ve dikkate değer bir takım hükümler gönderdi. Bunlardan bir tanesi 1515 Kasımında Karesi sancak beyi Hüseyin ile bu sancak kadılarına ve iskele eminlerine gönderilen hükümdür. Bu hükümde Padişah; "daha önce emredilmesine rağmen Türklerin Arap ve Acem suretine, Arap ve Acemlerin de Türk suretine girip İran'a gidip geldiklerini, ne karadan ne de denizden herhangi bir kimsenin ticaret, Hac ve seyanat maksadıyla Arabistan ve İran'a gitmeleri yasaktır. Yasağa riayet etmeyenlerin hemen öldürülmesi ve kendilerine ait her cins eşyanın zapt edilmesini, sınırdaki sancak beylerine emrettim. Vazifelilerin bu hususta gösterecekleri ihmal ölümle tecziye edileceklerdir." demektedir¹¹⁹.

Selim Han, Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'de sanat, marifet, tüccar ve ilim adamlarından 1000 kadar aileyi İstanbul'a göçürtmüştür. Muhtemelen Yavuz böyle bir icraatla Safevi toplumunu temel direklerden yoksun bırakmak ve onları zayıflatmak gibi bir siyaset gütmüş olmalıdır.

Kanuni döneminde Yavuz'un icraatlarıyla ilgili sorular gündeme gelmiştir. Bu konuyla ilgili Hoca Sadettin bize olayı şu şekilde nakletmektedir. "...merhum Sultan Selim hazretlerinin gizlerinin ortağı, yoldaşı ve sırdaşı idiniz. Ettiklerinin gerçek nedenlerine kesinkes bilmiz vardır. Padişah

¹¹⁷ Topkapı Sarayı Arşivi, No: 6320.

¹¹⁸ Tansel, *Yavuz*, 84.

¹¹⁹ *gös. yer.*

hazretlerinin merhum babalarının kimi tutumlarına itirazları bulunmaktadır. Ol davranışlarının yanıtları varsa açıklanmasını isterler...ya tüccarların günahları neydi ki mallarını toplattırmıştı? : ... tüccarlar aracılığıyla ol yaramazların ellerine savaş nacakları ve de gereçleri girdiği, İran topraklarına donatım eşyası arasında silah götürüldüğü, ol madenden yoksun ülkeye gümüş ve demir taşındığı Padişah katında öğrenilecek bu yolu kapamak için gerekli önlemleri aldı. İçerikleri çok sert ve yıldırıcı buyruklarla dolu hükümler yayınlattı. İran diyarından maden alışverişinden elde olunan gelirlerden vergi alınmazdı. ...yasakları ağırlaştırdı. Hatta Arap diyarından İran'a gidişleri bile durdurmak için Arap ülkelerine olan ticareti dahi yasaklamıştı. ...bu yüzden dünya evine odun atma sevdasına düşen tüccar, düştükleri hırsıyla Kızılbaş diyarına yeniden kumaş götürmeye başladı. ...gazaba geldi Rum tüccarlarının emel keselerini mühürleyip azgınlık yoluyla topladıkları malları bir süre gözlerinden uzakta tutmaya karar verdi. ..."¹²⁰.

Yavuz ekonomik bir silah olarak İran'a altın ve gümüş yağdıran ipek ticaretini de yasakladı¹²¹. Bursa'da ki ipek tüccarlarını Balkanlara sürdü. Memlûklülük'in Kafkasya'dan Çerkez köle ticareti yapmalarını da önledi¹²². Yavuz bu önlemlerle İran ekonomisi ve silah sanayisini çökerterek Şah İsmail'e büyük bir darbe vurmuştur.

Yavuz Selim, Şah İsmail'e karşı uyguladığı katı ve tavizsiz politikasını onun elçilerine karşı da tatbik etmiştir. "...şimdiki halde sapkınlığa batmış olan Erdebil oğlu İsmail mutlu eşliğime Hüseyin bey ve Behram ağa adındaki adamlarını elçilik hizmetine gönderüp söz ve yazıyla birbir yakarış ve kulluklar sunmağla aramızda barışık ve anlayış oluverirse ol yakadan ne murad olunursa rızayı şerifim üzere kabul suretin gösterüp nice yaltaklanmalar eylemiş. Amma onun sözlerine ve niyetine güven olunamayacağı için sözü edilen elçileri Dimetoka hisarında, öteki adamlarını da Kilitbahi kalesinde hapsedtirdim..."¹²³, diye İdris'e bilgi vermektedir.

Sultan Selim Şahın elçilerini hapse atarak İran'a bu konuda kesin teslim olunmadıkça, Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girilmedikçe taviz verilmeyeceği ve bu davadan vazgeçilmeyeceği mesajını vermiş, ayrıca bu konu, İdris-i Bitlis-i aracılığı ile bölge beylerine iletılarak Padişah tavrını ortaya koymuş, onlara kati güvence ve dayanma gücü vermek istemiştir.

¹²⁰Hoca Sadettin, *aynı eser*, 212.

¹²¹ fazla bilgi için bk.: Fahri Dalsar. *Türk Sanayi ve Ticaretinde Bursa'nın İstikbal*. İstanbul 1960. 27. vd. ayrıca bk. İnalcık, *Osmanlı*, 203-222.

¹²² Kinross, *aynı eser*, 118.

¹²³ Hoca Sadettin, *aynı eser*, 272.

Yavuz'un Doğu politikasının en önemli yanlarından birisi de onun hareketine engel teşkil edecek Şah İsmail ile gerektiğinde işbirliği yapacak olan köprü başını tutmuş devletleri ortadan kaldırmak olmuştur. Bunlardan bir tanesi daha önce anlatılan Zülkadiroğulları Devletine karşı girişilen harekettir. Yine bu konuda diğer bir icraatta Ramazanoğulları Devletini ortadan kaldırmasıdır. Ancak bu politikanın diğer önemli bir cephesi de Şah İsmail'le sürekli irtibatı olan ve fırsat buldukça Osmanlıyı arkadan vurabilecek Memluk Devleti üzerine yapılan seferdir. Çaldıran yürüyüşü sırasında Memlukluların desteğini almak için Sultan Selim tarafından teklif edilen ittifak geri çevrilmişti. Onlar tarafsız ve beklemede kalmayı politikalarına daha uygun buldular. Kansu Gavri, Osmanlı-İran savaşının sonucuna göre tavır belirliyecekti. Selim Memluk devletine büyük bir darbe vurarak Şahın tüm kollarını budamak istiyordu. Yavuzun Mısır'a açacağı seferin sebepleri mevcuttu. İki devlet arasında Sultan Bayezıt döneminde çatışma olmuş ve husumet ortaya çıkmıştı. Şah İsmail ile Kansu Gavri'nin anlaşması bu seferi hızlandırmıştı. Şah İsmail Memluk sultanına gönderdiği mektupta "...şüphesiz Acem Şahı Mısır Sultanına.... elçi gönderip benim başıma gelen bela... senin bölgelerine de erişir. Şüphesiz felaket ve kötülüklerin yok edilmesi padişahın en önemli işlerindedir. Mısır ve Acem iyi uyuşma içinde olurlarsa memleket rahat olur. Sultan hazretlerinden sorulur ki Selim Han üzerine saldıracak, Mısır askeriyle takip oluna, eğer sultan hazretleri tarafına yönelip hareket ederse bu yandan Acem aslanlarıyla fakiriniz hazırım"¹²⁴ demektedir.

Selim, Şah İsmail'in en önemli müttefiki Memluk devletini ortadan kaldırarak, Mısır, Suriye, Filistin ve Arabistan topraklarına hakim oldu. Bir taraftan halifeliği elde ederken öbür taraftan kutsal şehirlerin anahtarlarını da alarak İslam dünyasının tek ve tartışmasız lideri durumuna yükseldi. O, böylece Kızılbaşlara karşı mücadelesine siyasi, dini ve ekonomik yönden daha güçlü ve kararlı bir şekilde devam etmek istedi. Nitekim daha sonraki dönemlerde de Şah İsmail Osmanlı muhalifleriyle işbirliği içine girmiştir. Bunlardan biri de daha sonra Yavuz tarafından Şam valiliğine atanan Canberdi Gazzali'dir¹²⁵.

Selimin Doğu politikalarından en önemlisi, şüphesiz dini açıdan olmuştur. Esasen o daha tahta oturduğu gün huzurunda bulunan ümera, vezir ve askerlere "Malumunuzdur ki Şeyh Haydaroğlu İsmail bir namerdı rezil iken adını Şah kodu." Sözleriyle konuşmasına başlamış. Kızılbaşların kötülüklerini

¹²⁴ Celalzade, *aymı eser*, 403

¹²⁵ *Topkapı Sarayı Arşivi*, No:5469.

anlatmış... “imdi evvela ol müfsidin üzerine külli seferim vardır...” diyerek karşısındakilerden bir cevap istemiştir¹²⁶. Üç kez meramını tekrarlamasına rağmen herkes sükut etmiş bir cevap vermemiştir. Ulema ve umera kendileri gibi Müslüman olan bir devlete savaş açmasının zorluklarını bilmekteydiler. Bu siyasi, dinî ve askeri zorluklara rağmen, Selim bu meselenin kökten halledilmesi gerektiği ve Kızılbaşların devleti için büyük bir tehlike arz ettiğine inandığından, her türlü zorluğu kabullenmiş görünüyordu. O tüm bu zorlukları asgariye indirmek, hareket serbestisi kazanmak ve Müslümanların desteğini sağlamak maksadıyla devrin ulemasına başvuruyor, olayı tartışıyor ve onlardan hareketin şer-i şerife uygun olduğuna dair fetva alarak dinî bir politika izliyordu.

Nitekim devrin uleması, Kızılbaşların peygamberin şeriatı, sünneti, İslam dini ve Kuran ile alay ettiklerini, Allah'ın haram kıldığı şeylere helal dediklerini, şeriat kitaplarını ateşte yaktıklarını, Sünni ulemayı öldürdüklerini, mescitleri yıktıklarını, Hz. Ebubekir ve Ömer'e sövdüklerini, onların Hilafetlerini inkar ettiklerini, Hz. Aişe'ye iftira ederek sövdüklerini, Şah İsmail'i tanrı yerine koyarak secde ettiklerini dile getirerek Müslümanların hassas noktalarına dokunuyor ve onları tahrik ediyordu¹²⁷. Böylece Selim Kızılbaşlara karşı hareketini bir nevi din düşmanlarına karşı gaza ve cihat olarak ilan ettirmiş, bu dinî politikayı sürekli gündemde tutmasını bilmiştir.

Sonuç olarak söylenebilir ki Sultan Selim iyi bir devlet adamında bulunması gereken tüm özellikleri üzerinde taşıyan biri olarak tarihi gelişmeleri, geçmişi ve içinde bulunduğu ortamı çok iyi kriter etmesini bilmiştir. İç dünyasında merhametli ve duygusal olmasına karşın devlet meselelerinde oldukça duyarlı, tavizsiz ve korkusuzdur. Devletin dayandığı ilkeleri ve ümmet fikrini çok iyi benimsemiştir. O Türk olmasına rağmen hiçbir zaman Türkmenleri koruyan bir politika izlememiştir. Hatta Kürtleri ve diğer etnik gurupları Kızılbaş Türkmen'lere tercih etmiştir. Bölgede dinî, sosyal, siyasal ve ekonomik politikaları çok ince bir şekilde uygulamasını bilmiş, insanları kazanarak devletin hizmetine almıştır. Onun uyguladığı bu siyaset Osmanlı devletinin daha sonraki dönemlerine örnek teşkil etmiştir. Nitekim Doğu Anadolu bölgesinde oluşturduğu yönetim, Kanunî döneminde de aynen uygulanmış, “daha önceki temessükleri” yenilenmiştir.

¹²⁶ Ali, *aynı eser*, vrk. 234 a.

¹²⁷ Tansel, *Yavuz*, 35.

E . DOĞU ANADOLUDA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI

1. Osmanlı Devleti'nin Fethettiği Bölgeler Üzerinde Uyguladığı Genel Politika

Sultan Selimin ve daha sonraki Osmanlı devletinin doğu politikasını anlayabilmek için, bu devletin idare anlayışının nasıl olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Devlet sınırları içerisinde uygulanan siyasetin genelde değişmeyen belli temel prensipleri mevcuttur. Ancak bu siyaset bölge ve toplumların, tabii ve içtimai yapısına, konjonktürel değişikliklerin seyrine göre çeşitlilik arz etmektedir. Osmanlıların değişmeyen siyasetinin kaynağı ve dayanağı hukuki temel İslamiyet'in getirdiği hükümlerdir¹²⁸. Diğer bir ifadeyle Osmanlı devletinin fethettiği topraklarda uyguladığı ve tesis ettiği idare tarzını İslam uygulamaları ve hukukunda aramak gerekmektedir.

Osmanlı Devletinin yönetim felsefesi, Asrı saadet devrinden itibaren sürekli gelişen İslam devlet anlayışı ile, Orta Asya'dan Anadolu'ya intikal eden Türk töresine göre şekillenmiştir¹²⁹.

Bu temel anlayıştan hareketle Osmanlı hukukunun kaynaklarını şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- İslam hukuku ve daha geniş olarak İslam kültürünün 14.yy da Yakın Doğuda aldığı şekil.
- 2- Orta Asya eski Türk hukuku ve gelenekleri.
- 3- Osmanlı Devletinin yayıldığı yerlerde mevcut yerli hukuk ve kurumları¹³⁰.

¹²⁸ Bayram Kodaman, *Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Ankara 1985, 10.

¹²⁹ Bk, Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Trabzon 1995, 8-42

¹³⁰ Yücel, *Teşkilat Tarihi*, 3.

Adı geçen son iki kaynak İslam hukukunun çerçevesi içinde mutala'ya edilmiş ve örf olarak karşımıza çıkmıştır. Örfte İslam hukukunun kaynaklarından birisidir¹³¹.

Osmanlı Devleti kitap ve sünnet yoluyla konan bu hükümlere uygun bir tarzda devlet hayatının sosyal, iktisadi ve idari yönlerini tanzim etmiştir. Devlet farklılık gösteren hukuki siyasetini ise örfte dayandırmıştır. Örfün kaynağını milli kültür, töre, gelenek ve görenek teşkil etmektedir. Türk devlet felsefesi ise Türk örfünü oluşturmaktadır¹³². Bu örf, Osmanlı uleması tarafından Şeriata ve devlet düzenine ustaca uyarlanmıştır.

Görülmektedir ki Osmanlı devleti iç siyasetini şer'i ve örfi hukuk sistemleri çerçevesinde yönlendirerek tanzim etmiştir. Bu iki yöntem kurduğu devlet ve müesseselerine işlerlik, pratiklik ve uygulamada kolaylık sağlamıştır. Böylece Osmanlı devleti kendine has bir Osmanlı hukuku meydana getirmesini bilmiştir.

Bilindiği gibi Osmanlı devleti yeni bir bölgeyi fethettiğinde, gelirlerini tüm teferruatıyla tespit etmiştir ki, buna memleket tahriri denmektedir. Bu iş için tecrübeli beylerden veya ulemadan birisi emin sıfatıyla tayin olunurdu. Onun yanına o memleketin durumunu ve ahvalini bilen tecrübeli katipler de verilirdi. Emin, gittiği yerlerin ileri gelenlerini toplardı. Dini, askeri gurupları, eski idare altındaki halkın durumlarını ve imtiyazlarını tespit ederdi. Tüm bunları ayrıntılı olarak muntazam bir şekilde bir deftere yazardı. Defterin başına o yerin örf ve adetleri eklenirdi. Mufassal adı verilen bu defter padişahın onayından sonra yürürlüğe konurdu. Defterin başında bulunan örf ve adetler o vilayetin kanunnamesi olur ve bölgenin statüsü böylece belirlenmiş olurdu¹³³.

Osmanlı idari ve siyasi sisteminin diğer bir özelliği de sahip olduğu topraklar üzerinde ırka ve maddi sömürüye dayanan bir ayırma gitmemiş olmasıdır. Osmanlı devletinin, Avrupa devletlerinde olduğu gibi bir tarafta "Anavatan, metropolit" öbür yanda Sömürgeler, müstemlekeler, dominyonlar gibi bir ayırma kesinlikle gitmemesidir. Aslında Osmanlıyı Avrupa'dan ayıran en önemli farklılıklar da bunlardır. Osmanlı devletinin özünde sömürü, asimilasyon, yok etme ve emperyalist fikri olan bir siyaset kesinlikle yoktur.

¹³¹ Bu konuda fazla bilgi için bk: Selahattin Kıyıcı, *İslam Hukukunda Örf ve Adet*, İstanbul 1990, 125-135; Ayrıca bk. İnalçık, *Osmanlı*, 319-343.

¹³² Mehmed Niyazi, *Türk devlet Felsefesi*, İstanbul 12 vd.

¹³³ Yücel, *Teşkilat Tarihi*, 35.

Zaten İslam devlet fikrinde¹³⁴ ve Türk devlet anlayışında böyle bir uygulama yasaklanmıştır. Bu bakımdan Osmanlı devleti sınırları içinde bulunan toplumların kendi özelliklerini koruyarak barış içinde hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli tedbirleri almıştır. Nitekim Nasihatname, Siyasetname ve Kanunnameler'de devletin en çok adalet, barış, düzen, ahenk üzerinde durulmuş olması da bu zihniyetin fiili varlığını göstermektedir. Adaleti sağlama ve düzeni tanzim etmede insanı asliyetinden uzaklaştırma gibi metotlar yoktur. Bölge ve toplumlara göre idare tarzındaki çeşitlilik bu anlayışın somut delillerindendir¹³⁵.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Osmanlı devleti hakim olduğu topraklar üzerinde yaşayan toplumların özelliklerini, eski statülerini, jeopolitik durumlarını, din ve mezheplerini en ufak ayrıntılarına kadar göz önünde bulundurarak, ince bir ayarla genel devlet prensipleri içerisinde ayrı bir idare şekli tesis etmiştir. Bu uygulamaya Osmanlı'nın nasıl büyük bir devlet olduğunu, çeşitli ırk, din, bölge, mezhep farklılıklarına mensup olmalarına rağmen bir arada çeşitli milletleri yaşatarak mutlu ettiğini bize göstermektedir.

Eski Türk devlet anlayışı¹³⁶ ve İslam hukuku gereğince Osmanlı yeryüzünden fitneyi kaldırıp hakkı hakim kılmak ve cümanı düzene sokmak amacını kendisine temel bir hedef olarak almıştır. Padişahın ve devletin hakimiyetini kabul etmek şartıyla tüm tebea'ya özgürlük verilmiştir. Ümmet anlayışına dayanan Osmanlı yönetimi ırk ayırımı yapmadığı gibi, müslim ve gayrimüslim ayırımına da gidilmemiştir. Asırlar boyunca tüm farklılıkları bir noktada birleştirerek insanları sevk ve idare etmiş, onları devlete bağlayarak mutlu ve müreffeh kılmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devletini değerlendirirken; bugün içinde bulunduğumuz şartlara, sahip olduğumuz fikirlere göre değil, yaşadığı çağın şartları ve fikirleri çerçevesinde kalarak incelemek lazımdır. Böyle yapıldığı takdirde varlığını sürdürdüğü dönemde Osmanlı'nın neden büyük bir devlet ve medeniyet olduğu çok daha iyi anlaşılacaktır.

¹³⁴ Fazla bilgi için bk; Mehmet Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul 1989, 20 vd.

¹³⁵ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdulhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987, 10.

¹³⁶ Bk. Nevzat Köseoğlu, *Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, İstanbul 1997, 37-50.

2. Doğu Anadolu'nun İdari Taksimatı

Çaldıran zaferi ve bölgenin fethinden hemen sonra, bölgenin tahriri başlatılmış, idari statünün belirlenmesi işine girilmiştir. Bu konuda da yine İdris-i Bitlisi'ye müracaat edilerek yardımı istenmiştir. Sultan Selim bölge meselelerinin halledilmesi için ona tam yetki vererek, tuğralı ferman göndermiş ve padişah adına tasarrufta bulunulması sağlanmıştır¹³⁷.

Bu nedenle bölgenin idari statüsünün tespit edilmesi ve "temessüklerinin" hazırlanmasının ilk defa Yavuz döneminde İdris-i Bitlisi tarafından yürütülerek hazırlandığını söyleyebiliriz. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman zamanında İrakeyn seferinden önce bölgede yarı müstakil yaşayan beylere gönderilen emr-i şerifte geçen "kadimden temessükleri üzere" ibaresi, önceki idari statülerin Yavuz devrinde verildiğini bize göstermektedir¹³⁸.

Kanuni Sultan Süleyman'ın bu hükm-i şerifinde kısaca şöyle denmektedir: "Yavuz zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de hayırlı hizmetlerde bulunan, bilhassa sefere katılarak yararlılık gösterenlere öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan yerler kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir"¹³⁹.

Bu belgeden anlaşılacağı üzere Kanuni bölge beylerine yeni hak ve imtiyazlar vermiyor, sadece babası zamanında verilememiş geçeri olacağını bildiriyor ve bir nevi bunları yeniliyordu. Bu şekilde imtiyazlara sahip olan bölge halkı ve beyleri devlete sadık kalmış, Osmanlı ordusuyla birlikte İran'a karşı sefere katılmışlardır. Dolayısıyla imtiyazlı statüleri değişmeden devam etmiştir¹⁴⁰. Çıldır Eyaleti'nin teşekkülünden sonra buradan 4 sancak mülkiyet üzere Yurtluk ocaklık itibar edilmiştir¹⁴¹.

Yurtluk ve ocaklık¹⁴² yoluyla ürlük verilen beylerin hakimiyeti Tanzimat devrine kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemde yapılan yeni

¹³⁷ Hoca Saadettin, *aynı eser*, 271 vd.

¹³⁸ Kodaman, *Abdulhamit*, 11.

¹³⁹ Sevgen, *aynı eser*, 42.

¹⁴⁰ Kodaman, *Abdulhamit*, 11.

¹⁴¹ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 581.

¹⁴² Bk. M. Zeki Pakalın, "Yurtluk-Ocaklık", *Osmanlı Tarihi Devimler ve Temesükler Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 639.

düzenlemelerle bölgenin geleneksel statüsünün de yavaş yavaş değişerek zayıfladığı görülmektedir. Nitekim 1870'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile yeni bir düzenlemeye gidilmiş, bölgenin feodal yapısı ve nüfuzu azaltılmıştır. Sonuç olarak ta statüleri ortadan kaldırılmış ve beylik düzenine son verilmiştir¹⁴³.

Bu durum, II. Abdulhamid'in merkezi otoritesinin gücünü takviye etmek ve Ermeni faaliyetlerini frenlemek amacıyla bölgedeki güçlü aşiretleri teşkilatlandırmasına kadar sürmüştür¹⁴⁴. Çünkü bu mahalli beylerin idarelerine son verilince, bölgede meydana gelen otorite boşluğu Tanzimat döneminde merkezi hükümet tarafından doldurulamamıştı. Dolayısıyla bu strateji değişikliği Ermeni faaliyetlerini büsbütün arttırmış, bölgede dengeler sarsılmış, bölge halkının istismar edilmesine zemin hazırlanmıştır. Bu durumu çok iyi görebilen II. Abdulhamid, bölgenin yeni şart ve özelliklerine uygun, Yavuz dönemi örnek alınarak bir idare tarzı kurmuştur.

Osmanlı devleti idaresi altına aldığı bölge ve toplumların özelliklerine göre, çeşitli idare tarzları uygulamıştır. Ancak bu çeşitlilik şekilden ziyade, muhtevada kendini göstermiştir. Osmanlı idare prensibine göre her bölgenin mahalli, coğrafi ve tarihi özellikleri göz önüne alınarak farklı teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu farklılık ve çeşitlilik sadece aynı sancığa bağlı kaza, nahiye ve cemaatler içinde söz konusu olabiliyordu. Bu nedenle her sancak için olduğu gibi farklı bazı nahiye ve cemaatler için de kanunnameler düzenlenmiştir. Bu farklılıklardan dolayı bazı sancaklar, özelliklerine göre değişik statülere bağlanmıştır.

Çaldıran zaferinden sonra bölgede Diyarbakır merkez olmak üzere Musul, Bitlis, Mardin, Harput, Dersim ve Çapakçur'u da içine alan geniş bir eyalet oluşturulmuştur. Kendilerine yazılan fermanlarla Cenab tabiri kullanılmıştır¹⁴⁵. Kanuni devrinde yeniden bir düzenleme ile Van'da ayrı bir eyalet teşkil edilmiştir. Van ve Diyarbakır İran sınırında olduğundan hem orduların hareket noktası hem de önemli merkezler durumuna getirilmişlerdir¹⁴⁶.

Doğu Anadolu'daki sancakların farklı statülerinin belirlenmesinde, bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, etkinliği ve hakimiyet

¹⁴³ Kodaman, *Doğu Anadolu*, 13 vd.

¹⁴⁴ Fazla bilgi için bk. Bayram Kodaman, *Şark Meselesi İşığı Altında II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983, 13 vd.

¹⁴⁵ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 580

¹⁴⁶ Yinanç, "*Diyarbakır*", 601 vd.

öncesi siyasi-içtimai vaziyetleri rol oynamıştır. Şerafettin Turan Diyarbakır ve Van eyaletlerinde bulunan sancakların adları ve statülerini aşağıdaki şekilde göstermektedir¹⁴⁷.

DİYARBAKIR EYALETİ

a. Hükümet Adı Altında Geçen Sancaklar

1- Hazzo	Ocaklık	4-Tercil	Ocaklık
2-Cizre	Ocaklık	5-Palu	Ocaklık
3-Egil	Ocaklık	6-Genç	Ocaklık

¹⁴⁷ Doğu Anadolu Sancakları için bk. Şerafettin Turan, "XVII.yy da Osmanlı İmparatorluğunun idari taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 yillığı*, Erzurum 1962, 201.

a. Sadece Sancak (Liva) Adıyla Anılanlar:

1-Çemlik	Ocaklık	13- Çapakçur	Ocaklık
2-Sağman	Ocaklık	14- Siirt	Ocaklık
3-Hasankeyf	-----	15- Görgil	Ocaklık
4-Pertek	Ocaklık	16- Ağakıs	Ocaklık
5-Mazgirt	Ocaklık	17-Meyyafakirin	Ocaklık
6-Çemişgezek	Arpalık	18-Botan	-----
7-Harput	Ocaklık	Zilan	-----
8-Siverek	-----	Bespan	Voyvodalık
9-Kulp	Arpalık	19-Nusaybin	-----
10-Atak	Ocaklık	20-Akçakale	-----
11-Ergani	Arpalık	21-Sincar	-----
12-Mihrani	Ocaklık	22-Zaho	-----
		23-Hemkürdkan	Ocaklık

VAN EYALETİ

a. Hükümet Adı Altında Geçen Sancaklar

1-Bitlis	Ocaklık	3-Hakkari	Ocaklık
2-Hizan	Ocaklık	4-Mahmudi	Ocaklık

b. Sadece Sancak (Liva) Adıyla Anılanlar

1-Derikli	Ocaklık	8-Kotur	Ocaklık
2-Şervi	Ocaklık	9-Ësyabert	Ocaklık
3-Müküs	Ocaklık	10-Erciş	-----
4-Keşab	Ocaklık	11-Adilcevaz	-----
5-Şıtak	Ocaklık	12-Bargiri	Ocaklık
6-Kesan	-----	13-Şikak	Aşiretlik
7-Albak	Ocaklık		

Doğu Anadolu eyaletlerinde bulunan sancakları üç başlık altında toplamamız mümkündür¹⁴⁸.

a. Klasik Osmanlı Sancakları: Osmanlı devletinin genelde bütün bölgelerinde uyguladığı idare tarzıdır. Sancak beyi doğrudan merkez tarafından tayin ve azledilebilirdi. Hiçbir imtiyaza sahip olmayıp, sancağı dahilinde hem mülki hem de askeri yetkilere sahipti. Bu sancaklarda timar sistemi uygulanırdı.

Doğu Anadolu'da bu tür sancaklar genelde aşiret yapılarının sağlam olmadığı, şehirleşmenin, yerleşik hayatın ve tarımın hakim olduğu yerlerde oluşturulmuştur. Bu statüye tabi Harput, Hasankeyf, Akçakale, Sincar, Zaho, Bothan, Zilan, Bespan, Erciş, Adilcevaz, Kesan, Siverek, Ergani ve Çemişgezek sancakları sayılabilir¹⁴⁹. Diyarbakır ve Van paşa sancakları da bu tür sancaklar arasında yer almaktadır. Bu tür sancaklara tayin edilen sancakbeyleri, genellikle bölgesinde tanınmış, nüfuzlu umera arasından seçilmekteydi.

b. Ektrat Sancakları: Klasik Osmanlı sancaklarından farklıdır. Bölgeye eskiden beri hakim olagelen nüfuzlu eski mahalli beyler ve hanedanlara mülkiyet yoluyla "Yurtluk ve Ocaklık" olarak verilmiştir. Bunun en önemli sebebi, bu beylerin fetih zamanında Osmanlıya verdikleri hizmetleri, itaatleri, Şaha karşı mücadeleleri ve bölgenin özellikleridir.

Bu beyler ölünceye kadar sancakbeyliğini yürütmekte. vefat ettiğinde de oğluna yoksa en yakınına verilirdi¹⁵⁰. Ancak ihanet ettiklerinde sancakbeyi derhal merkezi otorite tarafından değiştirilmekte ve yerine aynı aşiretin ileri gelenlerinden biri atanmaktaydı.

Bu sancaklar birer tahrir defterine sahipti. Sefer esnasında sancak beyi aşiret kuvvetleriyle beylerbeyinin hizmetine girmek zorundaydı. Aynı şekilde bu sancaklar mali ve hukuki konularda yetkiilerle donatılmış, merkezden kadılar tayin edilmekteydi.

¹⁴⁸ Fazla bilgi için bk: Kodaman, *Abdulhamit*, 15 vd.

¹⁴⁹ Kodaman, *Doğu Anadolu*, 19.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, *aynı eser*, 581.

Sayıları devirlere ve şartlara göre değişmekle birlikte bu tür sancaklar Diyarbakır eyaletinde 13, Van eyaletinde ise 9 olmak üzere 22 tanedir¹⁵¹. Ancak bu rakamları kesin ve değişmez olarak kabul etmek oldukça zordur. Çünkü bu sayılar yıllara ve dönemlere göre değişmektedirler.

Kısaca Ektrat sancakları, klasik Osmanlı sancaklarından farklıdır. Bu farklılık ocaklık usulü ile tasarruf edilmesi ve sancakbeyinin sahip olduğu bir takım imtiyazlarla tayin-azil edilme şekline göre gelmektedir.

c. Hükümet Sancakları: Bölgede hükümet olarak nitelendirilen bu tür sancakların sayısı da dönemlere ve şartlara göre değişmekle birlikte Diyarbakır'da altı, Van'da dört olmak üzere toplam on tanedir. Ektrat sancaklarında olduğu gibi "Hin-i Fetih'te hizmet ve itaatleri karşılığında tefviz ve temlik olunmuşlardır"¹⁵².

Buralara atanan sancak beylerine verilen ahitnameler gereği, azl ve nasb edilmemekteydiler. Bu sancakların en önemli özelliği tahrir işlemine tabi tutulmamalarıdır. Böyle olunca, bu sancaklara Osmanlı memurları ve umera gönderilmemiştir. Yani bu sancaklar memurların selahiyet ve nezaretleri dışında tutulmuşlardır. Ancak sancak beyinin ölümü veya ihaneti ile yerine evlat veya akrabalarından birisi tayin edilmiştir. Soy tükenmedikçe, hariçten kimse buraya tayin edilemezdi. Sancak beyi vergilerini bizzat topladığı gibi yargı yetkilerini de üzerinde bulunduruyordu¹⁵³. Sefer esnasında kuvvetleriyle birlikte beylerbeyinin hizmetine girmek mecburiyetindeydiler. Bu sancak beyleri hangi eyalete tabi iseler, o eyaletin beyleriyle savaşa giderirdi¹⁵⁴.

Askeri kuvvetleri aşiretlerin büyüklüğü ve etkinliğine göre değişirdi. Bu sancakları diğerlerinden ayıran en önemli özellik; tahrir ve tımar usulünün uygulanmaması, sancakbeyinin yetkilerinin oldukça geniş olmasıydı.

¹⁵¹ Kodaman, *Doğu Anadolu*, 20.

¹⁵² *gös, yer.*

¹⁵³ *Aynı eser*, 21.

¹⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. yy'larda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991,

SONUÇ

Yavuz Sultan Selim dönemi, zamanı itibariyle Osmanlı Tarihinin en kısa dönemlerinden birini kapsamaktadır. Ancak sekiz yıl gibi kısa bir süre iktidarda kalan Osmanlı devletinin 7. padişahı Sultan Selim'in icraatları, kendisinden sonraki dönemlere de damgasını vurmuştur. Diğer bir ifadeyle kısa süren iktidarı döneminde büyük işler yapmış, icraatlarının etkileri daha sonraki yüzyılları kapsamıştır. Özellikle onun ilk icraatı olan doğu siyaseti, İslam ve Türk tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçları şu şekilde kısaca sıralamamız mümkündür.

Şeyh Safiyuddin, Cüneyd ve Haydar dönemlerinden beri icraat gösteren Kızılbaşların, ne denli büyük bir tehlike ve İslam dünyası açısından korkunç bir düşman olduğunu gören padişah sultan Selim'dir. O ulemanın, ümeranın ve askerlerin şiddetle karşı çıkmasına rağmen Çaldıran Savaşına karar verebilmiş, tüm zorluklara göğüs germiş ve baskılara aldırılmamıştır. Kendisi gibi Müslüman ve Türk olan bir devletle savaşmayı meşru gösterebilmek, diğer İslam alemine karşı kendini savunabilmek için, devrin ulemasından fetva almıştır. Şah'ı bir kafir olarak ilan ettiği gibi, Kızılbaşlarla savaşmanın bir cihat, kanlarının helal, nikahlarının batıl olduğunu ilan etmiştir.

Babası II. Bayezit'in, Kızılbaşların Anadolu'daki faaliyetlerine müsamahalı ve hoşgörülü davranmasına karşın, Yavuz aynı oranda nefret etmiş ve şiddet uygulamıştır. Şüphesiz onun bu meseleyi bu denli önemsemesinin nedeni Şehzadeliği sırasında Kızılbaşların siyasi amaçlarını, Osmanlı Devleti açısından ne denli bir tehlike olduğunu, itikadi yapılarını, genel durumlarını, faaliyet alanlarını çok iyi görmesi ve onları yakından izlemesi olarak gösterilebilir.

Sultan Selim'in doğu politikası, Avrupa devletleri ve Hristiyanlarla olan siyasi mücadelelerini bir süre ertelemesine neden olmuştur. O, doğu sorunlarını hallettikten sonra batı ile uğraşma niyetinde olmasına rağmen buna ömrü yetmemiştir.

Osmanlı padişahlarının Hristiyanlara karşı uyguladıkları gaza anlayışı, Yavuz dönemiyle değişmiştir. Kızılbaşları küffar ile aynı kategoriye koymuş, tehlikenin doğu Rafizilerinden geleceğini sezerek o tarafa yönelmiştir.

Askeri bir kişiliğe sahip olan Sultan Selim, olağanüstü şartlarla padişah olmuştu. Selim, hasta, yaşlı, pasif ve asker gözünde otoritesini kaybetmiş olan II. Beyazıt'ın meydana getirdiği otorite boşluğunu giderici tedbirler alarak icraatına başladı. O, Kızılbaş sorununu çözebilmek için tüm gücünü doğu fütühatına vermek istiyordu. Bu nedenle Avrupa devletleriyle iyi geçinme politikası izledi. Venedik, Macar, Moskova ve Memlük devletlerinin elçileriyle ayrı ayrı görüşerek antlaşmalar yaptı. Yavuz aslında böyle bir politika gütmekle arkasından emin olmak istiyordu.

Yavuz'un doğu politikası ve ilk icraatı olan Çaldıran savaşı, Anadolu, Osmanlı ve İslam tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur diyebiliriz. Doğu Anadolu tamamen ilhak edilerek devlete bağlandı. Yavuz'un açtığı bu yolda, daha sonraki Osmanlı padişahları da yürüyerek İran, Irak ve Kafkasya'yı fethettiler. Orta Anadolu'dan Van Gölüne kadar ki topraklar, başta Erzurum olmak üzere Erzincan, Kars, Van... gibi yöreler Osmanlı devletine bağlandı. Büyük bir toprak kazanımı elde edildi. Böylece Azerbaycan, Kafkasya, İran ve Irak yolu Osmanlı devletine açıldı.

Çaldıran savaşı daha sonraki Osmanlı padişahlarının doğu politikasına rehberlik ve öncülük ederek, 16. yy'da İran, Irak ve Kafkasya'nın fethi için girişilen seferlerde, bölgedeki Erzurum, Van ve Diyarbakır başlıca üsler olarak kullanıldı. Özellikle Memlük ve Zulkadir ülkesine yapılan seferde Diyarbakır büyük bir rol oynadı. Kafkasya ve Hazar ötesi Türk topluluklarıyla birleşme politikası ve düşüncesinin temelleri de bu dönemde atıldı.

Çaldıran savaşı sırasında Memlük devletinin kararsız tutumu ve hatta Şah İsmail ile Osmanlıya karşı birleşme eğilimi neticesinde, Mısır ve Suriye de fethedildi. Kutsal yerlerin anahtarları teslim edildiği gibi, siyasi ve manevi açıdan çok önemli bir güç olan Halifelikte Osmanlı Devletine geçti.

Selim, Şah İsmail'e karşı başarılı olmak ve onun kollarını budamak istiyordu. Bu nedenle Çaldıran Savaşı sonrası yolunun üstündeki devletçikler olan Zülkadir ve Ramazanoğulları beyliklerini de ortadan kaldırarak topraklarını ilhak etti. Böylece köprü başlarında olan ve Osmanlı hareket serbestisini engeller nitelikte olan güçleri de ortadan kaldırarak Anadolu Türk birliği sağlandı. Ancak Zulkadir ülkesinin işgal edilmesi, Osmanlı-Memlük savaşını hazırlayan en önemli neden oldu.

Yüksek Doğu Anadolu yaylalarının ele geçirilmesi stratejik bakımdan çok önemliydi. Osmanlı Devleti Şah İsmail yönünden gelen istila hareketlerine

karşı doğal bir savunma gücüne kavuştu. Bu yeni durum Asya'daki güçler dengesini bozarak, Osmanlının lehine değiştirilmiş oldu.

Her ne kadar Mısırın tersine Sultan Selim İran'ı tamamıyla fethedememiş, Orta Asya ve Çin Ticaret yollarına hakim olamamışsa da, Doğu-Güney Doğu Anadolu ve Basra Körfezine kadar ki Irak'ı kontrol altına almayı başarmıştır.

Çaldıran savaşıyla Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu zaaf lar tespit edilmiş ve padişah tarafından giderilmiştir. Sefer esnasında ümeranın ve askerlerin çıkardıkları olaylar ve isyanlar Selime zor anlar yaşatmıştı. Bu olayların su yüzüne çıkmasına neden olan Çaldıran savaşı sonunda, Devlet içinde bulunan desantirilize unsurlar yok edilerek gerekli önlemler alındı. Yeniçerilerin ocak nizamı yeniden düzenlenerek etkinlikleri kırıldı ve kontrol altına alındı. Ümera ve Yeniçerilerden bazılarının Şiiliğe meyyal oldukları görülerek gerekli tedbirler uygulamaya koyuldu. Hürafe haline gelen Bektaşilik anlayışına da bundan sonra şüp he ile bakılmaya başlandı. Bu tedbirlerle merkezi otorite güçlendirilerek Devlet dinamik bir hale getirildi. Etkin güç odakları diskalifiye edildi. Bu durum iç fitneyi önlediği gibi Osmanlı Devletinin zaaf larından istifade etmek isteyen devletlerin muhtemel başkaldırıları da önlendi.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu, 641 yılında Müslüman Araplar tarafından fethedilmiş 11.yy. dan itibaren de kitleler halinde göçebe Türkmenler buraya göçerek yerleşmeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle, Doğu-Güneydoğu Anadolu, Orta ve Batı Anadolu'dan asırlar önce Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır.

Osmanlı Devleti için Doğu'da siyasi ve dini bir tehlike haline gelen Şah İsmail'in, Anadolu üzerinde ki emellerine son verilmiş, İran'la kesin bir anlaşma yapılmamasına rağmen Osmanlının Doğu sınırında ki Safevi Devletinin büyük bir hızla gelişmesi önlenmiş, İran uzun süreli etkisiz hale getirilmiş, Şahın mezhebine inanarak onun karizmatik, siyasi ve manevi kişiliğine kayıtsız ve şartsız biat eden Kızılbaşların inancı biraz olsun sarsılmış, Doğu Anadolu Sünnileşmiş, Anadolu'da Kızılbaşlar azınlığa düşmüş ve Selçuklulardan sonra bozulan jeopolitik durum yeniden düzenlenmiş ise de, bölgede büyük bir siyasi-etnik gelişme ve değişme yaşanmıştır.

Şah İsmail, Osmanlıyı kanlı kendisini de Mehdi olarak Anadolu Türkmenlerine lanse etmekteydi. Onun ünü tüm Anadolu Heteredoks

Türkmenler arasında yayıldı. Anadolu halkının duygu,düşünce,inanç yapısı ve göçebelerin devletle olan sorunlarını çok iyi bilen Şah İsmail,Osmanlı Devletini tümünden yıkmak istiyordu.”Haktan inayet olursa/Şah Uruma gele bir gün/hep devşire gele iller/Şaha köle olan kullar/Urumda ağlayan sefiller/Şad ola da güle bir gün”dizeleri ile mürid ve ozanlar halkı saf saf Şah İsmail’in saflarına katmaktaydılar.

Şahın bu yayılma tehlikesine karşı ülkedeki tüm Kızılbaş Türkmenleri karşısına alan Yavuz, onların üzerine şiddetle gitmekteydi. Nitekim padişah savaş öncesi 40 bin Kızılbaş'ı idam ve hapis ettirdi. Bir kısım Türkmenleri sürgüne ve mecburi göçe zorladı. Onun bu şiddet hareketi Doğu Anadolu da yurt tutmuş ve kök salmış Türk aşiretlerinin tümüyle İran'a geçerek, Şah İsmail'in hizmetine girmeleriyle sonuçlandı. Ayrıca Orta ve Güney Anadolu'daki göçebe Kürt Aşiretlerinin bir çoğu göçürtülerek Doğu Anadolu da ki İran sınırına yerleştirildi. Bu durum eskiden beri Türkleşmiş olan Doğu Anadolu'nun el değiştirerek başka etnik gurupların eline geçmesine neden olmuştur. Yani Doğu Anadolu'nun etnik yapısı değişmiştir.

Yavuz Selimin ve Şah İsmail'in Doğu Anadolu politikaları sonunda bir çok Sünni ve Kızılbaş Mezheplerine mensup insanlar hayatlarını kaybetti. Anadolu'da ayaklanan Kızılbaşlar Osmanlı Devleti, İran da ayaklanan Sünniler Safevi Devleti tarafından kıtale uğratıldılar. Bunun neticesin de Anadolu'daki Kızılbaşlar ve İran'da ki Sünniler azınlığa düştüler. Ancak hemen şunu söylemek gerekir ki, bu dönem de İran çoğunlukla Sünni olup Kızılbaşlar azınlıktaydı.

Çaldıran savaşı sonucu baskı ve şiddet uygulanarak Sünni halk İran'da zorla Şiileştirildi. Şah İsmail Sünni ve Türkmen Akkoyunlu Oymağından 40-50 bin kişiyi kılıçtan geçirdi. Bu zulmünden dolayı kendisini kınayan anasını bile tereddüt etmeden öldürdü. Şah İsmail'in bu politikası daha sonra Tahmasp ve 1. Abbasa da rehber olmuştur. Adı geçen Şahlar zamanında Sünnilere karşı şiddet ve tasfiye uygulamaları kesintisiz devam etmiştir. Böylece İran'da ortak bir kültür ve kimlik yaratılarak, İran milliyetçiliğinin temelleri atıldı.

Doğu Anadolu Yavuz'un Doğu politikası neticesinde Osmanlı Devletine katıldı. Bölgenin idari statüsü bu dönemde belirlendi. İlk defa tahrir yapılarak yeni eyaletler oluşturuldu. Hizmetlerine karşılık uygun şartlar teklif edilerek ve Yönetimleri aynen bırakılarak Kürtler, Osmanlı Devletine bağlandılar. Bu durum Doğu Anadolu'daki aşiret yönetiminin günümüze kadar gelmesini sağladı.

Kızılbaş Türkmenlere karşı Sünni-Şafii Kürtleri tercih eden Selimin Doğu Anadolu bölgesi ve halkı üzerinde uyguladığı politika, Kanuni ve daha sonra ki Osmanlı Padişahlarının politikalarına da örnek ve temel teşkil etmiştir. 1870 yılında bu statü değiştirildiyse de siyasi amiller II. Abdülhamid'i, Yavuzun Doğu politikasını uygulamaya mecbur etti. Rus, Ermeni ve İran'a karşı Hamidiye alaylarını kurarak bölge insanını teşkilatlandırdı. Günümüzdeki koruculuk sistemi de aynı politikanın yeni şartlara göre uyarlanmış bir biçimidir dememiz mümkündür.

Yavuzun Doğu politikası, Osmanlıyı İslam dünyasının en güçlü devleti haline getirdi. Arap ve İran devletleriyle olan siyasi ilişkiler, Osmanlı devletinin dinî ve kültürel yapısında önemli değişikliklerin meydana gelmesine sebep oldu. Anadolu'da Şiilerle Sünniler dinî ve sosyal yönden kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldılar. Osmanlılar Kızılbaşları Rafizi olarak adlandırırken, Safeviler de Sünnileri Yezidi olarak nitelendirdiler. O dönemin olayları neticesinde Sünnilerle Şiilerin düşmanlığı günümüze kadar taşındı.

Şiiliğe ve Sünniliğe karşı o dönemde taraftarlar arasında şiddetli bir reaksiyon uyandı. Osmanlı Devleti şeriata ve klasik İslam ananesine daha şuurulu bağlanarak hukuk anlayışında Kemal Paşazade ve Ebussuud Efendinin temsil ettiği Hanefi Fukahasının temsilcileri olan Maverdi ve Ebu Yusuf'un fıkhi esaslarını uyguladı. Aynı şekilde Safevi-Şii Mezhep anlayışının esasları belirlenerek İran'da da yeni bir devlet felsefesi doğarak uygulamaya konuldu. Tahrif edilmiş İslam anlayışı olan İran Şiiliğinin Anadolu'ya yayılması önlenmedi. Selçukludan Osmanlıya geçen İslam'ın Sünni akidesi korundu. Osmanlı din ve kültür anlayışında değişimler meydana geldi.

Yavuzun Doğu politikası siyasi ve dini açıdan olduğu kadar, ekonomik bakımdan da önemli sonuçlar doğurmuştur. Tebriz-Halep ve Tebriz-Bursa ipek yolunun denetimi sağlandığı gibi bu iki yol üzerinde ki zengin ticaret merkezleri de Osmanlı Devletinin eline geçti. Osmanlı Devletinin gelirleri büyük ölçüde arttı.

Sultan Selim İslam dünyasının sadece siyasi yönden rakipsiz bir devleti haline gelmeyi amaçlamıyor aynı zamanda ekonomik yönden de en güçlü devlet olmayı istiyordu. Bu nedenle de gerekli tüm ekonomik önlemleri alma da gecikmedi. Onun Portekizlilere ve Akdeniz ticaretine karşı uyguladığı politika, yine daha sonra ki Osmanlı Padişahlarına da yol göstermiştir.

Selimin İran, İspanyol ve Portekiz'e karşı uyguladığı ticari yaptırımlar, devletin zengin kaynaklar elde etmesiyle sonuçlandı. İran para sistemi ve

İktisadi hayatı Osmanlı Devleti'nin şartlarına bağımlı hale getirildi. Kısaca söylemek gerekirse; Yavuz Sultan Selimin Doğu politikası çok önemli dinî, siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçların doğmasına sebep olmuş bu politikanın izleri günümüze kadar taşınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A. Arşiv Belgeleri

Topkapı Sarayı Arşivi:

No: 12077, 6401, 5960, 5460, 5465, 5674, 6672, 6320,5469.

B. Genel Osmanlı Tarihleri ve Vekainameler:

ALİ EMİRİ, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, (Sadeleştiren, Abdulkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu) Kayseri 1992.

CELALZADE MUSTAFA, *Selimname*, (Hazırlayan Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar) Ankara 1990.

GELİBOLULU MUSTAFA ALİ Efendi, *Kitab-ül Tarih-i Kunhul Ahbar*, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3406.

HAYDAR ÇELEBİ, *Ruzname*, (Hazırlayan, Yavuz Senemoğlu) İstanbul, 1977

HOCA SADETTİN Efendi, *Tacüt Tevarih*, IV, (Hazırlayan, İsmet Parmaksızoğlu) Eskişehir 1992.

İBNİ KEMAL, *Tevarih-i Ali Osman*, VIII. Defter, (Hazırlayan Ahmet Uğur) Ankara 1997.

NAMIK KEMAL, *Evrak-ı Perişan*, (Hazırlayan, Raif Karadağ) İstanbul 1943.

LÜTFİ PAŞA, *Tevarih-i Ali Osman*, Ali neşri İstanbul 1342.

MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE Efendi, *Müneccimbaşı Tarihi II*, (Türkçeleştiren, İsmail Erünsal) İstanbul 1977.

ŞEREFHAN, *Şerefname*, (Çeviren, M. Emin Bozarıslan) İstanbul 1990.

C. Araştırma Eserler ve Makaleler:

ABBASLI, Mirza, *Safevi'lerin Kökenlerine Dair*, Belleten, XL/ 158, Ankara 1976.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1996.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul 1997.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye 'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, İstanbul 1979.

Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları, I, İstanbul 1973.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Selim I, İA. X*, İstanbul 1967.

AKSUN, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, I, İstanbul 1994.

BERKES, Niyazi, *Türk İktisat Tarihi*, I, İstanbul 1973.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, *Emeviler Döneminde Fikri Hareketler*, İstanbul 1992.

DOĞAN, Mehmet, *Tarih ve Toplum*, İstanbul 1977.

- DALSAR, Fahri, *Türk Sanayi ve Ticaretinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960.
- ERENDİL, Muzaffer, *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara 1976.
- EFENDİYEV, Oktay, *Safevi Devleti Bir Kızılbaş Türk Devletiydi*, (Milli Folklor Dergisi) VI / 44, Ankara 1976.
- ERZEN, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1986.
- ERÖZ, Mehmet, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul 1982.
- FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Urartu Tarihi*, Ankara 1981.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlad-ı Futihan*, İstanbul 1957.
- , *Çaldıran Muharebesi*, İA. III, İstanbul 1945.
- GRENAARD, Fernand, *Asyanın Yükselişi ve Düşüşü*, (Çeviren, Orhan Yüksel) İstanbul 1992.
- HAMMER, Joseph Won, *Osmanlı Devleti Tarihi*, IV, (yay. Mümin Çevik, Erol Kılıç) İstanbul 1984.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVI-XVII. yy'da Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991.
- HINZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, (çev. Tefik Bıyıklıoğlu) Ankara 1992.
- HUART, Cl. , *Haydar*, İA, V / I, İstanbul 1988.
- , *İdris Bitlisi*, İA, V / II, İstanbul 1988.
- İNALCIK, Halil, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu Tarihine Toplu Bir Bakış*, Van 1997.
- , *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996.

KAYAOĞLU, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ankara 1977.

KILIÇ, Orhan, *XVI-XVII. yy.da Van*, Van 1993.

KINAL, Firuzan, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1972.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Türk Boylarından Kürtler*, Ankara 1984.

KINROSS, Lord, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1985.

KIYICI, Selahattin, *İslam Hukukunda Örf ve Adet*, İstanbul 1990.

KÖSEOĞLU, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, İstanbul 1977.

-----, *Eski Türklerde İslam 'da ve Osmanlılarda Devlet*, İstanbul 1997.

KODAMAN, Bayram, *Osmanlı Devletinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu*, Ankara 1986.

-----, *Şark Meselesi Işığı Altında II. Abdulhamit'in Doğu Anadolu Politikası*, İstanbul 1983.

-----, *Sultan II. Abdulhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, Ankara 1987.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, *Osmanlı- İnan Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1962.

KURTOĞLU, Cevzi, *XVI. Asırda Hint Okyanusunda Türkler ve Portekizler*, II, Türk Tarih Kongresi İstanbul 1943.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara 1991.

MİROĞLU, İsmet, *Yavuz sultan Selim Dönemi*, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, X, İstanbul 1998.

MİNORSKY, V., *Kürtler*, İA, XI, İstanbul 1998.

MONTRAN, Robert, *XVI ve XVII. yy. da Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti* (çeviren, Zeki Arıkan) Belleten L1/201 Anlaç 1987.

NİYAZİ, Mehmet, *Türk Devlet Felsefesi*, İstanbul 1989.

-----, *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul 1989 .

ORHONLU, Cengiz, *Aşiretlerin İskan Teşebbüsü*, İstanbul 1963.

-----, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbest Teşkilatı*, İstanbul 1980.

ÖGEL, Bahattin, *Türk Milli Kültürü İçerisinde Doğu Anadolu*, Ankara 1992.

ÖNSOY, Rıfat-ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı Tarihi*, Eskişehir 1991.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Yavuz Sultan Selim ve Anadolu Birliği*, Tarih ve Medeniyet Dergisi, I, İstanbul 1994.

PAKALIN, M. Zeki, *Yurtluk-Ocaklık*, Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimler Sözlüğü, III, İstanbul 1983.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Ankara 1983 .

RASONYİ, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1996.

REFİK, Ahmet, *Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektaşilik*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, IX, 1932 / 2, İstanbul 1932.

RIŞVANOĞLU, Mahmut, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, İstanbul 1992.

SAN, M. Salih, *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojisi*, Ankara 1982.

SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyet Tarihi*, Trabzon 1995.

SEVGİN, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türk Beylikleri*, (Hazırlayan, Şükrü Kaya Seferoğlu) Ankara 1982.

SEVİM, Ali, *Malazgirt Meydan Savaşı*, Ankara 1971.

-----, *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*, Ankara 1988.

SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlılarda, Sosyo-Ekonomik Yapı*, İstanbul 1973.

SU, Kamil, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 1949.

SÜMER, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

-----, *Karakoyunlular, I*, Ankara 1984.

SÜLEYMAN SABRİ, Paşa, *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1982.

ŞAKİR, Mahmut, *İslam Tarihi, VI*, (Çeviren, Ferit Aydın) İstanbul 1995.

TANSEL, Selahattin, *Sultan II. Beyazıtın Siyasi Hayatı*, İstanbul 1964.

-----, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.

TEKİNDAĞ, Şehabettin, *Fatihten III. Mahmut'a Kadar Osmanlı Tarihi (1451-1574)*, İstanbul 1977.

-----, *Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selimin İran Seferi*, Tarih Dergisi, 22, İstanbul 1968.

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi II*, İstanbul 1978.

-----, *Doğu Anadolu'da Türk Devleti Tarihi*, İstanbul 1971.

-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.

TURAN, Şerafettin, *XVII. yy. da Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı*, Atatürk Üniversitesi, 1961 yıllığı, Erzurum 1962.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Doğu ve Güneydoğuda Aşiret ve Sosyo-Antropolojik Yaklaşımlar, Van 1997.

UĞUR, Ahmet, *İdris-i Bitlisi ve Şükri-i Bitlisi*, Kayseri 1991.

ULUÇAY, Çağatay, *Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi, Tarih Dergisi, VI / 9, İstanbul 1954.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara 1975.

VIDA, G. Levi Della, *Emeviler* İA, IV, İstanbul 1986.

YAVUZ, Edip, *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Ankara 1968.

YAZICI, Tahsin, *Safeviler*, İA, X, İstanbul 1986.

-----, *Şah İsmail*, İA, XI, İstanbul 1970.

YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul 1980.

YİNANÇ, M. Halil, *Cüneyd*, İA, III, İstanbul 1988.

-----, *Akkoyunlular*, İA, I, İstanbul 1988.

-----, *Dükkadirliler*, İA, III, İstanbul 1988.

-----, *Diyarbakır*, İA, III, İstanbul 1988.

YÜCEL, Yaşar- SEVİM Ali, *Türkiye tarihi II*. Ankara 1990.

YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı İdari Teşkilat Tarihi*, Konya 1979.

EKLER**TOPKAPI SARAYI ARŞİVİNDEKİ VESİKALARIN
FOTOKOPILERİ VE KİTAPTAKİ SAHİFE NUMARALARI**

Vesikanın arşivdeki numarası:	Vesikanın kitaptaki sahife numarası:	Vesikanın içeriği ve neye ait olduğu:
12077 6401 5960	31 31 31	Kızılbaşların bir Kafir, kanlarının helal ve nikahlarının batıl... olduğuna dair, Kızılbaş hakkında Hamza isimli bir şahsın vermiş olduğu fetvalar.
5460	33	Selim tahta çıktığı sırada Şah İsmailin Musa Durgutoğluna gönderdiği mektup. Bu mektupta Anadolu'da ki önemli adamlarından Ahmet Karamanlıyı o tarafa gönderdiğini ve ona tabi olarak birlikte hareket etmesi istenmektedir.
5465	42	Erzincan'dan Tebriz'e kadar olan konakları gösterir bir vesika.
5674	60	Osmanlı casusunun İran, Şah İsmail ve Alaüddeve hakkında bilgi veren bir vesika.
6672	77	Kürt Beylerinden Halit ile Kızılbaşların bazı şehir ve kasabaları yağma ve tahrip ettiklerine dair bir vesika.
6320	82	İran hakkında bilgi veren ve özellikle bir Osmanlı topu örnek alınarak İran'ın top imaline başladığına dair Osmanlı merkezine gönderilen bir mektup.
5469	85	Osmanlı muhaliflerinden Suriye valisi Canberdi Gazzali'nin Şah İsmail'in adamları ve kendisiyle işbirliği içine girdiğine dair bir vesika.

هو المعجب

بسم الله الرحمن الرحيم

لقد لله يا صراويليانه وتاها اعدائه وانعلوه علم سيد انبياء محمد وآله واجاهه
 بلوكه واما اولك شوه طابنه قزله باش كه ريشلوه ارد بيل انبا اسمعيل در يفتخه نيزك عليه
 الصلوة والسلام شرفتمني وشتنني ودين اسلام و علم ديني وقرآن مبيح استحقاق انكلمه
 وديني الله صرام قلدي كناهله طلالرد دكلره وانقفا طلره وقرآن عظيم ومعظله
 وكتبه شرفتمني تحفي اوج اوده بقدرله وديني علماء وعلمايه اهانت اودوس
 قيروبه سجدلره بقدرله وديني ريشلوه لعيني معفه بيرنه نوبت معده اتوكلره
 وديني حضرت ابي كبره رضي الله عنه و حضرت بزره رضي الله عنه شوكه طلانتمني انكار اتوكلره الهده الهده
 وديني سيفه نيزك خاتونه غايبه انامزه رضي الله عنها افترا ايروبه سوكله وديني كز اذكر
 سيفه نيزك علمه الصلوة والسلام بطرفه وديني اسلامي كزور قك فغده انكلمه بود كز انكلمه وديني
 اولنان وداغي بونلورد اسالم شرفه خالف قوللره وغللره بوفقيه قاتنه و باق خطاه
 دين اسلام قائلر نيزه نواترله معلوم و قاهر اولان في سبوه نيزه داجي شرفتمني حكيم
 و كيا بلز نيزك نقلي ايله فتوى ويردك كه اول ذكر اولناه طابنه كافر لورد و ملحد لورد
 وديني هر كه كه انلر ميل ايروبه اول باطله دنلر بنه واضح و معاون اوللر انلردن سنه
 كافر لورد و ملحد لورد بونلره قيروبه كاخلره طا فقه جمع سلمانلره واضح و فرزند
 سلمانلردن انلر سجد و شهيد حنت اعلا ده و انلرده اوللر خود و خيره جهنمك
 دبنده و بونلر ك حالي كافر تا لنده اشده و اتجود زيرا بونلر ك بونلر ك اوللر
 وديني صدلره كركه طوفانله و كركسه اوكله و كركسه كلبه ايله اولسون مردانه
 وداغي نكا طره كركسه كندولردن و كركسه غير بولردن اولونلر باطله در وداغي
 بونلر كدن ميراث يلك بوقدر و بونا حبه اهل كه بونلردن اوله سلطان اسلام
 اعزاه انصاره ايجونا واردر كه بونلر ك رجاللرن قتل ايزوج ماللر نيز و نالرن
 واولاد لرن غزاة اسلام ارا سندا قسمت ايد و بونلر ك بعد الاخر توبه لرنه
 وندا تنلر بنه النفات و اعتبار اولنموج قتل اولنه وداغي بركسه كه بولايينده
 اولب انلرده ايدوكه بلنه و يا خود انلره كدر كن طوتله قتل اولنه و بلكله بو
 طابنه ك كافر لورد و ملحد لورد و م اهل فساد در كل جهته قتل لره واجب در اهل انص
 من نعل ايريه و اخذ من خذوا السلم يا قاهر يا قاهر يا حنين
 كه اقرن القاصح

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وبعد

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وبعد

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وبعد

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وبعد

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله
 وبعد

وإذا ظهر عليهم فسأئتمهم وصبيانهم في لانه أبا بكر رضي الله عنه استرق نسوة بني ضيفة وصبيانهم
فأرثوا وقسمهم بين العائقة هداية باب الجزية

وإذا ظهر عليهم فسأئتمهم وصبيانهم في لانه أبا بكر رضي الله عنه استرق نسوة بني ضيفة وصبيانهم
فأرثوا وقسمهم بين العائقة هداية باب الجزية

وأما اللذينة فإلهم كالمشركي العرج لا يقبل منهم إلا الإسلام أو السيف لما روي في السنة عه ابع
عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم قال سمعته يقول فمكروا وندموا حتى أبو بكر رضي الله عنه أهل الردة حتى بني
ضيفة ولم يقبل منهم إلا الإسلام أو السيف واسترق الصلابة نسائهم وصبيانهم ولما ذلك بعد وفاة
النبي صلى الله عليه وسلم قال في الإسلام ان احماس النبي صلى الله عليه وسلم اجتمعوا على ذلك نسائهم
وصبيانهم حتى وقع في سهم علي الخنيفة فولد لها منها محمد بن الخنيفة وآلهم كمن فرم قد تقبلت علم يقبل
منهم الجزية لانهم ارتدوا بعد الهجرت فإية البيان شرع الهجرت

فلا يقبل من الفرقة إلا الإسلام أو السيف زيادة في العقوبة لزيادة كفرهم وان ظهر عليهم
فسأئتمهم وصبيانهم في لانه عليه السلام سقى ذرية او طاس وهو اوزة واسترق ابو بكر
رضي الله عنه نسوة بني ضيفة وصبيانهم فأرثوا وقسمهم بين العائقة حتى وقع في سهم
علي رضي الله عنه الخنيفة فولد لها منها محمد بن الخنيفة ساقه باب الجزية

ولا يقبل من اللذينة ان ظهر عليهم إلا الإسلام أو السيف كمشركي العرب وقسم الاموال والاراضي
بين المسلمين ويوضع على الاراضي المشركين وبقوم اموالهم ونسائهم وذراريهم وتقبل اهل اراضهم
قوم ذمة يؤذون ولا يراجح عنهم وعن الاراضي حتى فاذا كفل ذلك كسارت الاراضي لمملكة لهم
وادة اسلوا بعد ما ظهر عليهم فم احرار لانه لا رقي عليهم فإية شاه الامام قسم اموالهم واراضهم
وهم عشرية واما شاة سنة عليهم باموالهم واراضهم وجعل الاراضي عشرية لانهم اسلوا
او خراجية لانهم اسلوا بعد ما اسحق الخراج على اراضهم واهل اللذينة ان اسلوا بعد
ما ظهر عليهم فم واموالهم ونسائهم وذراريهم في لغائيب ووضع على اراضهم العشر
او الخراج لان الاسلام بعد ما ساروا فينا للمسلمين ساقه باب نظام اللذينة

وإذا ظهر عليهم فسأئتمهم وصبيانهم في لانه أبا بكر رضي الله عنه استرق نسوة بني ضيفة وصبيانهم
فأرثوا وقسمهم بين العائقة هداية باب الجزية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَسْنَا قَوْمٌ نَأْتِيهِمْ وَأُولَئِكَ قَوْمٌ أَهْلُوا الصَّلَاةَ عَلَى سَيِّدِ أُمَّيَا
عِنْدَ رَأْيِهِ وَأَصَابِهِ حَسْبُ سَبِيلِ الْبَلَدِ وَأَمَّا أَوْلَادُكُمْ فَطَائِفَةٌ
فَرَلْ بَأْسُكُمْ تَرْبِيَّتِي أَرْبِيَّتِي أَوْ بَلِ السَّمِيلِ تَرْبِيَّتِي بِيغْبَرُكُمْ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ
وَالسَّلَامُ شَرِيفِي وَسْتَقِي وَدِينِ إِسْلَامِهِ عِلْمِي وَوَقْرَانِ مَسِيرِ
إِسْتِنَافِ إِتْدُكَلْرِي وَدَخِي أَهْ قَالِي حُرْمَتِي فِي كُنْأَمْرِي مَلَاكَلْرِي
وَدُكَلْرِي وَإِسْتِنَافِي وَوَقْرَانِ عَظِيمِي وَوَقْرَانِي وَكُنْأَمْرِي
تَحْقِيقِي أَيْدِي أَوْدِي يَتْدُكَلْرِي وَدَخِي عِلْمِي وَوَقْرَانِي
أَيْدِي قُرُوبِي سَجْدِي يَتْدُكَلْرِي وَدَخِي رَيْبِي كَيْفِي
سَجْدِي رَيْبِي قُرُوبِي سَجْدِي إِتْدُكَلْرِي وَدَخِي حَضْرَتِي أَيْ بَكْرِي
رَضِي أَهْ عِنْدِي وَحَضْرَتِي عَمْرِي رَضِي أَهْ عِنْدِي سَوْكَلْرِي خَلَا قَلْبِي
إِنْكَارِي إِتْدُكَلْرِي وَدَخِي بِيغْبَرُكُمْ فَاتُونَ عَايَتِي وَأَمْرِي سَوْكَلْرِي
وَدَخِي بِيغْبَرُكُمْ عَلَيْهِ الصَّلَاةَ وَالسَّلَامُ شَرِيفِي وَدِينِ إِسْلَامِي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بعد و سوسا ... سوار ... را بدو ...
 نانه چکمه که در امور باک است و در خفا ...
 او بدو ...
 اما حق ...
 و اما ...
 و پنج ...
 طهارت ...
 شام ...
 این ...
 اول ...
 و ...
 او ...
 چون ...
 خوار ...
 نقد ...
 پیر ...
 ز ...
 س ...
 بر ...
 هر ...
 هر ...

كوترتك قصدون ائدهكلى بو ذكرا اولان و دخی بونلرك ائمشك

شترعه مخالف توكلى و فسله بوقمير قاتينك و باقى علماء ديگر اسلام

وكتا بلكر مارك نسل ايكه قنوى و زردك كه اولك ذكرا اولان طايينه

كافر و سوكدر دوز و دخی مزكسه كه انلك ميل ايدوب اولك

بالك و ينكرنه راضى و معاون اولك انلك دخی كافر و سوكدر دوز

بونلرى قيروب جاعتلركن كما يفتق و لعن و قرضكدر سلما نلركن

اولك سعيد و شهيد جنت اولك دوز و اولك اولك خور و عبيد

جهمك ديند دوز بونلرك حال كافر حالندك اشد و اقبح دوز

هيز بونلرك بر قانك قلى و دخی صيد كرى كركسه طوبى الله

و كركه اولك و كركه كلب ايكه اولسون مرغان دوز و دخی طوطو

ر كسه كند و كركه غير دن السون با طوبى الله و دخی بونلرك

كندن بيرات ينك يوقدر سلطان اسلام اغز اقه انصاره ايجون

و اردنك بونلرك مائلرين و نكالرين و اولك دخی عترت اسلام

ايراسند قريش ايته و بونلرك بئد الاخذ توبه كرينه و بئدست

كهنه ايتات و اعتبار اولونوب قتل اولك و دخی بركسه كه بو

ولايتن اولوب انلردن ايدك بئنه و با حرة انلك كدر كن طوبى الله

قتل اولك قريش ايتات و مسمك كافر و سوكدر دوز و همك اولك

قتل اولك جهنم قتل و اجبد المصرا نصر من نصر الدين

الحال من اجله

Handwritten notes and signatures at the bottom of the page, including names like 'عبدالله بن محمد' and 'محمد بن محمد'.

Kazilbaşlar hakkında Hamza adındaki birisinin vermiş olduğu diğer bir fetva. Topkapı Sarayı Arşivi No: 6401.

مره اعلا به

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله ناصر وليا ...
بوك و آگاه او ...
الصلن و السلام شريف ...
و دني الله تعالى حرام ...
تقيا بدرب او ...
ليني ميسور ...
و دني سفير ...
و دني بوند ...
و ظاهر او ...
و ملحد ...

بسم الله الرحمن الرحيم و به العون

الحمد لله ناصر وليا ...
بوك و آگاه او ...
الصلن و السلام شريف ...
و دني الله تعالى حرام ...
تقيا بدرب او ...
ليني ميسور ...
و دني سفير ...
و دني بوند ...
و ظاهر او ...
و ملحد ...

Handwritten marginal notes on the left side of the page, including phrases like 'بسم الله الرحمن الرحيم' and other religious text.

Handwritten marginal notes on the right side of the page, including phrases like 'بسم الله الرحمن الرحيم' and other religious text.

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

الفضل المبرور من مولانا محمد باقر

ایس درو ازین مکتوبه کاتبه ام

والایین امانت نامه و طرز کونیه و اول ترک اخذ کونیه

کتابت کونیه در سنه ۱۰۸۰ هجری قمری

علاء الدین محمد باقر

احمد علی بیگ

نخستین روز حضرت امیرالمؤمنین

Şah İsmayil'in Musa Durgutoğluna gönderdiği mektubu gösterir bir vesika. Topkapı Sarayı Arşivi No:5460.

ارزنجانه تا تبریز و از آنجا قوناقطور

چونق شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
----------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور	پونق کس شنخند رانقو مور کورور
-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------	-------------------------------------

باریکه قوناقطور کورور
دیکه داری اکرور

Erzincandan Tebrize kadar olan konak ve menzilleri gösteren bir vesika. Topkapı Sarayı Arşivi No:5465.

درگاه قدرتشما به لاله عالیا عرض بنده ایست مقدار بود که عالیانندین قلم سنبل اولاده
 لغمر و ادرین قزاق باشن محذول جانبندن بنده فریبناح خالص مومضع و بیادله و مذکور
 لسانه و بیادز کماندن طریق جاسوسدن لایدری و مذکورده خبر استفسار و لذتقا بودنه
 لدم با شام عالم بنا لغزال لفسار خضرتا ر بین داقبالا و لایتن معرفت از کرا مذکور
 و لغز مصلح الا و لایتن کاشانه کلوب لایتن بیاد علی انرا اولدی و کاشان لایتن بیاد
 جاه به خزان لایتن لایتن کلوب و مذکور راجی و انرا کور و لایتن بنده کلوب لایتن مقدار
 بنده و لایتن کلوب لایتن کلوب بنده عالی اولاده شاه علی و با مال لایتن کلوب لایتن جاه
 خزان لایتن لایتن لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 شاه علی و لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 کور لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 مذکور لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 کینه و بیاد کلوب و یا خور بیاد کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 با خزان لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 و لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 حال استناه عالیانده عن اولنده و خور و بیاد کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب
 حال استناه و لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب لایتن کلوب

Suriye Valisi Canberdi Gazalının Şah İsmayil ile işbirliği içine girdiğine dair bir vesika. Topkapı Sarayı Arşivi No: 5469.